

Слово љубве
Издавачка установа Епархије крушевачке

**ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА
САБОРНИ ХРАМ
КРУШЕВАЧКЕ ЕПАРХИЈЕ**

С благословом епископа крушевачког г. др Давида

Уредник
Протојереј Драгић Илић

Редактор
Мр Слободан Симоновић

Технички уредник
Радован Вучковић

Лектор
Драгана Типсаревић

Фотографије Цркве Светог Ђорђа до 1941.
Из збирке разгледница старог Крушевца Слободана Николића

ШТАМПА
СИГРАФ ПЛУС

ТИРАЖ
500

Објављивање књиге финансијки је помогла
Управа за сарадњу са црквама и верским заједницама Р. Србије

ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА

САБОРНИ ХРАМ
КРУШЕВАЧКЕ ЕПАРХИЈЕ

КРУШЕВАЦ, 2021.

РЕЧ УНАПРЕД

У сва три циклуса епских песама о Косовском завету (преткосовски, косовски, послекосовски), Крушевац је престоница српског народа, а Црква Лазарица придворица Светих владара – Лазаревића.

Из овог семена изникла је слобода!

После више од четири века, Крушевац је ослобођен од Турака!

Тада је рођена идеја да добије Нову цркву, како Крушевљани и данас зову Храм Светог Ђорђа, и обнови своју епархију.

У граду великомученика кнеза Лазара, вера у васкрсење и хришћански оптимизам никада нису угасли.

Крв мученика, била је и остала, –семе за нове хришћане (Тертулијан), па не чуди да *Споменица Грађанима града Крушевца палим за уједињене Српства 1912–1920.* и *Мученикослов*, које објављујемо, имају толико имена из недавне прошлости, попут Божидача Радовановића, црквењака Храма Светог Ђорђа (био је студент, имао је двадесет и четири године) кога су убили Немци 1941, како народ лепо каже, *на правде Бога* – док је звонио у порти.

У *Књижевном веснику* (Кливланд, Васкрс 1992. године), објављен је васкршњи поздрав проте Слободана Живадиновића, који је прочитан на радију у Акрону, Охајо: „Христос је, већ на крсту опростио својим мучитељима, али је уједно и Оца нашег небеског молио да им и Он опрости јер не знају шта чине! Ето, то је била круна Христовог учења на земљи. Највећи је био када је највише страдао”.

Књига која је пред вама, доноси на свет управо овакав оптимизам крушевачке Нове цркве, који је родио и Цркву Светог Ђорђа у далеком Кентону, Охајо.

Идеју о подизању Нове цркве у Крушевцу дао је архимандрит Сава Петровић, обновитељ манастира и цркава из прве половине XIX века – човек који је учествовао у ослобођењу Крушевца од Турака и оставио једини писани траг о овом догађају.

На освећењу Цркве Светог Ђорђа били су значајни људи. Они су оставили објављене радове које штампамо са уверењем да чине *циклус богословско-књижевних дела* изникао из семена Косовске епике.

Континуитет у Христу је несумњив.

А ко је све био на освећењу Нове цркве, те 1904. године, у Крушевцу?

Епископ Никанор Ружичић.

Архимандрит Иларион Весић.

Архимандрит Никон Лазаревић.

Прота Алекса Поповић са синовима. После су и они били протe: Радич (архијерејски намесник крушевачки и старешина Цркве Светог Ђорђа), др Радивој (декан Богословског факултета), Никола (архијерејски намесник београдски), Јосиф (свештеник у Храму Светог Саве) и Богољуб (парох у родном селу и писац *Летописа*, који се чува у врбничкој цркви).

Прота Аврам Јовановић са синовима Љубодрагом и Божидаром – касније угледним свештеницима.

Прота Милун Ј. Стојадиновић.

Прота Јован Поповић.

Прота Михаило Минић.

Прота Велимир Савић, окружни протојереј.

Прота Душан Весић, потомак Капетана Весе.

Филип Јовановић Ера и његова жена Мара.

Сретен Динић.

Професор Павле Ст. Павловић, аутор *Дневника из Балканских ратова*.

Новак Новаковић.

Крушевљани, који после неколико година расејаше своје кости широм балканских војишта, а остадоше уписани на стубу који носи куполу у Цркви Светог Ђорђа и у књизи *Споменица Грађанима града Крушевца палим за уједињене Српства 1912–1920*.

У освештаном Храму, после Великог рата, богослужили су и проповедали светитељи: Доситеј Загребачки и Владика Николај.

Своје молитвено место имао је и протођакон Павле Пудло, вероучитељ крушевачке Гимназије, који је тада писао: „Са заразним и отровним клицама и инспирацијама за револуцију треба свршити. Треба успоставити поверење и сагласност међу народима који су постављени између чекића уског националног шовинизма и наковња крвавог интернационализма. Треба дати сваком право да живи, а онда може настати не *Унија*, већ *Федерација народа Европе*. Онда ће се и за беспослене пролетере наћи посла кад буде Европа пошла на Исток, пре него што Исток пође на Запад” (*У хаос или из хаоса, поглед на савремене кризе*, у Просветни покрет, Крушевац, 1932, година 2, број 6, страна 88–90).

У новије доба, овде је био парохиски свештеник прота Љубиша Јовановић, писац и иконограф.

Замолили смо првог епископа обновљене крушевачке епархије (ове године је десета годишњица) г. др Давида да штампамо изабрано место из његовог докторског рада, који није објављен, и две *Видовданске беседе* изговорене на шестопедесетницу града Светог кнеза Лазара (која се ове године прославља у Крушевцу), и тако затворили круг радова у

монографији ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА *Саборни храм крушевачке епархије* „са центром у Христу и вером у Његов оптимизам” (прота др Радивој Јосић, *Хришћанска религија и песимизам*).

А као потврду вере у васкрсење и хришћански оптимизам, који никада нису угасли у граду великомученика кнеза Лазара, објављујемо део *Беседе на Видовдан* патријарха Порфирија (пред Црквом Лазарицом – средњовековном придворицом Оснивача нашег града), из које се јасно види да крушевачко свето семе и данас рађа!

ОБНОВА КРУШЕВАЧКЕ ЕПАРХИЈЕ

У Историјском архиву Крушевца, чува се ратни дневник једног хлебарника српске војске из Балканских ратова. Он је учествовао у ослобођењу Једрена од Турака 1913. године. Дневник је водио свакога дана. После турског пораза и напуштања Једрена, он је забележио: „Мустафа Паша, среда, 20. март 1913. године. Господин Костоглу ми причао о Бици на Марици, под краљем Вукашином, код Черномена – Черомена. Вели ми да има једно тепе (старо место, п.п.), Срб Сенди код Мустафа Пашине станице – на северу код Новог Села. Ту је била жандармеријска касарна. Кад су ту копали, нађен је гроб са врло много покопаних, отуд и назив Срб Сенди – Срб Угаснуће – Пропаст Срба.”

Пред угаснуће српске средњовековне државе, које је започело 1371. године поразом од Турака у Маричкој бици, почели су ницати прелепи манастири Моравске школе у српској архитектури. Тада је основан средњовековни Крушевац. Када се на географској карти погледа распоред сакралних задужбина из доба Светог кнеза Лазара, лепо се види загрљај манастира Раванице и Љубостиње. Из првог манастира, испружена мушка рука средњовековног српског владара, оснивача града Крушевца, као да дотиче и снажно грли нејаку руку своје супруге кнегиње Милице, у монаштву, после Косовске битке, љубостињске монахиње Јевгеније, а по примању велике схиме Јефросиније. У том загрљају, срце је географски у Крушевцу, у њиховој придворици, цркви Лазарици. Одатле пулсира аристократски духовни крвоток до манастира које данас наука познаје под именом Моравска школа: Дренча, Каленић, Наупара, Руденица, Велуће... У грудима тихује Мојсињска Света Гора, где се по речима једног путописца из 1891. године „некада ништа друго није могло чути до брујање звона и појање преподобних калуђера”. На том мистично – географском телу Свете Србије, вековима духовну стражу чува Крушевачка епархија.

Крушевачка епархија последњи пут се помиње половином XVII века у турским пореским књигама, са задужењем да њен епископ султану за берат плати пешкеш од петнаест дуката. Имала је тада ранг митрополије, а њена духовна област описана је као: „Митрополија ђаура области Крушевца, с нахијама Петруш, Болван и Длбочица”. Међутим, постоји могућност да је Крушевац и два века раније имао митрополита који је непосредно учествовао у пресељењу моштију краља Милутина из Грачанице у Софију. Била је тада, у насилно наметнутој јурисдикцији Охридске архиепископије. Сачувано је име једног епископа крушевачке епархије: Силуан (1451–1455).

(Прота др Радомир Милошевић, *Српска православна црква у времену и простору*, Смедерево, 2009, стр. 257; преузето из рада Тричковић Радмиле, *Српска црква средином XVII века*, објављеног у *Гласу*, 320, Одељење историјских наука, 2, Београд, 1980. године.)

Крушевац је старином припадао Топличкој или Белоцркванској епископији, коју је 1219. године основао Свети Сава. У једном зборнику адреса и титула епархија српских из XVI века, пише: „В Богоспасаемују Епархију Белоцрквенскују, јеже јест кадилук Крушевац.” Касније је Крушевац био и у саставу других епархија. Из Београдске митрополије изузет је 1854. године и додат епископији Жичкој, па је њен владика имао титулу: епископ ужичко-крушевачки (свештеник Петар Гагулић, Топличка епархија, у *Гласнику Српске православне цркве*, Београд, 1957. године, стр. 135). У *Службенику* штампаном у Београду 1838. године, који се чува у Цркви Свете Петке у Мајдеву код Крушевца, на страни 160, свештеник Петар П. Јовановић, парох мајдевски, пише: „1857. године, 21. Новембра, зацрни(х) се (рукоположих се, п.п.) код Г. Владике Јанићија у Карановац и био сам капелан својем оцу јереју Милоју Јовановићу, пароху зебичком.” Поменути владика Јанићије Нешковић био је епископ ужичко-крушевачки. У Архиву Србије, сачуван је документ из фонда Митрополије београдске за 1860. годину, број 579, који вели: „Како је високочајшим рјешењем од 14. Новемб. 1859. године предвојен Срез Бугар-Моравскиј и већиј део његов придан је Алексиначком окружију, а мањиј остао је по пређашњем у Крушевачком, како пак Окружије Алексиначко подпада под Епархију Неготинску, а Крушевачко под Ужичку: то је Собор Архијерејски из обзира на ово најновије грађанско распоређење, желећи довести у ред и дотичну духовну управу, по узајамном саветовању нашао за сходно рјешити да онај већи део Бугар-Моравског среза придани Алексиначком окружију припадне Неготинској епархији, а онај мањи део остављениј по старом да остане и даље под Ужичком епархијом.”

Одлуком Светог архијерејског сабора Српске православне цркве 18. новембра 2010. године, обновљена је крушевачка епархија. Епископ крушевачке епархије, г. др Давид (Перовић), ученик патријарха Павла, професор универзитета, полиглота и књижевник, наставља да сеје јеванђелско семе у давно започетој бразди старе српске престонице.

ОБНОВА ЦРКВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА

У претходној деценији, Црква Светог Ђорђа је добила ново рухо. После више од једног века, Храм је живописан.

Енциклопедија Крушевца је известила: „Реновирање унутрашњости цркве вршено је 2014/2015. године. Осликавање је завршено до Божића 2018. године. Грандиозно здање краси више од хиљаду ликова светитеља на фрескама, које су ликовно и духовно оплемениле ову светињу. Осликано је хиљаду и двеста квадрата цркве. Све је рађено по благослову епископа Давида и по његовим саветима и инструкцијама. Фрескопис је дело више ликовних уметника, које је окупио иконописац, академски сликар Радан Радојловић. Ореоли су у позлати (23-каратно злато). То је класична Византија. Узор је био Панцелинос, грчки мајстор из Протата са Свете Горе. Године 2019. урађена је спољна фасада цркве, по угледу на Жичу.”

Енциклопедија Крушевца бележи да је патријарх Павле освештао нови конак и звоник Цркве Светог Ђорђа, године 1998.

О историјату Храма пише: „Црква је познатија као *Нова црква*. Зидање цркве почело је 1885, а завршено 1898, на месту старог храма из 1838. године. Црква је свечано освештана 1904. године. Пројектовао је архитекта Душан Живановић, у српско-византијском стилу, основе у облику слободног, уписаног крста, с пет купола, подражавајући архитектуру Моравске школе. Предузимач радова био је Франц Голднер.

Лит.: Предраг Пузовић, *Црква Светог Ђорђа Крушевац 1904–2004*, Београд, 2004; Драгић Илић, *Послушања (Прилози из историје Цркве Светог Ђорђа 1904–2004)*, Крушевац, 2006.”

ПАТРИЈАРХ СРПСКИ ДР ПОРФИРИЈЕ (ПЕРИЋ)

ИЗ ВИДОВДАНСКЕ БЕСЕДЕ ПРЕД ЦРКВОМ ЛАЗАРИЦОМ, 2021.

Драги владико, у Христу брате и саслужитељу, домаћине ове епархије, владико Давиде,

браћо архијереји, часни оци свештеници, монаси, монахиње, браћо и сестре,

Ја сам многим дужан, толико дужан да тешко да могу да икада и помислим да се могу одужити – многим људима, многим местима, многим градовима. Али ево, немојте замерити што ћу бити личан овога тренутка, једно од места, један од градова којима сам дужан више него многим другим (по љубави срца отвореним местима која су ме примала), дужан сам управо граду Крушевцу, дужан сам Лазарици. А то значи, како рече владика Давид (будући да је све важно, нема ситница и не постоје крупне и ситне ствари и догађаји), тако и тај дуг граду Крушевцу сигурно није без љубави и промисла Божијег. Дужан сам дакле овоме храму, дужан сам и Ономе коме је тај храм посвећен, дужан сам и Ономе који је овај читав град подигао и учинио га славним у историји, али засигурно и градом који ће бити препознат у вечности – Светом кнезу Лазару.

Наиме, ја сам служио војску у Крушевцу и прве своје артикулисане (боље рећи почетке артикулисања) кораке вере сам направио овде, у граду Крушевцу. Први пут сам прочитао реч Божију, Нови завет, у граду Крушевцу. Први пут почео не само да размишљам о томе, да не може бити да је човек рођен да би му се живот претворио у бесмисао, не може бити да човек има свој почетак случајно и да, кад оде са овог света, не може ништа више рећи о себи. Дакле, прве кораке вере, прва питања која немају своје одговоре у ономе што је пролазно, поставио сам овде у граду Крушевцу док сам служио војску. И не само то. Најчешће, док су моји другови (који су се тада сабирали као регрути са простора читаве бивше Југославије у касарну), када смо имали изласке у град, одлазили на разна места, ја сам, по правилу, све чешће и чешће, долазио најпре овде, на ову тврђаву и (можда то није било примерено војницима) лежао, тачно знам и место, иза олтара, на двадесет – тридесет метара од овога храма и, иако невешт у цртању, непрестано, у разним облицима, скицирао овај храм. Биће да је кнез Лазар у тренуцима када сам ја покушавао да скицирам храм, заправо својим молитвама скицирао Оног за којим ћу, не много касније, поћи (...)

ЕПИСКОП КРУШЕВАЧКИ ДР ДАВИД (ПЕРОВИЋ)

ВИДОВДАНСКА БЕСЕДА НА ПРОСЛАВИ ШЕСТ И ПО ВЕКОВА ГРАДА У КРУШЕВАЧКОМ ПОЗОРИШТУ

Поштована начелнице нашега града Крушевца и чуварко свих његових вредности госпођо Јасмина, и сва ваша превасходства

Знак елементарне али и врхунске културе с наше стране био би да благодаримо свој господи крушевачкој која се много потрудила да епископ крушевачки не изгори, да не буде спржен, загубљен негде између крепости и мањкавости у здрављу у временима када смо са невидљивим непријатељем сви војевали и против њега устајали. Од срца хвала свима на љубави према епископу крушевачком да он претекне. Али и пре тога, и док то говоримо, и за тим, слава Богу на висини, Господару живота и смрти, нашега здравља и наших болести!

Били смо и ми дете, дечак, у Пећи седамдесетих година, када нам је ујак, министар културе и просвете у Нишу, даривао књиге, и међу њима једну сликовницу о Средњовековној Србији. Та књига је блистала, буктала бојама, зрачила ликовима наших средњовековних великана, баш као и ових које смо до оточ гледали и слушали на позоришној сцени; једнако све остале у некој тихој светлости, не инвазивној, у атмосфери која изазивала чежњу у души. Седамдесетчетврте године ту чежњу смо лично поново осетили када смо се надовезали на слике у силини плаве боје са фресака и зидова. То ће нас повући у својеврсно боготражитељство. Наравно, исто нас одвести на Свету Гору, и у Јерусалим.

То Средњовековље, које није само стилска фигура, које има своју силу, има енергију, које траје до данас, краси у ствари и наш град Крушевац – под условом да се договоримо, а мислим да већ јесмо, да га прогласимо српским градом, нашим градом, Лазаревим градом и градом будућности. Ми, поставши епископ, осетили смо овај град на посебан начин: његово зрачење ми смо осетили у димензијама и историјским и заумним. Јер сваки пут када бисмо се обрели негде, на неком од меридијана наше епархије, доживљавали бисмо тајну овога града, његово устројство по Божјој наклоности и Мудрости. Мистика нашега града Крушевца напосто има једну ауру око себе, ауру којом га обавија Свети Дух. И тако наш град траје, и изнова се обнавља, брзо и лако.

И док смо дакле гледали покретне програмске слике, уверавали смо се да смо народ који има свој град, икону неразоривог града, мале небеске насеобине. Зашто и Крушевац не би могао бити једно предграђе Јерусалима када су се у њему већ догодиле све оне велике ствари вере које су се догодиле и у самоме њему, Јерусалиму?! Ето због чега је град Крушевац истински дар и од стране наших светих предака.

У протоку празничних слика о 650-годишњици града истакнимо један грузијски филм, значајан, храброг стваратеља Абуладзеа. Он преко своје јунакиње пита: Какав би то био град, каква би то улица била која не води до храма? Благодарећи Богу, све наше улице града Крушевца, као и других градова, завршавају и настављају се црквеном портом. Дакле, круна сваке наше улице јесте храм, и дотле се стиже само вером, не стрепећи због средстава, која су у нашим временима проблематична. Али друга сила је она која ради на томе да наш Крушевац васкрсне. Па када бисмо га још претворили у симбол свесрпства, као што су и други градови симболи наше вере, наде и љубави, онда бисмо стигли и до свести да смо носиоци дарова Божјих. У томе треба истрајавати, јер, велика је завист покренута као сила против нас. Наша сила и наша нада треба да почивају на нашем смирењу. Није нама битно да се превазносимо, када нам је Бог већ на почетку дао све. Прво, учинио нас је једним од четири народа који као четири стуба придржавају Васељену. Друго, дао нам је такве градове да њихова прошлост није само историјска датост, него да се они непрестано обнављају, заживљују и осветљавају нашу садашњост и будућност. И за овим одмах долази одговор да ми имамо снаге и за чување својих светиња које нису старине, него и да су изузетно модерне, и да држе корак барабар са онима који освајају галаксије и планирају насељавање досад незамисливих простора.

Ми смо дакле znalци унутрашњих простора и градова. Нама није проблем да Духом Светим савладавамо препреке историјско-географске, да се можемо наћи у свакој епоси која завређује контакт, и да тамо можемо срести личности које молитвом чувају словесну твар да се она не сурва у хаос. То су, разуме се личности светитеља које се брину о реду и поретку. У нашем роду крстоносном постоје такође чиновни, њих девет на броју, који су заменили девет анђелских чиновних који су отпали од свога достојанства. Врло светао, као звезда, међу њима је и свети кнез Лазар, творац нашега града и његова чудесна супруга па монахиња, и деца редом. А што нас неко оптужује за славу, то није наш проблем, већ само да се услед толике славе, нама дате, не погордимо и не престанемо да деламо и да стварамо, Богу угађајући. Јер ми смо стваралачки Божји народ. Колико

год се отимали ка земаљском, наше корење је на небесима, и сви најславнији преци наши истовремено су наши најконкретнији савременици. То су они који нам додају храбрости када нам она понестане, и који нас просветљују у периодима када тама крене да нас гута. Али, да не бисмо дужили беседу, а и нико није успео да изађе на крај са речима, са овога места најсрдачније честитајмо свима онима којима треба честитати шест и по векова постојања града Крушевца. Мада, он већ јесте далеко прешао саму ову годишњицу постојања опредељењем за вечност. Дотле пак, наши преци нас посматрају из једног стања које није ни време ни вечност, него садашњи тренутак као непролазан, и Богом благословен.

Дакле, на многе године свима којима је Крушевац на срцу и на души. Да растемо, да цветамо и да доносимо добре плодове, и да ни за тренутак не очајавамо да ћемо остати сами и немоћни. Сваким мигом се надовезујмо на наше свете молитвом хитропослушне претке. Међу њима најпре везујмо се за дивнога Кнеза Лазара, а затим за Новомученике Крушевачко-багдалске. Они да буду наши оријентири, наши примери за угледање. Амин, Боже дај!

ИЗ ДОКТОРАТА
Сажетак и неколико страница

БЕСЕДА НА ОСВЕЋЕЊУ ПАМЈАТНИКА СВЕТОМ КНЕЗУ ЛАЗАРУ У КРУШЕВЦУ

У име Оца и Сина и Светога Духа

Величина наших предака је оно у шта су наше телесне и духовне очи свагда загледање. А оно што нас брине и онеспокојава јесте да се ми, потомци њихови, показујемо недостојнима њихове величине. У том сталном покрету ка светим прецима ми смо крепљени благодаћу Божјом, и пазимо да због грехова и стрмоглављивања не прекинемо везу са њима. Посматрајмо ствари са узвишеније стране. Гледајући у Лик Христов, у Икону Његову упијајмо благодат Његову, лепоту Његову – Њега Који је Најкраснији од свих синова људских; ушесима својим упијамо Га кроз црквене химне и црквене молитве; учимо се науци Његовој; испијајмо са Његових груди благодат Његову.

А међу напрсним ученицима Његовим је и наш велики Кнез Лазар. Итекакав созерцатељ тајне вере, живота и смрти, и на теразијама свога срца одмеритељ живота свог, једнако и поверених му душа.

Човек дакле није створен за смрт, и за понижења, него да ношен крилима Духа Светога ка висинама вере, остане частан, храбар и поштен. Зато он у замену за било шта друго не може да прода живот свој и живот оних који су му поверени, као ни сва блага и добра добијена од благочестивог народа. Трагови Цркве 14. века осећају на сваком кораку, а Српски народ као да се утркивао у добром смислу речи: ко ће од људи више долова и долина и узвишења и планина прекрити светим храмовима, на које ми иначе као на трагове наилазимо при сваком кораку своме. Свети Кнез Лазар и Царица Милица и Кнез Стефан Високи су творци целе једне црквене културе, чудесне уметности, једне, да употребимо израз, калокагатхије: нечега што је синтеза доброте и лепоте, што има своје узор у најдубљој старини – у стварању лепотом и добротоу. Они су украсили Србију храмовима Божјим као драгуљима, и учинили да се у њима поје Литургија овога и онога свијета. На унутрашњем плану они су такође постигли величанствене ствари. Помоћу духовника Синаита научили људе да се Богу моле, научили људе да заједничаре у срцу са Господом преко благодатне молитве. Дакле, они су створили целу једну небеску лепоту; покренули су цео један тиховатељски, исихастички покрет, са намером да све засоче молитвом, покајањем, богољубљем, боговиђењем, радовањем и тиховањем у Духу Светом. Сви њихови људи

су их пратили у томе. У мислима, у речима и на делу сви они заиста су били високи.

Ми смо лично имали ту радост да прошлога или претпрошлога лета Господњега освештамо један овакав памјатник Деспоту Стефану Високом, еда бисмо се данас нашли пред памјатником његовог и нашег духовног оца и претка, началовожда Лазара, који је био и остао кадар охрабрити нас, моћан укрепити нас, моћан заштитити нашу част, да се не понижавамо, и да ништа не учинимо што би ожалостило Бога а развеселило демоне. Када то кажемо ми увек помислимо и на појединце, и на цели народ. Успут помислимо и на оне који разним вештинама покушавају да нас преко воде преведу жедне.

Али пре сваке вештине те врсте ми смо већ укрепљени, ми смо установљени, ми смо укореењени, ми смо одушевљени, и охрабрени. Цена небеских и небоземних ствари нас не плаши; нема те цене за коју бисмо ми пристали да нестане наш образ, да нестане наше предање, да нестане источник сваке врлине у нашем народу.

Драга браћо у Христу, јубилеј: шестопедесетницу царскога града Крушевца честитамо вама и нашем у епископству и Сабору брату Доситеју, који нам је дошао из Англије да узме учешће у овим празничним догађајима; честитамо га и свим нашим челницима, првацима и првакињама који су присутни и наликују некадашњим витезовима и принцезама из племства. Притом ми имамо на уму и све оне Србе који живе у другим земљама у којима сведоче све ово што и ми овде.

Нека се вијори наша застава, нека се уздиже над нама наш необориви Кнез, и дан овај којег створи Господ да нас весели и блажи, еда бисмо се у њему радовали.

Бог вас благословио и благосиљао вас, и свако вам добро овога, и света будућих ствари и добара дао, а у славу Живоначелне Тројице: Оца и Сина и Светога Духа, свагда, сада и увек и у векове векова! Амин!

ЕПИСКОП НИШКИ НИКАНОР (РУЖИЧИЋ) (1843–1916)

Цркву Светог Ђорђа освештао је епископ нишки Никанор (Ружичић), редовни члан Српског ученог друштва и почасни члан Српске краљевске академије наука, члан Сената Краљевине Србије (1901–1903), носилац црквених и државних одликовања.

Отац му је био свештеник, а по мајчиној линији потомак је војводе поп Луке Лазаревића. Завршио је Духовну академију у Кијеву 1875, а у Јени и Тибингену студирао философију и теологију. Био је професор и ректор Београдске богословије, војни свештеник у Српско-турском рату, епископ жички (1886–1889) и нишки (1898–1911).

Живео у Свилеуви, Шапцу, Београду, Кијеву, Јени, Тибингену, Загребу, Дубровнику, Цетињу, Краљеву, Нишу... Своју имовину завештао је Београдској богословији. Након оснивања Богословског факултета, у његовој кући отворен је први интернат за студенте теологије.

Библиографија радова:

1. Архипастирска посланица православног епископа нишког Никанора упућена Богољубивом свештенству и побожном народу Епархије нишке после канонске визитације у години 1898, Ниш, 1898, стр. 14.
2. Исто, Ниш, 1899, стр. 14.
3. Исто, Ниш, 1901, стр. 14.
4. Архипастирска посланица поводом најновијих догађаја, Ниш, 1908, стр. 13.
5. Архипастирске посланице, Ниш, 1907, стр. 252.
(*У садржају*): Посланица епископа нишког г. Никанора по повратку с пута из Дубровника. Писмо Духовном суду епархије нишке. Архипастирско писмо богољубивој општини нишкој. Патриотски апел (приликом пожара војеног слагалишта у Београду). Архипастирско писмо просветним радницима. Архипастирско писмо свима протама, намесницима и старешинама манастира.
6. Беседа којом је ректор Богословије протосинђел Никанор, закључио школску 1881–2. годину, Београд, 1882, стр. 16.
7. Беседе и речи. Свеска III, Ниш, 1908, стр. 453.
(*У садржају*): Беседа приликом доласка први пут у Краљево. Беседа на дан устоличења епископа жичког. Беседа приликом посете Манастиру Студеница. Беседа приликом посете канонске у Лазарици цркви. Беседа приликом пресељења епископске столице. Беседа приликом сеобе из

Краљева. Беседа на Светог Саву (1886). Беседа на проглас Краљевине. Беседа на дан прославе двадесет-петогодишњице ослобођења Ниша и Врања. Беседа на Чегру у славу Синђелића и другова му. Беседа код Ћеле-Куле о стогодишњици устанка. Беседа у логору војницима 5. септембра 1876. Беседа на дан хиљадугодишњице словенских апостола Кирила и Методија. Беседа на дан предаје градова. Беседа на дан крунисања цара руског. Беседа на Видовдан приликом освећења споменика косовским борцима.

8. Беседе и речи. Свеска IV, Ниш, 1909, стр. 292.
9. Божићна посланица, Београд, 1908.
10. Дубровник у прошлости и садашњости, Ниш, 1907, стр. 216.
11. Две речи протосинђела Никанора говорене ученицима богословије у почетку и на завршетку школске 1882. године, Београд, 1883, стр. 12.
12. Gross-Zupan Stephan Nemanja und seine Bedeutung für den serbischen Staat und die serbische Kirche, Јена, 1897, стр. 112.
13. Именик (каталог) цариградских патријараха, римских папа, српских првојустујанско-охридских архиепископа и жичко-пећких архиепископа и патријараха. Саставио по разним каталозима и историјама Е. Н. Ружичић, Београд, 1897, стр. 88.
14. Историја српске цркве. Књига прва, Загреб. Српска штампарија, 1893, стр. 336.
15. Историја српске цркве. Књига друга, Београд, 1895, стр. 644.
16. Историјске слике свештеностибијске егзегетике и развиће исте од појаве њенога па до најновијег времена, Београд, 1885, стр. 121.
17. Каноничко писмо православног епископа жичког Никанора, Београд, 1887, стр. 15.
18. Das kirchlich-religiose Leben bei den Serben, Гетинген, 1896, стр. 65.
19. Кратки историјски преглед узајамних одношаја између српске и грчко-цариградске цркве, од првог времена њиховог познавања па до данас, Београд, 1875, стр. 158.
20. Лепавински цароставник, Приказао и упоредио са житомислићским хронографом, који је штампан у *Гласнику* XXXII, стр. 239–277, Београд, 1900.
(П. о.): Споменик Српске Краљевске академије.
21. Номоканон о браку или нова ручна књига за сваког уопште, а нарочито за свештенике и богослове, с додатком о сродству за правнике, Београд, 1880, стр. 237.
22. Примери сродства. Друго издање с новим таблицама, Загреб. Српска штампарија, 1893, стр. 178.
23. Разлика философске етике од хришћанске етике, Београд, 1885, стр. 16.
24. Развалине Манастира Светог архангела Михаила на Превлаци, Београд, 1894, стр. 20.

ПАСТИРСКА ПОСЛАНИЦА ПРАВОСЛАВНОГ ЕПИСКОПА ЖИЧКОГ НИКАНОРА

СВОМЕ БОГОЉУБИВОМ СВЕШТЕНСТВУ, ОДАБРАНОМ
ЧИНОВНИШТВУ И ВАЗЉУБЉЕНОЈ И БОГОХРАНИМОЈ ПАСТВИ

Мили и драги Моји,

Од каквог је моћног уплива вера и морал по породицу, народ и државу, а хришћански обичаји и црквени обреди по веру и побожност, то је без сумње свакоме више мање познато. Ово је за свакога познато тим више и боље, што и сама историја тврди да само они народи, у којих се на првом месту у срцу и души гаји и негује вера и морал, могу напредовати и имати своје будућности.

У Хришћанској цркви вера и морал тесно су спојени са свештенством – служиоцима олтара Божјег, и свака велика и могућа одговорност за не чување аманета својих предака лепе вере хришћанске, лежи на првом месту на свештенству српском, које ће у првој линији бити одговорно и пред Богом и пред историјом и пред будућношћу за не чување и површно вршење црквом прописаних, обичајима и законима утврђених, правила и обреда свете Христове цркве, која има свету дужност и задаћу да спреми све своје чланове за побожан, честит и правилан живот овде на земљи и блаженство у вечности, као и да их научи и просвети Христовом истином и јеванђелском љубављу, која једина и води умном и духовном савршенству народа.

Затим, на другом месту, позвано је и Богољубиво државно чиновништво, које својим угледом и ауторитетом има дужност и према Богу и према Краљу и према народу српском, да буде нужна рукопомоћ свештенству у вршењу верозаконских послова и прописаних дужности; а својим радом и понашањем да предњачи као одабрани синови свете Христове цркве у свему осталом народу, као и да буде штит вере, правде и морала – тих узвишених симбола, којих се свака просвећена држава мора придржавати, ако жели и хоће напретка и среће народу своме, на коју је упућује дужност и света Христова црква, као заштитница српске државне идеје уједињења и ослобођења српства.

И најзад, за нечување аманета својих предака, за небрежење према вери хришћанској и јеванђелском моралу, лежи велика одговорност и на самом народу српском, који је до сада вазда показивао да су му аманети прадедовски – крст часни и вера хришћанска били свети идеали који су га вазда и у свакој прилици одушевљавали, тешили и руководили у свим предузећима, у којима се српски народ вазда одликовао руковођен вером и побожношћу, а која и у будуће треба да му буде углед, штит, одбрана и путовођа у сваком роду, породици, општини и држави.

Позвани апостолском речју, а архијастирском дужношћу, да свето хранимо и штитимо свету Христову цркву, њена правила и предања, да проповедамо слово Господње, да пазимо и препоручујемо да свештенство ревносно и савесно, а по канонским прописима тачно, испуњава пастирске дужности у свима обредима и установама; да учења и обреде несагласне са правилима цркве изобличавамо и одбијамо; да Свето писмо тумачимо, а вршења црквених обреда упућујемо да се врше по правилима апостолским и у духу православља – нашли смо се побуђени, сходно нашој заклетви, Богу и краљу, отпустити ову *Посланицу* вазљубљеном свештенству, Богољубивом чиновништву и драгом нам народу подручне нам Богоспасајеме епархије Жичке.

Свештенству према правилима апостолским, саборнима и светих отаца црквених, налаже се, поред главног пастирског рада проповедања слова Божјег, мира и љубави – као основа свакој срећи и напретку народном – још и задаћа вршења светих тајана и црквених обреда, прописаних и утврђених Христовом науком, апостолским правилима и саборима светих отаца, као и чување истина Христове цркве – које су једине вечне и непроменљиве. Иако је, истина, вршењу свију обреда и свештенодејстава према Богу, вери и моралу утврђено и прописано догматичком науком, светим канонима и саборима и наредбама светих отаца и отачаствених архијереја, – опет имамо основану сумњу да се сва правила свете, саборне и апостолске цркве, као и разни светом црквом прописани обреди, не врше у пространству подручне нам епархије свугде једним начином и једнако.

Из извештаја наших изасланика за ревизију цркава и манастира и извештаја одређених духовника за тајну исповести, као и личних изјава од више наших свештеника, увиђамо да се сви црквени обреди не врше свуда једнако, па шта више да се и многи спроводе и врше са некаквим сујеверицама. И шта више доказује се да неки свештеници не само то трпе, него још и потпомажу; а то чине или из трпељивости или из непотпуног сазнања важности једноликог вршења свију свештенорадњи, а можда се то тако пропушта и врши и због самога нехата за свету ствар, не појимајући можда ни важност правилности свога рада, своје дате речи и заклетве Богу и светој Христовој цркви.

Црква је Христова према правилима апостолским и васељенских сабора једина; јер кад је дата свима апостолима Христовим част и власт у равној мери, онда и свештенослужбоци, као носиоци хришћанских истина, треба да буду у свима обредима сагласни. Треба и све обреде свуда по једном канонском правилу и вршити; а свако новачење – па ма то било и дугогодишњом практиком при једној цркви уведено – а које нема основа у апостолским и саборним правилима – погрешно је, и оно према појимању светиње Христове цркве треба одбацити и у ни у ком случају не сме се више таква новачења у цркви при вршењу њених обреда трпети.

Углед вере и побожности само се тако може не само одржати, него и унапредити, ако служиоци олтара Божјег буду све дужности свештеничке тачно и једнообразно вршили; јер неједнако вршење једних и истих обреда и свештенорадњи од свештеника понижава и убија саму веру и оно поштовање које побожни Хришћани гаје у срцу за своју свету веру прадедовску, коју нису ни у најтежим данима ропства напустили, а камо ли сада у слободној краљевини српској.

Према изјавама, које смо добили, ове неједнакости понајвише се дешавају при вршењу светих тајана: крштења, исповести, брака и светих обреда: брачног испита, опела, освећења кољива и других. Све појединости које су нам дошле до знања у основу су погрешне и не слажу се са канонским прописима вршења истих. Осим тога, сазнали смо да многи свештеници не поступају према санитетском закону сарањивања умрлих. За све свештенорадње прописано је канонима и саборним наредбама како се имају извршавати и према томе свештенство се истих мора придржавати и исте само по прописима и извршавати.

Следујући нашој дужности, обраћамо најозбиљнију пажњу епархијском свештенству на савесно, тачно и строго по науци хришћанској и светим канонима вршење свију обреда и свештенодејстава, са озбиљном напоменом, да ћемо према запустиоцима врта Господњег употребити сва средства која нам дужност налаже, те да буду добри и ревносни делатељи, а не најамници Христове вере и цркве. А окружним протојерејима и намесницима препоручујемо најозбиљније, да се постарају да сазнаду: имају ли у своме подручју међу свештенством неједнаког и неправилног вршења обреда и у чему, па да по сазнању доставе нам и уведу потребну једнакост у свима свештенорадњама; а свештенство упуте да се на случај потребе где би се имала угушити каква сујевјерица, са државним властима постарају, да се од истих очисти црква Христова, те да буде једина, света и непроменљива.

Богољубивом државном чиновништву и општинским часницима од стране свете Христове цркве препоручујемо, да буде рукопомоћ свештенству у свима приликама у којима би свештенство имало потребу тражити од њих помоћ, па и савете, те да би што потпуније одговорило својој светој задаћи проповедника слова Божјег и учитеља народног, измиритеља народа с Богом и вршиоца божанског култа.

А драгој и вазљубљеној браћи и деци нашој у Господу – Богоданој нам пастви – у највећој очинској љубазности препоручујемо, да ревносно гаје љубав према вери и цркви хришћанској, као и да њене установе: Свете Тајне и обреде и све хришћанске светиње високо уважавају покуравајући се законима и наредбама црквеним; и да пажљиво слушају слово Божје које им њихови свештеници проповедају, владајући се у животу своме по науци јеванђелској и слушајући и поштујући црквене пастире као своје духовне оце. Јер истинити Хришћанин је онај који савесно и безусловно

врши хришћанске дужности и срце своје обогаћује богатством које није од овога света и које није подлежно трулежи, нити га могу лопови украсти, а то су *врлине хришћанске* којима свака хришћанска душа треба да се обогати.

Призивајући благослов Божији на све вас, желимо да међу свима вама влада мир, љубав и благодат Духа Светог ва веки...

Ваш благосиљајући вас архипастир и топли молитвеник Никанор.

Дано у резиденцији наше Богохраниме епархије 15. марта 1889. године.

(Жича – орган Удружења свештенства жичке епархије за хришћанску поуку и потребе свештенства, год. I, број 1 и 2, 1. априла 1889, Крушевац, штампарија А. Малаћевића и Ђ. Будимовића – најстарија периодична публикација штампана у Крушевцу, стр. 19–21).

ЈЕДНА ЗАБОРАВЉЕНА ЛИТИЈА ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА, ВИДОВДАН 1934.

Политика је 29. јуна 1934. године, на шестој страни, објавила наслов *Велики молепствени сабор прогласио је јуче Крушевац светим историјским местом.*

„Крушевац, Видовдан, 28. јуна 1934. године. Крушевац, као стара престоница српског народа, на веома свечан начин одао је признање свим националним мученицима погинулим од Косова до данас. У славу тих наших народних јунака приређена је свечана архијерејска служба Божја у цркви Лазарици и пред Спомеником косовским јунацима. У исто време Хришћанска заједница приредила је свој велики молепствени сабор у знак пијетета према жртвама које су пале за отаџбину и народну слободу. Крушевац је уз то, вољом српскоправославног епископата и Хришћанске заједнице, проглашен светим историјским местом Српске православне цркве, и одсада ће сваке године правоверни долазити у Крушевац на поклоњење светој православној цркви Лазарици и сенима изгинулих хероја на Косову. Свечаност је отпочела јуче по подне доласком нишког епископа г. др Јована који је одслужио свечану Вечерњу у Цркви Лазарици. Јутрос је код нове крушевачке цркве формирана велика поворка грађана на челу са литијом у којој је учествовао велики број братстава Хришћанске заједнице из свих крајева Србије, са својим барјацима на челу. У Лазарици је епископ г. др Јован служио Свету архијерејску литургију уз асистенцију шеснаест свештеника из Крушевца и околине. После службе Божје формирана је поворка од преко 3.000 људи, која је прошла главним улицама Крушевца до Споменика косовских јунака. На челу поворке били су епископ г. др Јован, велики број свештеника, представници локалних војних и цивилних власти. Потом је пред великом масом народа, одржан свечани помен косовским јунацима. За време помена над масом народа летео је авион месног Аеро-клуба, који је из ваздуха спустио леп венац од ружа на споменик. Тај венац је потом намештен преко гвоздене фигуре Филипа Вишњића, која се налази на споменику. После свечаног помена епископ г. др Јован одржао је велику беседу присутном народу. Он је у својој беседи позвао присутне да се сете мучних дана и тешке судбине коју је наш мученички, али херојски народ преживео и из које је изашао као победник. Извојевао је слободу благодарећи огромној снази и пожртвованости. На крају епископ г. др Јован позвао је народ да се помоли Богу у славу великих мученика за добро и напредак целог народа. Беседу др Јована пропратили су плотуном из пушака војници 47. пешадијског пука. Затим је музика истог пука интонирала народну химну. После овога ученици основних школа изрецитовали су неколико патриотских песама, па је г.

Крста Новаковић, председник крушевачке општине, поздравио присутне и захвалио се епископу др Јовану за иницијативу да Крушевац буде одсада место где ће се сваке године приређивати о Видовдану велике свечаности у славу косовских и других наших јунака. По подне у четири часа у присуству нишког епископа г. др Јована и охридско-преспанског епископа г. др Николаја Велимировића, одржан је велики молепствени сабор народне Хришћанске заједнице. Сабор је отворио и руководио њиме епископ г. др Николај. Он је, отварајући сабор, одржао кратку беседу, у којој је изнео значај данашњег дана за наш народ и нашу земљу, као и за Српску православну цркву уопште. Сабор Хришћанске заједнице био је интересантан и за вернике, а такође и за неверне. Сви су подједнако желели да чују др Николаја и зато је сабор био необично посећен. Сви могући страсни проповедници из редова простог народа, који цео живот проводе шапћући најтоплије молитве Богу, дошли су данас у Крушевац. Са дугим брадама, неошишани, смерна и побожна изгледа, дижући свој молећиви поглед у небо, они су учинили особит утисак на све присутне и били су удостојени највеће пажње крушевачке публике. Неки од њих пешачили су по пет дана једући само хлеб и пијући само воду, да би дошли у Крушевац. Многи од њих су се зарекли да посте цео живот, да би искупили и своје и туђе грехе. Овај новопроглашени хаџилук, кажу, донеће им снагу да издрже у страшним борбама са искушењима и да својим молитвама донесу добро и себи и грешним људима који хуле на Бога. Многи међу њима, и женски и мушки, тврде да их је сам великомученик Лазар позвао и рекао да сваке године долазе у Крушевац и да се њему моле за спас своје душе. Пре почетка сабора они су се скупљали у групе и тихо и скрушено певушили побожне црквене песме. Ако би их ко запитао о њиховој вери, одмах би се крстили и молили Бога да спасе грешну душу сабеседника. На овоме сабору правоверни су се договорили како ће и шта ће радити да би ојачали и спасли душе своје и откупили се од грехова. Вечерас у девет часова хор братства Хришћанске заједнице из Крушевца приредиће велики духовни концерт са обимним програмом. Пре почетка концерта епископ г. др Николај одржаће велику проповед. На концерту ће такође говорити епископ г. др Јован као и г. Михајло Станојевић, професор.”

АРХИМАНДРИТ САВА ПЕТРОВИЋ

(1793–1861)

Има томе више од два века када је у Ћунису, у подножју Мојсињске Свете Горе, рођен Стеван Петровић – потоњи архимандрит светоромански Сава. (О архимандриту Сави писао је Мирко Јевтић у часопису *Преглед*, службеном органу епархије нишке, број 9–10, страна 352–359, број 11–12, страна 440–452, Ниш, 1940. године и број 1–2, страна 15–29, Ниш, 1941. година). Приближавали су се бурни устанички догађаји кад се његов отац, газда Петар, са породицом из Ћуниса одселио у Баточину. Овде се у оближњем манастиру Миљково мали Стеван две године учио писмености.

Карађорђе је, 1808. године, овог бистрог петнаестогодишњака узео за писара моравском војводи Здравку из Ћуниса. Младић је на тој дужности остао све до 1813. године. После пропасти Првог српског устанка, збегла, амнестије и предаје Турцима, Стеван је постао писар код нишког Емин-паше. Нову дужност вршио је осам месеци. У то време се оженио Госпођинком, кћерком свештеника Крсте, пароха бугар-моравског, који је имао кућу у селу Трубареву, на обронцима Мојсињске планине. Он је омилио и тасту код кога је живео, па је по рукоположењу за свештеника, 14. јуна 1814. године у манастиру Раваница од стране митрополита београдског Дионисија, постао његов капелан на парохији бугар-моравској, који је опслуживао села из долине Рибарске реке. Следеће године умире свештеник Крста. Млади капелан Стеван наслеђује парохију свога таста. У то време, у крушевачком крају било је мало свештеника и храмова (Манастир Светог Романа обновљен је 1796. године; поред њега, 1814. године постојале су још само две капеле начињене од плетеног прућа, у Крушевцу и Алексинцу.) Занимљиво је да је млади свештеник Стеван обављао и дужност порезника у кнежинама мојсињско-моравским за потребе власти. Петнаест година овај вредни свештеник живео је у Трубареву, а опслуживао парохију бугар-моравску од преко 300 домова у сливу Рибарске реке. У то доба, он успева са народом да подигне две цркве: Свету Петку у селу Трњану 1823. године и Светог архангела близу села Каоника, 1828. године.

После ових успеха у парохији, свештенику Стевану умире попадија Госпођинка. Опхрван бригом, одлази на поклоничко путовање у манастире Хиландар и Високе Дечане. Убрзо, по Стевановом повратку са путовања, умире игуман Манастира Светог Романа, Тимофеј Ивановић. Митрополит нишки Јосиф, 21. новембра 1829. године, замонашио је свештеника Стевана, дао му име Сава, и поверио му Манастир Светог Романа на чување. Није прошло много времена, вредног старешину светороманског Саву, митрополит нишки Григорије, 1832. године, унапређује у чин архимандрита. Више од три деценије обделаваће архимандрит Сава виноград свој – Манастир Свети Роман. Много се радило. Најпре, направљена је скромна кућа за монашки конак покривена сламом. У манастирским пословима, оцу Сави помагала је родбина. Тако се архимандрит Сава закућио у Светом Роману.

Потребе манастирске цркве биле су му најпрече. За богослужење је прибавио неопходне предмете, свете утвари. Манастирску цркву успео је да иконопише 1832. године. Занављање свештеничког кадра било је велика брига архимандрита Саве. Отворио је манастирску школу. Први ђаци били су његови синовци Василије Стојковић и Милоје Јовановић. Ученици помажу у свим пословима младом архимандриту који је у пуној снази. Таквог га затиче у Крагујевцу, 8. новембра 1832. године, позив књаза Милоша и митрополита Мелентија да учествује у борби за ослобођење крушевачког краја од Турака.

Архимандрит Сава је једна од кључних личности у ослобођењу Крушевца од Турака. Наиме, почетком новембра 1832. године, крушевачки бегови, браћа Френчевићи, сестрићи лесковачког паше, отимају у селу Мозгово код Алексинца две девојке, исламизирају их и уводе у харем. Ова отмица је подигла народ крушевачког краја на ноге. Вест о томе стигла је архимандрита Саву на путу за Крагујевац. Пред књазом Милошем и митрополитом Мелентијем архимандрит Сава је 8. новембра дао пристанак да ће народни устанак подржати. Од књаза је добио потребна упутства и вратио се да припрема устанак. И кад је архимандрит Сава почео прикупљати џебану, стигла му је вест да се народ окупља у Врбници. Он је одмах натоварио на кола десет товара барута и дошао 22. новембра, по старом календару, у Врбницу. Овде је затекао 1850 устаника, икупљених од Кожетина до Рибара, али је оружје имало само њих 450. То није сметало да народ крене на Крушевац. У селу Лазарица, испред града Крушевца,

пред Србе је изашло 350 турских коњаника спремних за борбу. Настало је хладно ишчекивање два супротстављења табора. Тада је архимандрит Сава иступио пред народ да преговара са Турцима. О томе догађају он је оставио записано: „Изиђо код Турака умолити да се не бију, неће на добро изићи. Ниједног није заболела глава. Ниједна пушка није пукла. Здрав и весело Турци изиђоше без никавог зла, но сас добро. Десет товара барута доне на мојег рачуна. Два товара у весеље потрошено, не за зло.” Архимандрит Сава је постигао договор са Турцима да се без борбе повуку из града Крушевца за Ниш и Лесковац. И кад су Турци напустили Крушевац, архимандрит Сава по својим људима шаље ту вест књазу Милошу, а са народом креће ка Алексинцу. Представници Србије, Милета Радојковић и Арса Андрејевић, стигли су 27. новембра у Крушевац са наредбом књаза Милоша да се становништву издели од Френчевића прикупљена народна храна. Привремена грађанска управа установљена је у Крушевцу 8. децембра. Она је радила све до званичног присаједињења Крушевца Србији, 1. маја 1833. године.

Турци су поробљеним хришћанима забрањивали употребу звона приликом богослужења, зато је архимандрит Сава по ослобођењу, најпре, приновио звоно у манастиру. Било је то, после дугог турског ропства, прво звоно које је одјекнуло, на Ускрс, 1. априла 1833. године, Мојсињском Светом Гором. Један путописац је забележио: „Планина Мојсиња и њена околина пуна је старих цркава и црквишта. Отуда народ верује: да је она некада била друга Света Гора у којој ништа друго ниси могао чути до брујање звона и појање калуђера” (*Старинар српског археолошког друштва*, број 3, Београд, новембар, 1891. године, страна 71).

Манастир Светог Романа, следећих година, станиште је избеглих устаника из неослобођених делова Лесковачког пашалука. У Нишу је, маја 1834. године, избила народна побуна предвођена свештеницима. Пиротска буна била је 1836. године. И наредних година кратка затишја смењују бурне дане народног покрета за ослобођење од Турака. Архимандрит Сава постаје све познатији и има све већу улогу у покушајима да се Срби из Лесковачког пашалука ослободе од Турака. Упоредо са националним радом, он наставља духовну обнову. Манастир Наупаре је обновио 1835. године и учинио га метохом Светог Романа. Изградњу цркве у Тешици пуно је помогао 1837–1838. године. По узору на овај храм, подигнута је,

1844–1846. године, Црква Светог архангела Гаврила у Великом Шиљеговцу.

У току Вучићеве буне, архимандрит Сава подржао је долазак Карађорђевог сина Александра на престо у Србији. На скупштинама у Београду и Крагујевцу био је народни посланик. Кнез Милош је 27. јуна 1859. године основао прво српско одликовање: „Светоандрејски крст за приврженост”. Ово одликовање понели су посланици Светоандрејске скупштине. Свештеницима су додељени златни крстови, а мирјанима сребрни. Златним крстом одликован је архимандрит светоромански Сава Петровић (Павел Цар и Томислав Мухић, *Одликовања Србије и Југославије од 1859. до 1941.*, Беч, 2009, стр. 464).

Бурни догађаји његовог времена потрошили су најбоље године живота архимандрита Саве. Заморен од брига, архимандрит Сава све више се повлачи у манастирску осаму. Молитвено тиховање уз богослужбени круг и старање о манастиру не напуштају га до смрти, 1861. године.

Иза себе је оставио траг дечака устаничког писара, младог свештеника бугар-моравског, зрелог светороманског архимандрита, хроничара ослобођења Крушевца од Турака, националног радника и седог молитвеника Мојсињске Свете Горе.

+ + +

Архимандрит Сава оставио је, у рукопису, кратку аутобиографију, коју је Мирко Јевтић назвао *Мемоар Савин*. Овај документ се чува у Архиву Србије, фонд Митрополије београдске за годину 1858, број 106. Своје казивање архимандрит Сава поделио је у 18 поглавља, које он назива стиховима.

У првом стиху он пише како је 1808. године, као петнаестогодишњак, постао писар код војводе Здравка. Карађорђе је тражио устаничког писара кога би послао у Бугар-Мораву. Неки Марко из Аџибеговца и Милосав из Лапова кажу Карађорђу за дете газде Петра, који је родом из Бугар-Мораве а досељен у Баточину, да је две године учило писати у манастиру Миљково. Родитељи су се снажно опирали и бранили своје дете да је малолетно, али:

„Одговори Вожд:

– Запиши то име да види писар Јанићије из Страгара.

Онда говори Вожд:

– Одма пођи код војводе Здравка да си писар јер ви сте од Бугар-Мораву.

Отац и мати плачу но не помаже код Карађорђа молба и плач.”

У другом стиху, архимандрит Сава описује како је 1811. године Карађорђе покушао да ослободи Ниш: „Вожд покупи силну Шумадију и крену на Турке у Нишу. Заноћи у Алексинцу. Ујутру заповеди Вожд целом народу да свако узме на раме девет прута и један колац, а сам Вожд носи тринаест прута и један колац. И ја сам носио по заповести до реке Топонице. За два сата начинисмо шанац. Другог дана осванемо у закопине. Крену народ до самог града Ниша до камените Ћуприје. Изиђоше Турци на сретеније и пуцаше на нас. И Срби на Турке. Одма Турци повратише се у град. У десет сати у дан, по турски било је рано, Вожд ишета до саме куле медошевачке. Води свога коња у руци. Једно просто јапунче и јака низ главу. Дође до чесме. Захтева воду војвода Здравко. Мене послужила срећа дадо таст воде. Тако повратимо се у шанац код воде Топонице. Заноћише. Конаци у Карађорђа много нису имали. Свану. Дођоше Турци из Ниша на подворење Господару. Видео сам уђоше под шатор. За мало време пробавише се. Какви је разговор не знам. Турке своим путем чесно испратише и безбедно у Ниш одоше.

Трећи стих

Вожд крену преко Бугар-Мораву. Дођосмо у поље тешичко. Поигра свога коња по пољу и од коња говори:

– Овде биће једна лепа завршена црква, а Ниш остаће нам здрав град наш.

Четврти стих

Те су речи из свети уста исходили. Заиста, као што данас сведочим. Вожд пророчество што је прорекао све се совершило као код Свети Пророка у перва времена.

Имао ме (Вожд, п. п.) у виду што моји родитељи много плакаше и жалише да не идем. Но ја господара радо послужи у младости својој. Послуживао сам ручак у пољу тешичком. Говори Господар Петровићу:

– Дођи.

Ја му приђо. Пољуби му скут. Даде ми чукличе ракије које сам пио и цели леба.

– Одговори Баточинцу, јеси ли убио кога Турчина?”

Млади устанички писар је почео казивати како је убио једног Турчина што је изазвало смех код Карађорђа и његових гостију за ручком.

У петом стиху архимандрит Сава описује повлачење српских устаника из Делиграда ка Крушевцу. Срби су, најпре, запалили своје колибе, закопине и логор, а онда су отпочели одступање.

„Народ множество дође до моје село. Пут мали. Шума. Не види се ништа. Говори војвода Пљакић:

– Ђаче, знаш ли неки пут на страну да нас водиш до Крушевца.

– Нема Господару. Урасло. Све је луг.

– Ајде, напред како било.

Пођо без пута. Пљакић вуци кнез Ђука из села Јагмила, од мојег села Ђуниса до Крушевца, без пута. У Крушевцу Симићев отац капетан Ђорђе, Момир и прочи Господи изљубише се и сузама један другога залише по образу. Сваки на своју страну одоше. Мени Пљакић дарова један крсташ. Ја као младић своје оцу у Грејашке планине одо код вамилије своје. Тамо поклоним се власти турској. Одговара Паша:

– Да останеш ћата да слушаш мене како си Карађорђа тако и мени да си писар.

Останем одма за писара. Будем осам месеци код паше. Служим без пару.

Шести стих, 1814. година

Умоли народ власт турску пусти ме од службе. Јунија 14. дана постави ме Господин Дионисије митрополит београдски у светој Цркви Раваници за свештеника. Преодели ми пароксију бугар-моравску. Служим. Године 1828.

освештеније. Поправимо две цркве: Свету Петку Трњанску и Светог Ранђела код Каоника. У време мало примора ме духовна власт и кметови и турска власт, мораш да се примаш у манастир. Прими се 1829. године. Дођо у Свети Роман. Празно место, само камен и црква. Труди се. Поправи нешто, од сена кућицу малу.

Седми стих, 1832. година

Позива књаз Милош ноемврија 8. дана. Приђо књазу на поздрав. Пита:

– Где си се родија.

– У Ђунис.

– Од који си вамилија јављат.

Одговори(м).

– Од добра си рода јавља таине.

Одговорим:

– Не могу да се примам Господару, никако.

Одговара Господин митрополит Мелентије:

– Можеш, прими се, слушај Књаза.

Одговори Књаз:

– Послали смо Станоја вашег рођака из Рибаре и Илију Тршића из Кожетина како вас позову одма да будете код народа окупљеног.

Ноемврија 22. дођоше позвати ме да идем у Врбницу код народа. 1850 живи душа, но пушке велике имали у појасу свега 450 комата. Из Врбнице крену народ на Крушевац. У село Лазарице дођоше Турци за бој 350 коњаника. Изиђо код Турака умолити да се не бију неће на добро изићи. Ниједног није заболела глава, ниједна пушка није пукла, здраво и весело Турци изиђоше без никаквог зла но сас добро. Десет товара барута доне на мојег рачуна. Два товара у весеље потрошено не за зло.”

АРХИМАНДРИТ ИЛАРИОН ВЕСИЋ

(1852–1906)

Архимандрит Иларион Весић, крштено име Иван, добар је пример да ништа преко ноћи не бива. Презиме је понео по своме надалеко чувеном деди Веси Ћирковићу, који је по ослобођењу од Турака био први крушевачки капетан, што ће рећи, срески начелник. Према књизи др Чедомира Марјановића *Крушевац кроз историју*, (Београд, 1934, стр. 34) стара српска престоница имала је тада „1.163 душа”.

Иван Весић био је учитељ (1869–1871), па парохијски свештеник, најдуже у Великој Врбници при Цркви Светог Николе (крај које почива гроб његовог деде, јер он одатле поведе Србе, 22. новембра 1832. године, да ослободе Крушевац од Турака). Имао је тридесет и пет година кад остаде удовац (1887. умре попадија Спасенија). Кијевску духовну академију уписао је исте године. После четири лета он заврши Академију и врати се у Србију, где се замонаши и доби име Иларион. Српска црква га одликова достојанством архимандрита и упути за ректора Призренске богословије, једине српске средње школе у тадашњој Отоманској империји. Тако он настави пут свога деде, да духовно ослобађа од Турака окупиране Србе.

Друга књига „Послушања” (Крушевац, 2001. године), посвећена је њему. Овде су први пут објављени његови изабрани списи. Тако је исправљена велика неправда према овом знаменитом изданку из старе српске престонице, кога прва наша енциклопедија, под уредништвом Станоја Станојевића, региструје, четврт века по његовом уснућу, а све послератне енциклопедије из социјалистичке Југославије не. Архимандрит Иларион умро је у својој кући, у Крушевцу, 1906. године. Сахрањен је на Старом гробљу. У поменутој књизи објављена је његова фотографија, која на полеђини има посвету: „Сестри Драгињи и зету Алекси Ј. Поповићу – млађем, свештенику врбничком поздрав из Русије од брата и шурака свешт. Весића, студента Академије, Кијев, 13. фебруар 1888.”

Глас из Крушевца „лист за политику, народну привреду и књижевност”, (год. II, бр. 7, Крушевац, недеља 27. јануар 1891. године), јавља како је прослављен Савиндан у Кијеву: „У девет сахати сви смо се скупили у главну цркву „Кијево братског манастира” где је службу Божију одслужио наш честити свештеник г. Иван Весић, студент четврте године академије, а одговарао на литургији наш хор. По свршетку службе Божије, сви смо отишли у квартир г. Весића, где смо пресекли колач по обредима српским. По том отпевали смо Химну Светом Сави „Ускликнимо с љубављу”, па руску националну Химну „Боже Царја храни” и српску „Боже правде”. После тога наш честити свештеник г. Иван Весић обратио је се к нама с поздравном речју и својом патриотском беседом, показао нам је рад Светога Саве и значај његов за цео народ уопште и српске ученике посебице. Показао нам је да следујемо стопама српског Просветитеља, који златну круну оставља, само да би принео већу корист своме роду. Даље показао нам је, да се чувамо од свађе и раздора као од љуте гује и да се свим’ силама старамо да међ’ нама влада слога, љубав и тежња за уједињењем, јер само тиме можемо срушити нашег непријатеља. И напоследку показао нам је, како треба да живимо у туђини, како би показали да смо Срби.

По свршетку говора декламовао је г. Чедомир Марјановић „На Врачару ватра гори” од Владе Јовановића; а затим смо отпевали „Хеј, трубачу с бујне Дрине” и др.

(Чедомир Марјановић, завршио Духовну академију у Кијеву 1894. године. Докторирао на Правном факултету у Београду. Објавио четрдесет наслова књига из историје цркве, религије, верске наставе у школи, правних наука. *Историја српске цркве*, у две књиге, 1929. и 1930; *Хришћанска етика*, у две књиге, 1932; *Социјализам. Критички преглед најосновнијих тачака социјалистичког учења*, 1907; *Српски споменици у Новој Србији*, 1914. *Ђуприја, Параћин и Јагодина. Историјски и културни преглед*, 1936. Аутор је прве монографије Крушевца, 1933. године, п. п.)

У четири сата ручали смо сви у истом квартиру код оца Весића. По ручку смо пили, певали, играли и веселили се до зоре. Веселе је било изванредно. А како и да не буде изванредно, кад смо се у туђини сви (24) скупили око нашег честитог свештеника, као стадо око свога пастира и кад је међу нама био заступљен скоро сваки крај Српства, јер је поред нас из Краљевине Србије било Срба из Старе Србије, Македоније, Босне,

Херцеговине, Далмације и Црне Горе. Какву је радост сваки осећао, то се пером не може исказати, јер се само може осећати; па, стога молимо читалачку публику да нас извини, што није описано и унето време, нека сама осећа каква је радост у туђини. 15. јануар 1891. године, Кијево, срдчан поздрав од Срба”.

Аутор се није потписао, али можемо лако закључити ко је он био. Наиме, у *Гласу из Крушевца* (бр. 1, 1. јануара 1891. године), објављен је одломак из романа *Због гроба*, који је „с руског превео С. В. Аздејковић”. У истом броју штампана је вест: „Скрећемо пажњу нашим поштованим читаоцима и читатељкама на врло занимљив трагичан роман *Због гроба*, из живота руских добровољаца, који су учествовали у Српско-Турском рату 1876. године код нас, кога смо отпочели у данашњем броју отштампавати. Тај је роман с руског превео вредни студент Кијевске духовне академије г. Светозар В. Аздејковић”. Њему је у Брусу, у наше дане, подигнута Спомен-плоча у Дому омладине као првом есперантисти код нас.

+ + +

Прве крушевачке новине звале су се *Глас из Крушевца*. Излазиле су од 15. новембра 1890. до 31. марта 1891. године. Како су известиле (бр. 2, 6. јануар 1891) Крушевац је бројао „6.945 душа, а Београд 57.000”. Делимично су сачуване у Народном музеју у Крушевцу (само први број из 1890. године) и Народној библиотеци у Крагујевцу (укоричен комплет друге године излажења, 1891, недостају бројеви 2–5. из 1890. године). Према сачуваној белешци, Крагујевчани су новине куповали од издавача. Два светска рата преживеле су на тавану, јер су Швабе биле смештене у згради библиотеке. Само захваљујући храбрости професорке немачког језика из крагујевачке гимназије, која је у окупаторској команди уложила протест, војници су престали да користе књижну грађу с тавана за огрев. Власник и одговорни уредник новина био је Милан Арсенијевић, председник крушевачке општине. Штампане су у Крушевцу. Град је добио прву штампарију 1885. године у којој је светлост дана угледала 1889. године и *Жича* – орган Удружења свештенства Жичке епархије за хришћанску поуку и потребе свештенства, под уредништвом секретара Духовне конзисторије у Чачку, свештеника Димитрија К. Михаиловића. Иначе, *Глас из Крушевца* излазио је сваког четвртка, потом недељом, а по потреби чешће. Фототипско издање ових, за Крушевац важних новина, приредио је мр Слободан Симоновић, 2017. године.

+ + +

Архимандрит Иларион Весић био је изданак јаког корена, одрастао на земљишту Светог кнеза Лазара, а калемљен у царској Русији, да би своју разгранату крошњу, пуну рода, раширио на Косову и Метохији. Зато је могао да напише, почетком XX века, свој рад *Узроци религиозне равнодушности код Срба и њене штетне последице за народ*. Његове речи данас, кад бројимо више од сто година крај његовог посеченог стабла, звуче пророчки: „У историји прошлих векова, слабост енергије религиознога осећања, непажљиви и неуредни односи у вршењу одређених религиозних уредаба, примећивали су се обично тада, када је био на умору народни организам, када су почели да труну корени на којима се утврђивало духовно развиће народа, и кад се народу приближавала старачка немоћ и крајња изнемоглост”.

Узроци религиозне равнодушности код Срба и њене штетне последице за народ

Иако је на ову тему писано много, ипак је ова осетна болест нашега века толико важна и по својим штетним последицама за један народ, тако опасна, да се о њој мора непрестано говорити и писати, док се код нашега света поврати поново она топлина вере, која је наш народ загревала кроз толико векова његовог тешког политичког и религиозног искушења, и очувала му оно што свакоме народу мора бити најсветије и најузвишеније, а то су: име и народни понос.

Излишно би било доказивати да ова духовна болест већ постоји код нашега народа и да се свакога дана све више и више шири. Њу видимо и осећамо сви, на њу нам пружају прст сви странци који су имали прилике доћи у ближи додир са нашим народом. Ми смо поставили себи у задаћу да овом студијом по могућству покажемо узроке религиозне равнодушности код Срба и њене штетне последице за народ. Кад то извршимо, ми ћемо покушати да покажемо начин и средства којима би се ова духовна болест, ако не сасвим излечила у садашњем покољењу, а оно бар у ширењу за будућа покољења, ограничила. Јер колико су тешки и за осуду пред Богом и потомством наши лични греси, толико су далеко тежи греси саблазни других, или греси, који се живим примерима преносе на млађи нараштај: „Који саблазни једнога од ових малих који верују Мене”, вели Спаситељ, „боље би му било да се обеси камен воденични о врату његову, и да потоне у дубину морску. Тешко свету од саблазни... али тешко ономе човеку кроз кога долази саблазан” (Мат. 18, 6, 7).

+ + +

Под именом религиозне равнодушности разуме се онај хладни немарни однос, не само према питањима и истинама своје вере, него и према испуњавању оних правила, преписа и обреда, што нам је наша света вера прописала, као средство за наше спасење. Болест ову Свето писмо назива: „ни студен ни врућ” (Открив. 3, 15), а људи, којима је завладала ова болест, иако не устају противу учења вере и не желе да буду јавни противници Свете Цркве, они мало мисле, или још горе, никако и не мисле о томе шта од њих тражи њихова света вера. Они се не старају, чак, да проникну у сушност и тајне своје свете вере и не обраћају ни најмање пажње на стање своје душе и њене духовне потребе. Откривена реч Божја о спасењу и вечном животу, иако се разноси пред њиховим слухом, не оставља у њихову срцу трагове плодности слично ономе семену из јеванђелске приче, које пада на каменито земљиште и гине (Мат. 13, 3). Оваквим људима свеједно је шта се и како учи о предметима вере. Они

обично у теорији не праве никакву разлику између природне религије и Христове науке, а у пракси, они се и не старају да врше обавезе, које им Света Црква налаже. Они не посећују богослужење, неће да чују о посту и молитви, или ако се и који пут јаве у храм Божији ради обичаја, они осећају у храму неку досаду, и у њему не налазе ничега што би могло загрејати њихово срце и дати души њиховој какве духовне насладе. Они чак не могу да појме ону потребу и оне духовне насладе које побожне људе привлаче у храм Божји.

Највећи степен свога развића достиже ова болест душе кад људи због своје немарности избегавају први и највећи дуг хришћанина и по неколико година не приступају тајни покајања и исповести и не причешћују се светом тајном причешћа. Ови људи живе и не мислећи о проверавању своје савести пред законом Божјим и очишћењу своје душе од грехова благодатном тајном покајања. Они су за себе створили свој особени морал сличан моралу јеванђелског фарисеја, који се у храму Божјем хвалио својом праведношћу (Лука 18, 10–15), а и не осећају потребу да себе духовно окрепе и оснаже светим и животворним тајнама Христовим.

Као што напомену смо, ова болест нашега века највише је заразила интелигенцију и становнике градова и варошица, који најмање примају учешћа у богослужењу у недељне и празничне дане и најравнодушније се односе према светој вери и цркви, мада се и не показују као њени противници. У нашем варошком друштву, заборав својих хришћанских обавеза, које траже да хришћани посећују општа богослужења у храму сваке недеље и празника, дотле је ушао у обичан ред савременог живота, да се обично села, забаве, позоришта, удешавају уочи недељних и празничних дана, имајући очигледно у виду то да сутрадан неће имати никаква службена ни домаћа посла. А кад сутрадан Света Црква гласом звона позива своја чеда на молитву у свети храм Божји, све се то одмара од ноћних забава, а свети храмови су обично празни, или се у њима види још по која побожна душа, која се може на прсте избројати. Ова равнодушност према испуњавању хришћанских обавеза према вери и цркви шири се нагло из градова и варошица у просту масу света, тако да ћете данас видети по нашим селима у недељне и празничне дане пуне механе и суднице света, а цркве, удаљене на неколико корака од ових скупова, празне за време Свете литургије. И тамо, по селима, већ зову на скупове народ обично у недељне и празничне дане. И уместо да сама власт претходи своме народу и позове га да, најпре, оду сви заједнички у цркву, да се Богу помолe, па рад да отпочну, она обавља званичне послове баш за време свете службе Божје скоро пред самим прагом црквеним.

Ова је болест за просту масу света утолико опаснија, што је проста маса необразована и нема појма бар о хуманости, па изгубивши топлину вере и страх Божији у срцу своме, постаје грубља и неосетљивија за свако више и благодарније дело, и обично се предаје на вољу својим телесним нагонима

и страстима и не помишљајући о томе: да има Божјега закона, који тражи од свакога да се бори са својим страстима и рђавим навикама и да душу своју храни и крепи небесним духовним пићем.

И заиста, када би данас устали из својих гробова наши стари преци, који нам оставише толике сјајне споменике о својим патриотским осећајима и о својој побожности и преданости Светој вери и цркви; кад би, велим, устао из гроба велики Милош и његови сарадници на ослобођењу Србије, „који вером победише царства, учинише правду, добише обећања, затворише уста лавовима, угасише силу огњену, утекоше од оштрице мача, ојачаше од немоћи, посташе јаки у биткама, растераше војске туђе” (Јевр. 11, 33 и 34), да устану, велим, сви ови, па да виде какав је садањи религиозни и црквени живот њихових потомака, они би се заплакали због губитка благочешћа у покољењу, за које они „ругање и бој поднесоше, па још окове и тамнице; камењем побијени бише, претврени бише, кушани бише, од мача помреше; идоше у кожусима и у козијим кожама, у сиротињи, у невољи, у срамоти” (Јевр. 11, 36 и 37) и сигурно би зажелели да се поново врате у своје гробове само да не гледају страшну религиозну „мрзост и запустење” својих потомака.

И све се ово догађа пред очима нашим, не зато што народ наш нема у себи религиознога осећаја, што не би био способан за свако узвишено дело, него што они који су позвани да предњаче своме народу у сваком добру „затварају царство небеско од људи, јер ни сами не улазе у њега, ни дају да улазе они који би хтели” (Мт. 23, 13). Својим примером затупљују код народа религиозно осећање, својим поступцима одвраћају народ од цркве, не водећи рачуна о штетним последицама које ће неминовно наступити код народа после свега овога.

Пратећи развитак религиозног живота код нашега народа пуних тридесет година као учитељ и свештеник, ја са болом у души видим да у овом погледу идемо на горе. И са циљем, ако не да зауставим ову опасну болест народа, а оно да испуним заповест Божју, који устима пророка Језекиља заповеда служитељима Божје речи да без страха проповедају Божју истину: „Послушали или не послушали... нека знају да је проповедник био међу њима” (Јез. 2, 5). И, „кад кажем безбожнику погинуће, а ти га не опоменеш, и не проговориш му да би га одвратио од безбожнога пута његова, да би га сачувао у животу, онај ће безбожник погинути са свога безакоња, али ћу крв његову искати из твојих руку. А кад ти опоменеш безбожника, а он се не врати од безбожности своје и са онога пута свога, он ће погинути са безакоња свога, а ти ћеш сачувати душу своју” (Јез. 3, 18-21). Ја пишем ове редове са искреном жељом да свима и свакоме скренем најљу на ову духовну болест нашег народа, која може имати страшних резултата у својим последицама, јер само Свето писмо рачуна, као што ћемо доцније видети, религиозну равнодушност за тежи грех и од самога безверја.

+ + +

Многи су узроци појаве овога болеснога стања у нашем друштву. Ако озбиљно погледамо на ове узроке, ми ћемо видети да на првом месту ову религиозну равнодушност доноси собом најновија цивилизација и најновије просвећење који управљају вољом нашега покољења које себе рачуна у образованију класу. Пренешена са запада, наша цивилизација не стоји у непосредној вези са религиозним начелима, а према Светој Цркви православној, она се односи чак непријатељски или са пуном непажњом.

Васпитаници запада, прожети начелима западне цивилизације и њеним духом, отуђују се од цркве и готово неће да чују за њене установе. Ова цивилизација умањује веру у њиховим душама, и они живе оним што им пружа ново просвећење које се без нужде и потребе разилази са вером и црквом.

Овај дух религиозне равнодушности пресађен код нас са запада, посејан је био и у нашим школама. Веронаука се трпела у нижим школама, као какво пасторче, а из виших школа и разреда сасвим је била избачена. Шта више, чули су се гласови у кругу баш непосредних васпитача народа, да се веронаука сасвим избаци из свих школа, па чак и из основних народних школа којима и јесте прави задатак да развију и гаје у млађем покољењу семе благочестива и Богоугодна живота. Можемо са позитивношћу доказати да је са ширењем те западне цивилизације, у већем и ширем кругу наших људи, постепено опадао и онај топли религиозни дух, којим је живео и био крепак кроз толике векове српски народни организам. Без сумње, ми не можемо и нећемо порећи и тај факт да нису сви, који су добили више образовање на западу, или се од ових васпитавали у земљи, сасвим изгубили своју преданост ка вечним начелима свете вере својих праотаца. Но, ми се не варамо и не преувеличавамо ствар кад кажемо да је мало оних који се нису потчинили уливу духа кога разноси западна цивилизација, и који су очували свежину религиознога осећања и неизменљиву верност ка прописима Православне Цркве. Но, и то су очували не лако, већ борбом са својим просвећеним друговима, који су их због тога рачунали за глупе и недовољно просвећене.

Други узрок губитка религиознога осећања и нехата при вршењу хришћанскога дуга представља материјалистички правац овога века. У погледима наших савременика, материјални интереси су добили превагу пред свим другим интересима. Страст ка богатству, страст ка положајима и чиновима, страст ка телесним насладама, завладала је већином нашега покољења и људи су се дали у потеру за овим страстима, не бирајући средства часна и дозвољена, само да што пре дођу до својих тежњи.

Успеси индустрије, увеличање угодности живота, разнолика задовољства и забаве чулнога карактера, при изобиљу разних излишности

што их садањи век ставља богатом човеку на располагање, помажу развићу материјалних тежњи и вуку за собом наше покољење. Но, уколико се подиже и укрепљава спољашњи човек, опада и слаби унутрашњи, уместо да по речима Светог писма буде обратно (2 Кор. IV 16). Ове материјалистичке тежње, које се у нашем веку сувише шире и распростиру, мало по мало, даве и загушују потребе духа. Захтеви религије одбацују се на задњи план. Човек се навикава мислити само о спољашњим потребама и интересима, навикава се радити само за тело и чувственост, сећајући се врло ретко, или још горе, заборављајући сасвим о томе да сем чулнога човека има човек духовни, сем спољњег обogaћења има још и духовно богатство које траје вечно. Сем задовољења потреба и жеља телесног човека, за нас је потребно обраћање Богу и задовољење душе, која тражи пиће духовно–свето, и више духовне насладе.

И тако се слажу прилике и околности да човек све нема кад да иде у цркву, нема кад да се моли Богу, нема кад да испуњава дуг хришћански. А кад се, већ, пропусти једанпут-двапут испуњење ових обавеза; једанпут-двапут употреби се време које треба посветити Богу на служење, на телесне потребе, на бригу о тековини, или на какво чулно задовољство, човек онда постепено опада морално, постаје неосетан и немарљив према гласу своје савести, која га опомиње на душу и њене више потребе, на његов однос према Богу и на вечан живот. И човек се мало по мало задовољава тиме, што мисли да је он поштен човек, а и не мисли о томе да би, поред часности, требало да буде још и човек религиозан.

Ради успављивања своје савести, која се понекад буди у јачој мери и својим громким гласом узнемирава човека који се сувише предаје материјалним интересима и због њих заборавља своје хришћанске обавезе, услужљиви разум људски готов је да сплете читаву мрежу лажних умовања, која иду на то, ако не потпуно да оправдају, а оно да извине религиозну немарност човека. И за дивно чудо, умовање телеснога човек при заштити религиозне лењости савременог покољења, које се уклања од испуњења хришћанскога дуга, истиче обично на видик нарочито достојанство унутарњег богопоштовања, а пориче или сасвим одбацује спољњег богопоштовања. Под изговором унутарњег служења Богу, они одричу важност и потребност спољних дела благочестија, важност и потребност испуњења правила прописаних Светом Црквом. Зашто? Зато што спољње богопочитање захтева видљива подвига, видљива напрезања, а унутарње богопоштовање не обавезује ничему и не товари на човека никаква бремена. „На што”, веле они, „дела спољњег богопоштовања кад Бог тражи милости, а не жртве; не поклона, но срце чисто и смирено? Зашто ићи у Цркву и тамо одстојавати дугу службу кад ја могу и у дому да се помолим Богу, па чак усрдније него у храму где ме растројава час једно, час друго и кад је Богу угодна више кратка молитва која иде од срца, него молитва са много речи, коју произносе уста без срдечнога учешћа? Зашто

да ја постим кад употреба једне или друге хране, мрсне или посне, не сачињава никакву жртву за Бога, и кад посна храна шкоди моме организму? И каква је корист у посту ако ја не будем јео и мяса, а у то време једем јела од скупоцених риба, или се уздржавам од јела, а у то време чиним дела неправде и вређам друге? Није ли боље да се старам о уздржању од дела безакоња, него о уздржању од једног или другог пића?” Ето, такве и њима сличне утехе дају својој савести ови новим духом западне цивилизације и материјализма задахнути људи и старају се тиме пред самим собом да сакрију своје сопствене грехе или своју сопствену духовну болест. Озбиљна мисао, при првом додиру са њима, открива у њима софистичку празнину. Но када сличне утехе савести проникну у сазнање човека који не води рачуна о озбиљним мислима, онда се у таквом човеку природно појављују и утврђују поменути појмови који добијају значење силе која руководи и заборавља вољу, и после се човек ослања на њих у својој лењости при испуњењу дуга, који лежи на њему као на члану Свете православне Цркве.

Што се тиче самога српског народа и његове Свете Цркве, ми знамо да су српски црквени пастири у време славе и величине Србинове имали такође знатног утицаја на религиозно, морално, па и политичко развиће свога народа. Мудри владари из породице Немањине, поред свих тешкоћа због отимања око престола, стављали су Светој Цркви на располагање богата средства. Подизали су свете манастире и цркве и богато их награђивали, а Света Црква је опет, са своје стране, служила љубављу и преданошћу и црквеној и државно-народној идеји. И побожност и преданост Светој Цркви свуда је цветала у тада пространој српској држави. Потврдом свега овога служе нам толики споменици – ти живи сведоци негдашње славе и величине Србинове, не само црквене него и државне.

Немањићи и њихови савременици као да су пророчанским духом предвиђали политичку будућност српског народа и све старање своје уложили су на то да утврде у народу веру и побожност, да подигну један сталан стожер, који мач и сабља насилника и завојевача не би били у стању да оборе, а који би у данима тешкога искушења сакупљао око себе Србе, гајио у њима традицију о негдашњој слави и величини Србиновој и народ крепио вером и надом на бољу будућност. И у свом очекивању они се нису преварили. Од њихових дворова и летњиковаца, од сјајних рахтова и кула, што су били посвећени за њихов телесни живот, за уживање овога света, једва да су остале зидине, а понегде нема ни камена на камену. Све је то порушио зуб времена, све су то уништили дивљи варвари. Али, оно што су они посветили Богу на славу, светој јеванђелској истини на службу, постоји и данас. Храм Хиландар на сред Свете Горе, Студеница, Дечани и маса других Божијих храмова и данас величанствено стоје и проповедају целом свету о благочешћу, побожности и хришћанским врлинама наших славних предака. Што је главно, и данас постоји поносно српско племе

коме је света вера очувала то дично име, а њу су чували наши преци као зеницу ока свог.

За време тешкога ропства, свештенослужбоци Божјега олтара били су једини чувари око којих се народ српски окупљао и слушао од њих Божју реч. Они су са својом паством делили и добро и зло и помоћу Божје благодати учинили су, као што вели Апостол Павле: „Да нам се не досађује: иако се наш спољашњи човек и распадао, али се унутрашњи обнављао сваки дан” (2. Кор. IV 16).

Кад су се пак показали први зраци слободе, бар за један део српскога народа, ови свети пастири Цркве, уз друге наше велике људе, играли су главну улогу при стварању нове државе српске. Историјски факат исувише познат, па га овде не спомињемо.

Кад је створена нова држава, у њу су полетели просвећени људи са запада – од наше браће Срба пречана и других народа, уз искусне наше војсковође, али невеште државнике, почели су уређивати земљу, уносити у народ нове идеје, које су мало шта имале заједничког са начелима Свете цркве. Бадава је Велики Милош слао наредбе и расписе да се гаји и чува вера прадедовска. Бадава је сопственим примерима, редовним посећивањем богослужења, утицао на побожност народа. Обновио прославу Светога Саве, првог архиепископа и просветитеља српског, подизао нове и обнављао старе задужбине. Али сам Милош није могао стићи свуда. Његови помагачи, нови реформатори, ишли су новим правцем, ширили у народу нове идеје и успели уредити своје чиновничке положаје, а пастири цркве – проповедници јеванђелске истине за све своје заслуге учињене српском народу остављени су на милост и немилост самога народа, и тако се готово налазе до данас. И данас још није дошло време да се пастири Свете цркве ослободе просјачења (да добију редовну плату од државе, као што је ни дан-данас немају, п.п.) и да им се да полет за смелију, ревноснију, самосталнију и енергичнију проповед Светог јеванђеља. При оваквом стању и бризи за материјални опстанак свој и своје породице, природно је да су пастири цркве обраћали већу пажњу на ону страну свештеничке службе која се плаћа, а мало по мало запостављали две од најглавнијих својих дужности, као што су: проповед Јеванђеља и управљање паством. Глас громког проповедника који би, слично старозаветним пророцима шибао мане и недостатке народа Божјег, мало по мало замукао је сасвим, или се врло ретко чује. Очинска реч пастира цркве и будност ока његова за моралним усавршавањем своје пастве, мало по мало су престали. Паства се оставља једино на благодат Божју, која се, морамо признати, у изобиљу изливала кроз молитве, Свете Тајне и обреде свештенослужилаца на верујуће. Једино овој великој благодати Божјој „која силу своју над немоћнима показује” (II Кор. 12, 9) имамо да благодаримо што је Света вера православна очувана. Али, како благодат Божја не дејствује на човека насилно него при учешћу још и

слободне воље човечије, коју није имао ко у народу да покреће силом речи и убеђења овим правцем, којим треба успоставити слободну вољу човечију, а било је исувише оних који су ту вољу свраћали са правог пута, то се природно развијала код нашега народа равнодушност према религији. Синови Свете цркве српске постали су, по речима Откривења, „ни топли ни хладни”.

Кад свима поменутих узроцима додамо још и ту непобитну истину да хришћанске врлине постају нашим достојањем путем борбе и труда, а мане и недостатке човек усваја брзо, јер теже његовим телесним пожудама, онда је јасно што ми и данас видимо како наши људи, иако осећају у души потребу побожног и моралног живота, врло често се стиде да то своје унутарње осећање изразе спољним начином и пред светом. Рационалисти, материјалисти и скептици уопште дрскији су у проповедању и остварењу својих лажних наука. Грех природно трепти пред истином и правдом, и човек који је постао роб греху, обично жели да се оправда пред својом савешћу, и све му се чини да ће му бити лакше ако има уза се и већину света. Грешници мисле да не би осећали на себи жестину греха ако и други људи раде и мисле онако како они раде и мисле, и стога, дозвољеним и недозвољеним начином придобијају људе уза се. Ако пак наиђу где на отпор, они се жесте и тај отпор називају глупошћу и необразованошћу. Часни и образити људи, да би избегли непријатности и разно препирање, и чак судар са људима неверницима, с почетка се и сами уклањају да спољним начином исказују своја унутарња религијска осећања. Не врше обреде које црква прописује, не иду у цркву да их ко од противника не би назвао глупима, а често, кад се напада вера и верске истине, или кад се омаловажавају обреди црквени у каквом друштву, они ћуте и тако, мало по мало, и сами падају у равнодушност, губе унутарњу религиозну топлоту и постају неосетни за све што се цркве и вере тиче.

Ретки су случајеви да ко од старијих људи устане у одбрану Свете вере и њених начела. Прича се за један случај у сеоској породици, како се вратио са великих наука син те породице и кад се породица по обичају стала молити Богу пред ручак, образовани син ће рећи: „Зар ви још вршите те глупости?” „Не сине”, одговори му отац, „наши коњи, магарци, волови и друга стока, сигурно паметна као то ти, не врше ове глупости. Ми се још глупи молимо Богу”. Но, колико ће бити њих који ће овако на енергичан начин сузбијати нападе на своју свету веру? Неће ли многе саблазнити научност овако образована младића, и само рећи: „На, сигурно да смо ми глупи кад се молимо Богу, кад то вели човек који је учио велике школе”.

Путујући једне године са Русима у Палестину, ја сам имао прилику видети како се на морској лађи моле Богу и врше своје верске обреде у одређено време и Турци и Јевреји, без зазора и без обзира да ли ће осталима на лађи то бити на сметњи. Факат је да смо и ми са Русима

вршили кратке молитве на лађи: изјутра, увече, пре и после ручка и вечере, али је чињеница и то да се Србин стиди осенити себе крсним знаком на јавном месту. По повратку из Палестине, један мој друг Рус и ја одвојисмо се од друштва из Цариграда и ударисмо преко Бугарске и Србије за Кијев. У Србији смо се бавили готово три недеље и кад год смо имали случаја да ручамо и вечерамо, ма где било, па и у гостионицама, било још кога ту или не, мој побожни друг читао би гласно прописане молитве пре и после ручка или вечере и тражио од мене да благословим трпезу. Наши су људи то примали са подсмехом, али је ипак престајао жагор у сали кад се чула часна молитва мога друга, а после ње мој благослов: „Христе Боже, благослови јастике и питије...” Моме другу, који је, узгред буди речено, био човек светскога образовања јер је по свршетку гимназије и матуре био на Универзитету и отуда ступио у Духовну Академију, падало је јако у очи што су Срби тако немарљиви према својој светој вери и бацао је сву кривицу на нашу интелигенцију и њено васпитање, јер не даје добре примере своме народу. Не малу замерку чинио је и нашем свештенству, што се не бори противу тога зла.

И заиста, поред поменутих узрока опадања вере и религиозне равнодушности у маси народа јесте и тај узрок што је и међу оним лицима која још имају у души топлину вере код нас завладао неки лажни религиозни стид и страх од подсмеха других, те и сами избегавају вршење религиозних обреда на јавном месту и у одређено време. Они не воде рачуна о томе да напуштање спољњих обреда, не само што рђаво утиче на масу света и на наше млађе покољење, него постепено задављује у самима нама ону унутарњу верску топлину.

Биће можда још узрока који су утицали и сад утичу на религиозно охлађење код нашега народа, но факат је ту да ова болест захвата све слојеве нашега друштва. То је једно зло са штетним последицама за српско племе и ми смо дужни да водимо строго рачуна ако не желимо да нам, због наше немарности и нашега нерада, пропадне цело племе морално, материјално и политички.

+ + +

Ма какви, дакле, били узроци религиозног равнодушја код нас, распрострањење његово даје рђаве знаке у својим последицама. Чињеница је непобитна – да зачмалост и мртвило религиозног осећања у једном народу сведоче да су код тога народа почели да засушују животни сокови народног организма. У историји народа прошлих векова слабост енергије религиознога осећања, непажљиви и неуредни односи у вршењу одређених религијских уредби, примећивали су се обично тада када је био на умору народни организам, кад су почели да *труну корени*, на којима се утврђивало духовно развиће народа, и кад се народу приближавала

старачка немоћ и крајња изнемоглост. Тако је било у Грчкој и Риму. Тако је било у изабраном народу израиљском, чија историја даје живе примере како је са губитком вере губљена народна политичка самосталност и слобода.

Притупљење религиознога осећања у маси народа обично је изазивало потребу религиозно-моралног обнављања истрошеног народног живота. Да ли и код нас ова појава, која се с године на годину све више шири, не служи сведоцбom старачке изнемоглости народа? (Према књизи *Природно кретање становништва у Републици Србији, 1961–2010*, у издању Републичког завода за статистику, просечана старост становништва Србије је 41 година. Више од 65 година има 17,3 посто становника. Становништво наше земље спада у ред изузетно старих народа. Приближавамо се дану када ће број људи старијих од 65 година бити већи од броја младих до 18 година, п. п.) Да ли и за нас није потребан какав било удар с више силе, који би пробудио оне који се предају дремежу и оживео умируће религиозно осећање? Да ли петвековно ропство нашега племена још није довољна опомена за нас да се не предајемо сујетним илузијама и немарности према ономе што треба свима да је свето?

Ми не преувеличавамо ствар кад религиозно равнодушје – на које сада многи гледају као на обичну појаву, која у себи нема ничега особенога и штетнога – представљамо као болест, и то опасну, која у себи садржи све предзнаке страшнога зла у народу. Представљамо је као болест која не може, а да не баци у бригу све ревнитеље благочешћа и чуваре спасења свога народа и својих ближњих. Тако нам слика ово дело не само светска историја него и сама Реч Божја.

У пророчком Откровењу Светог Јована Богослова, Дух заповеда да се напише анђелу лаодикијске цркве, који је постао религиозно равнодушан и представља собом библијски прототип свих људи који болују од ове болести: „Тако говори Амин, сведок верни и истинити, почетак створења Божјега: знам твоја дела да ниси студен ни врућ. О да си студен или врућ! Тако будући млак и ниси ни студен ни врућ, избљуваћу те из уста својих. Јер говориш: богат сам, и обогатио сам се, и ништа не потребујем; а не знаш да си ти несрећан и невољан, и сиромах, и слеп, и го” (Апок. 3, 14–17). Бог дакле прети да сасвим одбаци оне који су дошли до стања религиознога равнодушја и постали ни топли ни хладни. Такво стање представља се у Откровењу као више опасно него стање човека хладнога, који јавно одступа од правога пута – више опасно зато што последњи не мисли о своме достојанству, рачуна себе за бедна, неправда, види своје недостатке и зато лако може доћи до покајања и зажелети да се поправи и побољша своје стање. А човек „топло-хладни” рачуна себе за богата, мисли да је он потпуно здрав, потпуно достојан човек, и да нема о чему особито да брине. Таква самопревара доноси окамењавање срца и пуну безбрижност о моралној исправци и усавршењу. Такво стање завршава се

тима што човек исувише доцкан види да је он, „и несрећан и невољан, и сиромаш, и слеп, и го” (Апок. 3, 17).

Далеко би нас одвело кад бисмо у овој малој расправи износили живе примере штетних последица за један народ кад њиме завлада религиозна равнодушност. Историја свију народа, а нарочито историја изабраног народа Божјег, пуна је оваквих примера. Држим да ниједан човек који уме здраво да мисли, неће порећи ту непобитну истину: да је религиозна равнодушност равна безверју, ако не и опаснија од њега. И једно и друго у равној мери затупљују код човека свако више осећање: човек се спушта са висине свога човечанског позива, пада у неко мртвило, губи сваки виши понос, постаје нервозан и несносан за друштво. При случајном богатству и бољем положају он је горд, силян, презире све и свакога, а у данима беде и несреће он пада у јарост, очајање и огорчење. Једном речју, такав човек, већ више и не наличи на правог човека у пуном смислу те речи, и он постаје само једно оличено зло за друштво у коме живи и околину у којој се креће.

Најзад, предајући се лажном религиозном стида, ми се врло често предајемо утицају на нас људи једнострано образованих, који, немајући појма о значају религије за живот једнога човека и народа, мисле да служе истински науци и човечанству кад омаловажавају истине вере и нападају на све оно што прелази границе њихова опита и чулног посматрања, па би хтели да и натчулне чисто духовне предмете ставе под свој операциони нож. А ми, уместо да штитимо истине вере пред овим и оваквим скептицима, и да следимо пример Светог Теофила Антиохијског који, обраћајући се незнабошцу Автолику са циљем да га обрати правоме Богу, између осталог каже: „Ако ти кажеш: покажи ми твога Бога, то ћу ти ја одговорити: покажи ти мени твога човека, па ћу ти ја показати мога Бога; покажи да очи твоје душу виде... јер као што телесне очи у људи који нису слепи виде предмете материјалне и опажају разлику међу светлошћу и тамом, међу белим и црним, међу лепим и ружним итд., исто тако имају и очи душе да виде Бога. И Бога могу видети само они који су способни да га виде, у којима су отворене душевне очи. Сви имају очи, но код неких су превучене скрамом и не виде сунчане светлости, опет зато оно постоји и светли, а слепи нека се жале на саме себе и на своје очи. Тако је и код тебе, пријатељу мој, очи су душе твоје помрачене грехом и злим твојим делима. Човек мора имати душу као чисто огледало. Кад на огледалу има мрље, то се у њему не види лице човечије, тако и човек кад у њему има греха, не може посматрати Бога.”

Уместо, дакле, да бранимо овако истине вере, ми се врло често и сами поводимо за противницима вере. И ако им не одобравамо нападаје на веру, ми хладнокрвно слушамо како они игноришу оно што свакоме човеку треба да је најсветије. Таквим начином, мало по мало, завлада религиозна равнодушност и код најпреданијих синова Свете цркве. А кад ова

равнодушност завлада у целом народу, у маси света, онда смо чули какве последице бивају.

Не, ми смо дужни заједничким силама да устанемо противу овога општега непријатеља и помоћу Божјом ми ћемо га победити. За то добро дело нама не треба никакво насиље, нама нису нужне особене мере. Нама је потребна само добра воља и заједнички сложни рад на прославу имена Божја и ствар је постигнута, ако не у апсолутној, а оно у релативној мери.

Имјејај уши слишати, да слишит.”

Доба освећења Цркве Светог Ђорђа у српској епархијској штампи

Први епархијски црквено-књижевни орган у Краљевини Србији имао је поднаслов „Службени црквено-књижевни лист Нишке епархије за хришћанску поуку, црквену књижевност и гајење патриотизма”. Излазио је у Нишу 1899–1900. и 1907–1910. године и звао се *Глас*. У њему су објављивали своје радове познати свештеници и верници.

Прота Аврам Јовановић, парох великошиљеговачки, у свом *Извештају о ревизији цркава расинског намесништва*, који је објављен у *Гласу* (година трећа, број 22, страна 626–628, Ниш, 25. децембар 1907. године), вели:

„Ванбрачно живећих лица има у свима парохијама. Ово се зло све више шири у народу, јер му општинске и полицијске власти иду на руку.

Гробља готово свуда, пуна трња да се кроз њих не може проћи. Капела у гробљу ретко где има.

Учитељи слабо са ђацима посећују цркве у недељне и празничне дане. Ради омладине, да би заволела своју цркву и утврдила се у вери православној, требали би да у цркву тачније долазе.

Без велике нужде не треба дозволити да се цркве подижу изван села по потоцима и непроходним местима, где ни свештеник, ни парохијани лако доћи не могу.”

Иначе, *Законом о начину како ће се поступати кад оће да се граде нове цркве*, од 17. јуна 1863, чланом 7, било је прописано: „Не може се градити црква изван села, ма то било и на старом црквишту или на средини између села, која цркву граде, изузимајући случај, ако је наређено да се на том месту доцније насели село, или ако би министар просвете и црквених дела у сагласију са црквеном власти за сходно нашао то изузетно дозволити”, у *Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског сабора Православне српске цркве у Краљевини Србији (од 1839. до 1900. године)* са законима Приредили Тод. Петковић и др Чедомиљ Митровић, Београд, Архијерејски сабор, 1900, стр. 327.

Прота Аврам Јовановић, намесник среза ражањског, следеће године у намесничком извештају (*Глас*, бр. 12, 1908, стр. 379), извештава: „Нововераца, атеиста и социјалиста у сеоском сталежу нема”.

Епископ Веденски, ректор Московске духовне академије, после боравка у Србији 1908. године, изјавио је: „Православље на Балканском полуострву пропада, тоне” (*Глас*, бр. 3, Ниш, 1909, стр. 87). Парох београдски Никола М. Трифуновић, у *Веснику српске цркве* (год. IV, Београд, 1893, страна 1095–9), у чланку *Глас пастира* пише: „Да, цркве су празне и богослужења се врше у присуству само понекога стараца, а врло често и без ових. Све се, дакле, отуђило од Бога, све заборавило на спасоносну веру отаца својих и ако се овако продужи и даље, дај Боже да му буде добар крај. Прекомерна је чежња за оним, што је чулно, што је само материјално, што је плотско. Крајња одвратност је наступила и код православних грађана престонице према православној вери”.

Епископ Никанор Ружичић, у свом *Извештају Светом архијерејском сабору за 1907. годину*, објављеном у *Гласу* (бр. 5, Ниш, 1909. године, стр. 111–114), пише о дужницима који цркви не враћају паре узете још у доба турског ропства. У *Гласу*, бр. 9, Ниш, 1909, стр. 244, пише: „Данас је у Србији једини свештеник који не може да добије своју заслужену плату, него мора ради насушног хлеба на срамоту цркве и угледа свештеничког, да обија прагове чак и код оних људи, који нису ни пријатељи цркве, акамоли свештеника. Данас, кад и пандури и бирови општински, па, чак, и обичне слуге код својих господара имају свој први, само слуге Божијег олтара не знају за први, него њихова награда зависи од милостиње њихових парохијана”. У истом часопису (бр. 5, Ниш, 1909, страна 135), објављена је вест: „Секретар Синода цариградске патријаршије Николапуло разговарао је са аустро-угарским амбасадором у Цариграду о продаји права Васељенске патријаршије Аустрији за српску цркву у Босни и Херцеговини уз посредовање Турака”. У претходном броју, *Глас* (на страни 120), извештава да је пре окупације у Босни и Херцеговини била само једна католичка црква, а сада их има двеста; а у броју 5, исти часопис (на страни 127), јавља: „Аустријанци траже верски протекторат над Албанцима католицима”, и на страни 136: „После 150 година Србин Гласковић треба да постане римокатолички бискуп на Косову”. Поп Секула Добричанин, у *Гласу* (бр. 19, Ниш, 1909. године, стр. 500–503), пише чланак *Да ли је потребно да се сада црногорски владика*

хиротонише у Русији? у коме, вели: „Јест, нема јединства духовног у цркви српској, јер и она по тешкој несрећи нашој болује од злокобне тежње српске за бедним сепаратизмом”. *Глас* (бр. 5, Ниш, 1909, стр. 134), јавља: „Поводом вести, коју је донео руски службени лист *Церковнија вједомости*, о установљењу нове српске митрополије у Аустрији у чији би састав ушле две далматинске и четири босанско-херцеговачке епископије, а у којој би за митрополита био постављен др Милаш, епископ далматински, са резиденцијом у Бечу, *Гласник далматинске православне цркве* изјављује да је та вест неистинита. И дај Боже да је неистинита!” У следећем броју *Глас* (стр. 167), пише: „У јануару ове године извршено је у Србији 32 убиства, 20 покушаја убиства, 1 детеубиство, 7 разбојништава, 31 паљевина и 120 опасних крађа. Према овоме јасно се, дакле, види морално стање нашег народа. Ретка је земља у Европи, где би било дневно по једно убиство, а у Србији има их, према статистичким подацима, 32–35, па и више, сваког месеца”. *Глас* (бр. 8, Ниш, 1. маја 1909, стр. 231), јавља: „Рутевачку цркву, у срезу алексиначком, похарали су непознати зликовци. Овакве појаве бацају врло ружну сенку на морал нашег народа. Таких догађаја пређе није било”.

Прота Милош С. Анђелковић, у *Гласу* (1. марта 1909, стр. 96), вели: „Нажалост, с данашњом нашом невоспитаном омладином и данашњим полудивљим народом и полупросвећеном интелигенцијом ми једва можемо опстати”. Нешто раније, исти прота, указује: „Социјализам није религија, како тврди др Чедомир Марјановић, већ једна хетерогена маса или руља, већином нерадника, који теже да оснују такву државу где ће лењивци и нерадници живети на рачун вредних и поштених људи. Као такав, социјализам је по човечанство опасан и неостварљив”, *Глас* (бр. 20, Ниш, 15. новембра 1907), стр. 575. Један од најугледнијих свештеника нишке епархије свога доба, прота Милун Ј. Стојадиновић (о коме је објављена књига *Заборављени прота*, у издању Крушевачке епархије), у *Гласу* (бр. 11–14, 1909, стр. 353), рекао је: „Ако су цркве толико спале да се прошњом одржавају, онда је питање да ли треба и да постоје?” А свештеник М. Динић из Ниша, у чланку *Морална трулеж* (*Гласу*, 1. марта 1909, стр. 102), вели: „Морална трулеж толико је ухватила маха да је данашње друштво готово изгубило свако мерило по коме има ценити шта је часно, свето и узвишено, а шта нечасно, прљаво и ниско. Пошли смо стрмоглавце једном ужасном низбрдицом, која ће нас одвести у понор, одакле ћемо се после тешком муком избавити”. Он, на крају, цитира песму

Јована Јовановића Змаја: „Оно што нас јача на путу поштења/ Оно што нас води ка брегу спасења/ Оно што нам муку ублажава љуту/ Што нам даје души, уму здравље/ То је српска школа, то је православље”.

Рани антитеизам, као море је запљускивао копно малене Краљевине Србије, најављујући цунами. *Радничке новине* су, по оцени *Гласа* (бр. 6, 1909, стр. 16), биле антихришћанске, јер су писале и против светог Причешћа и апостола Павла, *Глас* (бр. 4, 1909, стр. 116). А *Глас* доноси вест: „Војна академија не може изаћи у сусрет жељи Архијерејског сабора, па њени питомци неће имати веронауку, јер су оптерећени часовима из других предмета” (Исто, 115). Уредник је прокоментарисао ову вест: „Енглези имају религиозно-морално васпитање највише у Европи и раде још више на очувању породице и школе, а ми смо скоро најнепобожнији народ у Европи, па избацујемо веронауку из учитељске и војне школе”. У истом часопису (бр. 17, 1909, стр. 462), објављена је још једна вест из Енглеске и коментар уредника: „У Енглеској од 1. априла т. г. уведен је закон којим се забрањује младежи да пуши дуван. А у нас ђаци од десет година испречили цигарете на сред улице, па чик, да им речеш и једну реч!” У чланку под насловом *Хрђави примери интелигенције*, у истом часопису (бр. 20, 1909, стр. 527–528), пише: „А шта да се каже на узајамно оптуживање школованих људи, о крађама на велико, о служби туђину и издајству отаџбине”. Свештеник М. Динић, пише чланак под насловом *На рјекама вавилонских*, (*Глас*, бр. 11, 1910, стр. 381–383), „о злој судбини српског народа који је раздробљен у неколико држава, а уз то се и данас између себе свађамо и сатиремо”. У *Веснику српске цркве* (год. IV, Београд, 1893, на страни 1008), М. Милојковић, вели: „Сељаци су почели псовати Бога и друге светиње, што пре није било, и казаше ми да се сада увелико псује зато што сви они који долазе из војске кући тамо слушају ове хрђаве навике, које су недостојне човека, па тако и по селу псују, а од ових се и остали сељаци кваре и на овај ружан обичај навикавају”.

Српска црква предузимала је одлучне кораке како би се спречила појава отворене безбожности у народу. Тако је Сабор архијерејски одлучио, још 16. октобра 1871. године, „О мерама, које би требало предузети против опадања побожности у народу: Високопреосвећени Архиепископ београдски и Митрополит српски г. Михаил, излаже како зао дух времена окужава и многе наше људе, нарочито младеж учећу се у средњим и већим школама, па отуда и младе званичнике, чиновнике, учитеље и трговце. И у

друштвима фамилијарним, по јавним зборовима и публичним местима воде се без сваког обзира и уздржавања такви разговори, који обарају свако поштовање вере, цркве и светиње народне. Многи налазе у томе славу да поколебају код простосрдчних, верних срца уважење појединих истина вере и уопште веру исмевајући и спољашњу страну и унутрашњи значај њен. И овако рушећи оно, на чему се оснива морал, па користећи се називом научењака, заводе добре верне на странпутицу, производе растројство у фамилијама и у општинама. А кад се тако или због лакоумности или због рђавог правца у васпитању или због тенденције шире опасне мисли, држим, да је дужност и цркве и државе да најозбиљније пораде, те да се заустави бујица атеизма и материјализма, који се отпочео протурати у нашој земљи да поруши све што може допринети ојачању патничког народа нашег. Чује се од људи из народа и од свештенства, да су се сви озбиљни и родољубиви људи јако забринули о будућности гледећи како се ослабљењем вере и морала шири квареж и догађају немиле појаве односно блонаравија. Сви народи поштују своју веру и сматрају за част да врше дужности свога верозакона, а код нас онај, који хоће да врши своје верозаконске дужности бива исмејан од оних, који иду у школе или су свршили жалосну науку у школама, па многи и многи држе да су узвишенији, ако руже веру и презиру дужности своје вере. То пак утиче јако на народ и вређа побожне људе, а лакоумне развраћа и саблажњава. У жељи тој, да се потражи и нађе начин, како ће да се сачува ненарушиво света вера и црква православна у српском народу, у времену садање опасности, находим, да се учини о томе озбиљно представљење и да се позове свештенство архипастирским гласом, да свима могућим и законитим средствима дејствује у корист вере и цркве. По овоме је Архијерејски сабор одлучио: учинити предлог влади да и она о том размисли и нареди или да се у закону строжије казне одреде онима, који оговарају, вичу, псују и обесвећују предмете вере и иду на то да код других људи поколебају уважење истих предмета производећи тиме растројство и неслогу, или да се препоручи властима преко свију министарстава, да строжије пазе како саме власти, чиновници и званичници на своје владање, тако да и другима ускраћују чинити саблазне говором и јавним неверничким животом у народу. Саопштава се ово и отачаственом свештенству и препоручује му се да се опходи и понаша достојно чину и званију своме и да сваком приликом поучава и утврђује стадо своје у вери православној, само савесно вршећи дужности християнске, па да сваком

приликом од нападаја брани и заступа свету цркву и храни правила и установљења светом црквом прописана, по својој свештеној дужности” у *Зборник правила Архијерејског сабора, Београд, 1900*, стр. 139–140.

СВЕТИ ДОСИТЕЈ ЗАГРЕБАЧКИ (1877–1945)

На заседању Светог архијерејског сабора Српске православне цркве 1998. године, митрополит загребачки Доситеј (Васић) проглашен је за светитеља (слави се 31. јануара, по старом календару).

Митрополит Доситеј рођен је у Београду 1877. године. Његово световно име је Драгутин Васић. Родитељи су му били сиромашни. По завршетку трећег разреда Београдске богословије, примио је монашки чин у манастиру Манасија. А оне године када је освештана Црква Светог Ђорђа, 1904, завршио је Духовну академију у Кијеву. Школовање је продужио у Берлину и Лајпцигу, где слуша теолошке и философске науке код познатих професора: Харнака, Рила, Паулсена, Вунта, Хајнца...

На Савиндан 1909, као професор у Богословији Светог Саве, држи светосавску беседу, у којој пророчки указује:

„Модерни социјализам не знајући ни за какав ауторитет, без сваке поштеде хоће да поруши и унизи најдрагоценије вредности срца и душе. Он хоће да нас лиши највећих светиња. Стога ми, чувари с неба нам послатих истина, не можемо нити смећемо седети скрштених руку, него по примеру осталих истакнутих бораца морамо и ми изаћи и борити се против лажних принципа модерног социјализма (Синђел Доситеј, *Рад као социјални проблем*, Београд, 1909, стр. 3–4).

Следеће школске године одлази у Париз да студира на Сорбони, а крајем 1910. прелази на Женевски универзитет где пише две докторске дисертације: *Идеја царства Божијег у новијој руској богословској и философској књижевности* на Теолошком и *Категорички императив Кантов и В. С. Соловјев* на Филозофском факултету.

Због Балканских ратова враћа се у Србију и, како пише *Гласник православне цркве у Краљевини Србији* (1913, број 10, страна 163), „Баш када се спремао да иде понова у Женеву, изабран је једногласно за нишког епископа”. После две године Бугари су га одвели у заробљеништво, где остаје до краја рата. Као полиглота, он је ово време искористио да научи бугарски језик.

После рата бринуо се о ратној сирочади. Своју плату, редовно је делио сиротињи. У Манастиру Светог Романа основао је прихватилиште за децу ратну сирочад и школу за следе. Био је потпредседник Средишњег архијерејског сабора, који је обновио Српску патријаршију. Три године је мисионарио у Чехословачкој, преводећи римокатолике у православље, а у прикарпатској Русији унијате. Први српски митрополит загребачки постао је године 1933. Основао је Манастир Свете Петке у Загребу и старао се да се монахиње оспособе за рад у болницама.

Усташе су га најсвирепије мучиле, а нажалост и римокатоличке часне сестре. У тешком стању, црква је успела да га извуче из Загреба и смести у Манастир Ваведење на Топчидеру, где је негован од сестринства. Умро је од последица тортуре 13. јануара 1945. Сахрањен је у манастирској порти.

У *Трећем записнику* Одбора за подизање *Спомен плоче Крушевљанима изгинулим и помрлим у рату 1912–1920. године* (рађено 25. априла 1920, у канцеларији протојереја округа крушевачког) пише: „Почасни председник Одбора г. Велимир Савић, окружни протојереј, реферише да је добио одобрење и благослов од Његовог Преосвештенства Господина Епископа Нишког Доситеја да се *Спомен плоча* може урезати на једном од стубова у Цркви Светог Ђорђа. Одбор прима к знању, с благодарношћу и одазива се са живео и хвала.”

Крушевљанима изгинулим и помрлим за ослобођење и уједињење у ратовима 1912–1920, пише позлаћеним словима на стубу који носи куполу Храма, изнад имена и презимена страдалника побројаних по занимањима (метар у ширину и четири у висину).

Славољуб Бојић, у Зборнику радова са научног скупа *Крушевачки крај у окупацији 1915–1918. године* (издање Историјског архива, Крушевац, 2001), објавио је рад *Спомен плоча изгинулим и помрлим ратницима 1912–1920. године у Цркви Светог Ђорђа*. Уз рад је приложио *Списак изгинулих и помрлих Крушевљана у ратовима 1912–1920. године на Спомен плочи*.

Поред *Спомен плоче*, Одбор је урадио и књигу *Споменица грађанима града Крушевца палим за уједињење Српства 1912–1920. године*. По позиву Одбора, ожалостћене породице су давале основне податке о страдалима, а окружни протојереј Велимир П. Савић (објављивао је приче), својом руком уписао их је у књигу.

У књизи *Послушања (Прилози из историје Цркве Светог Ђорђа 1904–2004)*, детаљно је извештено о раду Одбора, *Спомен плочи* и *Споменици*. Објављени су и азбучници жртава и назива места где Крушевљани из *Споменице* оставише кости за уједињење Српства.

ПРОТА АВРАМ ЈОВАНОВИЋ (1843–1917)

„Мало је људи у нас о којима би се могло тако много лепога и доброга рећи као што је то био покојни прота Аврам”, пише Сретен Динић у књизи *Погибија проте Аврама О. Јовановића пароха великошиљеговачког и намесника среза ражањског, кога су Бугари 28. фебруара 1917. године на зверски начин убили и бацили у Мораву* (штампаној у црквеној штампарији „Свети цар Константин” у Нишу 1926. године) и наставља: „Једна импозантна фигура својега доба у потпуном смислу ове речи, један украс села, украс о коме би се могла читава књига написати, једна велика историја за поуку млађим поколењима, био је прота Аврам. И као човек, и као грађанин, и као родитељ, у кући, и ван куће, он је служио на част и својој отаџбини и народу у чијој је средини живео. Може се слободно рећи да се Велики Шиљеговац прочуо на далеко и због тога што је имао за свештеника проту Аврама, који је држао село на једној моралној висини за пуних педесет година свога службовања у њему. Није то само што је он био добар свештеник, него је то био и један прави вођа народни, културни организатор и душа свога села. Народ га је најбоље признао тиме што се угледао на њега и увек позивао на његове савете: „Овако ми рече поп да радим, и ја тако радим.”

Са те стране и ја лично много дугујем проти Авраму. Благодарехи тој околности што сам се родио у Великом Шиљеговцу, где је он поповао, и што сам најбоље године свога живота и рада провео заједно са њим, ја за многе своје успехе у раду имам нарочито њему да благодарим. Јер он је био мој саветодавац и утешитељ, који ме је сваким даном богатио својим великим искуством, упућивао како да радим, а у тешким часовима храбрио и уздизао духовно и морално, те никад нисам у животу ни посустао ни посрнуо. Многе манире и лепе особине из његовог карактера ја сам присвојио и формално се угледао на њега, те ми је то после у животу служило као један компас у раду за напредак у мојој струци. Вавек, па и данас, кад ми год дође тежак тренутак у животу, мени изађе његова слика пред очи, његове речи, савети и разлози, ја се брзо умирим, одредим и решим пут којим треба да идем.

Прота Аврам рођен је у Секуричу у Левчу, 8. децембра 1843. године од оца Обрада Јовановића и мајке Савете. Ђед његов, чије он презиме с поносом носи, звао се Јован. Он је 1813. године сакрио велики број пушака и барута у планини Јухор, зашто су га Турци, пошто су сазнали за то, на све могуће начине мучили те је с тешком муком остао у животу. Али је он мирно и мученички подносио све, а оружије није проказао, већ га је сачувао те је оно у Другом устанку, таковским јунацима, који Србију понова васкрснуше, било добродошло. Ђед његов по мајци, обор кнез

Илија, подигао је о своме трошку манастир Стрмац у копаоничком срезу. По причању проте Аврама, његов отац био је један од првих богослова у новоотвореној богословији у Београду. И кад је при свршетку школе требало да се рукоположи, умрла му је прва жена. Зато он хтеде отићи у манастир, али владика шабачки Гаврило, који му је био професор у богословији, одврати га од тога и обећа: Ако буде имао деце са другом женом, да ће му једног сина школовати да буде свештеник. Тако је и било. Обрад се ожени по други пут Саветом, из ког брака се роди Аврам и три његове сестре: Алексија, Перса и Ана. Обрад, пошто није могао бити свештеник због другог брака, буде постављен за цариника на Јанковој клисури. Прота Аврам је овде још као дете посматрао арнаутски бес и патње Срба с оне стране границе, те се у њему још тада зачала клица патриотизма и жарког родољубља.

Основну школу учио је Аврам у Крушевцу код старог учитеља Царевића, гимназију донекле у Крагујевцу, а затим у Шапцу, као питомац владике Гаврила. Када је Аврам завршио гимназију у Шапцу, владика Гаврило написао је Обраду ово писмо: „Љубазни Обраде, мени је мило што сам могао учинити то што сам учинио, а још ми је милије што сам имао коме учинити. Ако се који отац може радовати своме чеду, то се Обрад може радовати своме сину Авраму. Нећу да га хвалим своме оцу у очи. Нека буде доста што ћу казати, а то је: да је Аврам кроз две године оставио леп и похвалан спомен о себи. Ја га отпуштам са благословом. Архијереј Шабачки Гаврил. 29. јуна 1863. године у Шапцу.” Епископ шабачки Гаврил, хиротонисан је у јесен 1860. године, имао је педесетак година. Био је ректор београдске Богословије, ректор Лицеја, књижевник који је написао десетак књига и редовни члан Друштва српске словесности – које је родило Српско учено друштво из кога је настала Српска краљевска академија.

По свршетку петог разреда гимназије у Шапцу, Аврам је уписао београдску богословију, коју је завршио 1867. године. Исте године оженио се Алексијом, кћерком Пане Милошевића из села Сушице, из једне добре и патријархалне породице. Запопио га је владика Јања у Краљеву и поставио за капелана у Ђунису старом попу Васи Стојковићу. Дошавши на парохију млад и сиромаш, јер није имао нигде ничега, ни куће ни кућишта, приморан је био да вуче циглу чак из Крушевца, те да подигне кућу у Ђунису. Као сиромаш све је узео на кредит, па чак и мантију. Поред свакодневних брига око подизања куће, имао је још на издржавању оца, мајку и три сестре.

Након неколико година после тога, умре поп Милоје Зебички и поп Аврам дође на парохију рибарско-здравинску са седиштем у Великом Шиљеовцу. Дошавши пун идеала и воље за рад, затекао је много штошта у нереду. На првом месту углед свештенички био је испод сваке критике, због неваљалих старих свештеника. Једини пре њега што се спомињу као добри свештеници били су поп Милан шиљеовачки, отац попа Ђуниског

Љубе Михајловића и поп шиљеговачки Васа Јовановић, умро 1884. године. Требало је читавих десет-двадесет година рада попу Авраму да поврати свештенички углед у народу. По смрти попа Васа, он добија шиљеговачку парохију. Као слуги олтара Господњег прва му је брига била да доведе у ред цркву, која је била запуштена, јер у храму није било ничега, није било ни онога што је најнеопходније једној светињи, није било ни одежди, ни икона, ни црквених сасуда, ни других прибора. Поред свештеника и тутори су били криви за овакво стање цркве. Они су располагали црквеним новцем као својим. Прво му је требало да се ухвати у коштац с њима, да обезбеди црквену имовину, да снабде цркву са потребним стварима, да уреди порту, подигне звонару... И то је све било готово за неколико година.

Видећи га тако бистра, оштроумна, отресита и одважна човека, обратили су пажњу на њега и духовне власти и сав народ. Брзо су потражили његову сарадњу и они горе и они доле. Као такав, одликован је напрсним крстом, таковским крстом, ордењима за грађанске заслуге, орденом Светог Саве петог, четвртог и трећег степена, произведен у чин проте и почаствован за члана Великог духовног суда. Њему су повераване многе важне мисије у црквеном ресору и он их је свуда савесно оправљао. Епископи његови, који су се о њему увек са респектом изражавали, никакав важан посао црквени нису без њега предузимали. У последње време био је и намесник ражањски и као такав оставио је најлепше успомене међу свештеницима. Његово име било је познато по добру у свима свештеничким круговима наше земље. Кад је ослобођена била Стара Србија и Македонија, послат је одмах у Кавадар да уреди цркве и свештенство у том округу. И он је све урадио на опште задовољство.

Ни на политичком пољу он није изостајао. Још као млад свештеник, 1875. године он је изабран био за народног посланика. И то не као партизан, него као једна популарна личност у срезу расинском. Тек се у скупштини он после определио уз Ристића и Либералну странку, кад је оценио да је она била најзгоднија за извођење наших националних циљева. Он је био у скупштини у друштву са Адамом Богосављевићем, Димитријем Катићем, протом Миланом Ђурићем и многим другим знаменитим политичарима. И сваки му је од њих импоновао који је радио за добро земље и народа. Као ватрени родољуб и борац против неправде био је брзо запажен у врховима државне управе да је често долазио у сукоб, чак и са краљем Миланом због познатих његових каприца, које је хтео да спроводи кроз скупштину. Толико ноћи, причао ми је, проводио је он непреспаваних у оно време кад се решавало у скупштини о наоружању за рат с Турском. А колико је, пак, непријатности после, за време самога рата, доживео у народу. Народ је из своје простоте и неразумевања кривио њега за рат, као да је он сам објавио рат Турској! Али је он то све великодушно праштао и ишао напред! За време српско-турског рата 1876–1878. године био је, најпре, батаљони свештеник при Првом крушевачком батаљону, а после

при Крушевачкој бригади. Као трезвен политичар он никада није био задрт партизан, нити је када дозволио да његови парохијани осете његово партизанство у личним пословима. Сваки му је добар и поштен домаћин био мио и драг, свакога је поучио и свакога изгрдио кад погреши пут. Његова увиђавност и проницљивост била је толико дубока да је могао унапред да предвиди шта ће се десити у држави, па, чак, и у Европи. Многи су, познавајући га као таквога, жалили што се није одао дипломатији јер бисмо у њему имали једнога великога државника. Европски рат скоро у свима појединостима он је предвиђао и наговештавао.

Говорити о њему као свештенику, а не споменути његов културни рад у народу значило би износити његову непотпуну биографију, јер тај рад није био мали. Чим је дошао у ово село, одмах је бацио око на људе и прилике у њему, као један стратег, и све људе који нешто вреде, прибрао је око себе и почео са њима да ради на бољитку села. Прво његово дело био је пут од села до цркве, где се дотле свет давио у блату. Ондашњи председник Лазар Динић, по савету његовом, позвао је инжењера из Крушевца 1873. године Николу Пашића, садашњег Председника министарства, те је он трасирао пут којим се сад са задовољством служи не само Велики Шиљеговац него и сва околина његова. Пошто је стара школа, планска, која је била на оном месту где је сада кућа Сибина Богосављевића, изгорела у рату 1876. године, он је настојао са истим председником и учитељем Симом Поповићем да се подигне нова, садашња школа, која својом лепотом и величином служи за част целом селу. Из те благодарности, његова слика и учитељ Симица чувају се данас на видном месту у сали школској. Црква је под његовом управом добила сасвим други изглед: покривена је цинк-плехом, патосана плочицама, снабдевена и украшена боље него и једна у округу, зграде око ње подигнуте су укусно и лепо и очуване су његовим трудом и настојањем. На тим пословима је проводио дан и ноћ... Ту освануо, ту омркао!

Али се он не зауставља само на томе. Кад сам ја дошао у Велики Шиљеговац за учитеља 1900. године, он ме прихвата за руку и наставља рад са мном у пуном јеку, како то бива у младим годинама. Оснујемо земљорадничку задругу, којој се он ставља на чело, и са једним напорним радом прослављамо њен десетогодишњи јубилеј 1910. године. Чини ми задовољство да ово поменем у години кад та задруга пуни 25 година свога рада. Кад сам пошао из Шиљеговца на ново опредељење 1913. године, он ме је родитељски испратио и пожелео успех у даљем раду. Још један пут смо се видели, на Светог арханђела, 13/26. јула 1914. године, кад сам био домаћин и колачар црквене славе у Великом Шиљеговцу. Али тада је већ била објављена мобилизација и ми нисмо знали како смо ту славу прославили.

Пошто је пристојно удомио своје три сестре и четири кћери и извео на пут пет синова, било је време да се одмара и ужива у плодовима свога педесетогодишњег рада. Али наилази европски рат и ремети све... Ратни вихор није поштедео ни старо ни младо, па ни старога проту Аврама. Иако је остао код куће, као и сви старци, да чува кућу и унучад и да парохијанима чита молитве и одржава наду у Бога, непријатељ је нашао пута и начина да и њега уклони са овога света. Док су били Аустријанци у Великом Шиљеговцу, није се осећала опасност, бар за живот нејачи. Али чим су дошли Бугари, настали су црни дани. Године 1917. кад је талас народног покрета под Костом Пећанцем допро и до Шиљеговца, прота Аврам није могао остати равнодушан. Пред сакупљеним устаницима, у дворишту школе шиљеговачке, он је одржао један говор, последњи у животу, скренувши пажњу да устанак није лак посао и да на томе треба или истрајати или не почињати. Устаници, раздрагани и одушевљени, повели су коло да играју.

После само неколико дана, бугарска војска стигла је са Гарвановца и одмах почела да пали куће, убија и силује женску чељад. Страшни су то били дани! Прота Аврам је једва могао попадији да каже: „Збогом”, појахао је коња и отишао ка селу Здравинју. Тамо су га сусреле аустријске патроле, ухватиле и спровеле у Крушевац. Његова сестричина Зора, учитељ Симића, обишла га је једаред у затвору, однела му понуде и нашла га у врло бедном стању, каљава и измучена. Молбе Крушевљана да се прота Аврам не предаје Бугарима нису ништа помогле. Бугарски официр, који га је тражио од Аустријанаца, давао је часну реч да му ништа неће бити... Али, у јутро 28. фебруара, спроведен је за Прћиловицу, а преконоћ већ, убијен је на мосту алексиначком и бачен у Мораву. Бугарска „часна” реч!

Пошто нико није остао жив од људи који су изведени ту ноћ са протом Аврамом, то се једино од Бугара могло сазнати да су сви поубијани на најгрознији начин на мосту и бачени у Мораву. С њим је убијен и свештеник грејачки Јован Антић и много сељака. Његово се тело ни до данас није могло пронаћи. Друго вече побили су групу затвореника у којој су били Радомир Весић и Која Горановић.

Тако је мученички завршио свој живот у 74. години старости један велики човек свога доба, највећи патриота своје отаџбине, најбољи свештеник што га је Велики Шиљеговац могао имати, прота Аврам Јовановић. Бог да му подари рајско насеље и вечан му помен међу његовим парохијанима” (завршава Сретен Динић своје сећање на проту Аврама).

Прота Аврам Јовановић, по породичном предању, пореклом је из Поповог Поља у Херцеговини. Његов предак одвео је у манастир дечачића, свог рођака, Светог Василија (Јовановића) Острошког Чудотворца.

ПРОТА ЉУБОДРАГ ЈОВАНОВИЋ

После рата вратио се у село из заробљеничког логора у Хајнигсгрину свештеник великошиљеговачки Љубодраг Јовановић, син проте Аврама. О ратним данима и свом боравку у заточеништву он је 1928. године, у *Прегледу цркве епархије нишке* (година девета, број три, страна 121–124) писао:

„Свакако да је један од најтежих тренутака нашег народног живота била српска пропаст 1915. године. Те кобне године морали су наши најбољи синови да напусте отаџбину, а мноштво народа да пролије крв на својој родној грудима! Пиштаху деца за родитељима и цепаху се грудима и срца родитељска за децом својом. Црни облак покри земљу нашу. У тој тмини сијаше пурпурна светлост од капи проливане крви наших мученика, а мртва тела наших бранитеља као да нам говораху: „Не бојте се, доћи ће светлост, јер без смрти нема васкрсења.”

Свештеник Љубодраг А. Јовановић објавио је у *Прегледу цркве епархије нишке* (духовном часопису, који је излазио са благословом Светог Доситеја Загребачког, под уредништвом оца Иринеја Крстића, а међу својим сарадницима имао: Сергеја Тројицког, Стеву Димитријевића, Лазара Мирковића, Радивоја Јосића, Теодора Титова... Сретена Динића), аутобиографску причу – *Сличицу из ропства, Умирем са вером у Бога*:

„Поуздање српског народа у Бога најбоље ће показати овај догађај из нашег ропства у бившој Аустро-Угарској монархији.

Бујица непријатељске мржње, културне земље, двојне апостолске монархије, беше захватила мноштво нејаке наше деце. Ни вапај родитељски ни цвилба отргнуте деце не раскравише окорела срца модерних европских варвара. Они се смејаху нашим патњама и извештаваху свога ћесара да су српски народ умирили и да су много деце заробили. Међу том нејаком децом био је и Миливоје Н. из крагујевачког округа. Када је заробљен, имао је једанаест година. Колико је то јадно дете пропатило од непријатеља у логору, није могуће описати. Слабачко тело његово мучено му је глађу и зимом. А душа дечака патила је много! Зима, глад и туга ломиле су, полако, малог Миливоја докле не паде у болесничку постељу. Лежао је у првој болници, барака број пет, заробљеничког логора у Хајнигсгрину.

Била ми је додељена тешка свештеничка дужност у лагеру. Свакога дана морао сам да гледам изнурену браћу и да слушам њихово туговање за отаџбином. Исповедао сам их, причешћивао и примао њихове поруке за родбину у отаџбини. Патила је душа моја, јер сам све болове њихове носио

у себи. Један од моје несрећне браће, који ми највише бола зададе, беше мали Миливоје. Ближили су се његови последњи дани живота. Тек што сам био напустио бараку у којој је он боловао, приђе ми један аустријски војник и рече:

– Господине свештениче, један мали болесник, у бараци број пет, жели да вас види.

– У ком је одељењу? – упитах га.

– У соби број два.

Туга ми стеже грло. Недостајало ми је ваздуха. Пред петом баракком сам застао да спречим сузе које су ми почеле влажити очи. Уђох у „собу смрти” – како су болесници називали собу број два ове баракке. Дочекаше ме четири тешка болесника.

– Ко ме тражи, драги моји? – упитах борећи се да не заплачем!

– Ја, господине – једва чујно одговори Миливоје.

Приђох и помиловах му главу. На кревету, изнад његовог узглавља, спазих мастилом на хартији развученим рукописом исписана три слова, као авет, t.b.c. Температура 39.9

– Шта желиш Миливоје?

– Хоћу нешто да ти наручим, јер осећам да ћу најдаље за један сат умрети! – одговори ми он.

– Миливоје, да ли знаш колико ме оневесељаваш када говориш о смрти? Зар смеш мислити на смрт, када знаш да имаш да порастеш и да мучитеље твоје казниш?

– О, господине, када не бих знао да те моја туга не боли, ја те не бих ни звао. Али, молим те, саслушај ме, јер ми се ближи крај живота.

– Па, реци ми шта хоћеш?

– Ја желим да умрем као српски војник.

– Видиш да сам у праву када ти кажем да нећеш умрети, већ да ћеш оздравити, порастати и у борби умрети као војник.

– Хвала ти што ме тешиш, али ја осећам да ћу убрзо умрети, па те молим да чујеш како то мислим да умрем као српски војник.

– Хајде, реци ми.

– Када умрем, да ми се на главу стави наша војничка шајкача.

– Добро, ја ћу набавити српску војничку шајкачу, али не да у њој умреш, већ да је носиш када оздравиш.

Мали Миливоје се захвали и рече:

– Ја нисам завршио све. Знаш, господине, када овде неко умре, онда му болничари узму све ствари, па те молим да пазиш да и моју шајкачу не узме когод. Ја бих желео да будем сахрањен као српски војник у шајкачи.

– Зашто то желиш?

– Е, мој господине, ти знаш да ће Бог једног дана погледати у мој гроб, па када ме види оваквог малог, он неће оставити а да не казни наше непријатеље, који су ме одвојили од моје мајке.

Наступи мала пауза...

Миливоје прибра последњу снагу и заврши:

– Ја умирем... с вером у Бога... да ће Он казнити... ове наше непријатеље...

Мали Миливоје издахну и заврши свој живот.”

Свештеник Љубодраг Јовановић изгубио је 1917. године супругу Славку (из познате куће Минића из Александровца) и кћерку Борку. Преминуле су у Великом Шиљеговцу од пегавца. У знак жалости и молитве за своје миле покојнице, он је 14. јула 1920. године Цркви Светог архангела Гаврила поклатио *Молебнотје пјеније*. Рат је преживео његов син Ратибор.

Прота Аврам имао је пет синова и четири кћери. Тројица његових синова били су свештеници: Милан, Љубодраг и Божидар.

Прауника свештеника Љубодрага Јовановића била је постдипломац на „Колумбија колеџу” у Америци, и 2001. године је проглашена за најбољег студента тог универзитета.

ПРОТА БОЖИДАР ЈОВАНОВИЋ (1892–1944)

У Крушевцу сам, по доласку на парохију 1995. године, упознао господина Драгана Јовановића, унука чувеног проте Аврама. Једном сам замолио чика Драгана да ми каже све што зна о страдању свога оца. Ево његовог сведочења:

„Мој отац Божидар Јовановић, свештеник из Великог Шиљеговца, рођен је 1892. године. Син је проте Аврама, архијерејског намесника, члана Великог духовног суда и народног посланика Среза расинског.

Мој брат Владета рођен је 1921. године и био је питомац Војне академије. Партизани су га заробили 14. октобра 1944. године у Бошњану и убили у Мрзеници. На вест да је Владета убијен, отац је пошао да узме његово тело. У крушевачком Новом насељу ухапшен је од стране комунистичких власти. Нису помагале молбе да га пусте да сахрани сина. Мајка је успела да га сама тајно погребне на Крушевачком гробљу.

Отац је затворен у Дом трговачке омладине. Мајка је одлазила да га види. Тамничари им нису дозвољавали да се сретну. Могла је само да остави храну. Крајем октобра речено јој је да је Божа спроведен у Прокупље. Моја сестра Радмила видела је очев капут на једном од затворских чувара. Плакат са стрељаним Крушевљанима објављен је 7. новембра. На њему се нашло и очево име. Касније смо сазнали да је отац, уз мучење, убијен 25. октобра 1944. године на Багдали.

Комунисти су чували стражу крај гробова. Нису дозвољавали да се узму тела и сахране. Покушаји да се бар упале свеће на стратишту, одбијени су. Пријатељи породице Љутић одважили су се једне ноћи 1944. године, да откопају кафецију Драгослава и његове синове Предрага и Михајла. У хумци, коју су почели да откопавају, нашли су, везаног жицом, мога оца. Препознали су га по карактеристичној свештеничкој крагни. Тада су наишли стражари и најурили их.”

Имовина свештеника Божидара Јовановића, као народног непријатеља је конфискована, а лепа библиотека и архива, наслеђена од проте Аврама са свим фотографијама, спаљена у центру Великог Шиљеговца пред породичном кућом. Данас је у овом дворишту смештена сеоска амбуланта. Стара кућа проте Аврама Јовановића била је у животу до пре петнаестак година. Служила је у различите сврхе. Једно време, 1968–1969. била је и породилиште. Постојала је идеја да се ова лепа, и за историју села важна

кућа реконструише и заживи као Музеј српске цркве. Социјалисти, који су владали селом, расписали су лицитацију за рушење протине куће на којој је победио један Великошиљеовчанин. Он је са својим синовима порушио свештеничку кућу до темеља и себи присвојио њену опеку, камен... Остао је само кућни праг сачуван. Њега нису дирaли.

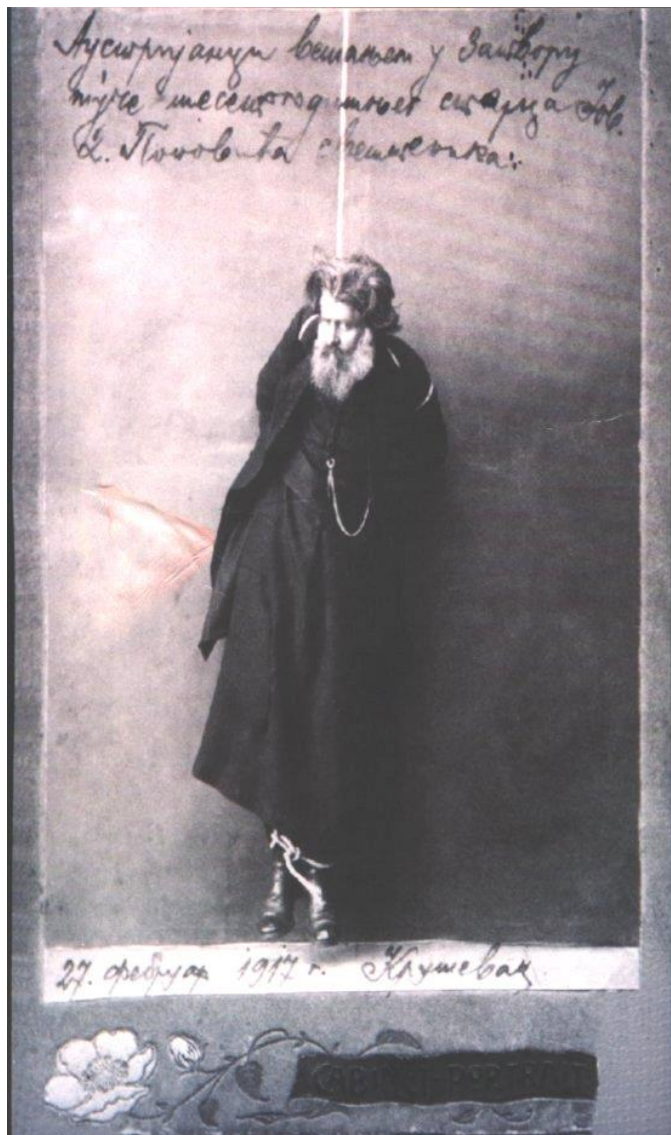
Прота Божидар Јовановић рехабилитован је 8. априла 2009. године решењем Окружног суда у Крушевцу којим се „усваја захтев Дунда Владете и Јовановић Божидача, обојице из Крушевца, па се утврђује да је пок. Јовановић А. Божидар из Великог Шиљеовца као жртва насиља из политичких и идеолошких разлога стрељан као народни непријатељ и сарадник окупатора 25. октобра 1944. године, те је ништавно решење Среског народног суда за срез расински, пословни број Р. 176/45 од 10. септембра 1945. године о конфискацији имовине пок. Божидача, па се он рехабилитује”. Суд је утврдио да је „пок. Јовановић А. Божидар, деда предлагача, рођен 1. априла 1892. године у Великом Шиљеовцу од оца Аврама и мајке Алексије, по занимању био свештеник. Живео је у Великом Шиљеовцу са супругом Софијом и троје деце све до краја 1943. године када су га окупационе власти – Немци преместили у Крушевац да би им био стално „на оку”, јер је због своје популарности и ауторитета који је уживао међу локалним становништвом могао окупационим властима створити озбиљне проблеме. Радио је свој свештенички посао часно и поштено, не замеривши се и не чинећи ништа нажао било коме те је дочекао и дан ослобођења у Крушевцу 14. октобра 1944. године. Дана 25. октобра 1944. године био је од стране нове власти ухваћен и одведен на стрељање без суђења и пресуде заједно са још 28 лица о чему постоји Саопштење о извршеној казни стрељањем које је издало веће војног ратног суда у Крушевцу, а списак лица која су стрељана говори да су то били виђенији људи тог времена: учитељи, свештеници, новинари, лекари, адвокати итд. Била је то одмазда мотивисана искључиво непостојећом, већ претпостављеном идеолошком кривицом, па су испуњени услови за доношење решења из чл. 1 и 5 Закона о рехабилитацији, будући да је пок. Божидар из идеолошких и политичких разлога био жртва насиља, стрељан од партизана као наводни сарадник окупатора октобра месеца 1944. године без судске одлуке и спроведеног поступка. По том основу му је конфискована имовина решењем које је наведено у диспозитиву па је и то решење поништено и усвојен је захтев предлагача. Економска рехабилитација за сада још није могућа те ће се право на накнаду штете на повраћај конфисковане имовине рехабилитованих лица уредити посебним законом како је то прописано одредбом члана 8 Закона о рехабилитацији.”

ПРОТА ЈОВАН ПОПОВИЋ

(1858–1923)

Прота Јован Поповић рођен је у чувеној свештеничкој кући из Кожетина (од 1882. године Александровца) која је давала наследно попове, па отуда добила и своје презиме. Био је свештеник макрешански, крај Крушевца. Сахрањен је на старом Крушевачком гробљу. У *Веснику*, недељном црквеном листу који је излазио у Београду, 1923. године, у броју 16, стр. 4, објављен је некролог: *Јован Д. Поповић, свештеник макрешански.*

На једној потресној фотографији, коју овде објављујемо, он је записао: „Аустријанци вешањем у затвору муче шесетогодишњег старца Јов. Д. Поповића, свештеника.” На њеној полеђини он је оставио посвету: „Мојој деци: Сави и Види и унуцима: Срби, Воји и Крсти, за успомену, на оне тешке дане 27. и 28. фебр. 1917. г. кад су ме „културни” Аустријанци мучили у затвору, изнуђавајући признање за прикривање оружја и организацију комитета, а за тим оптужили преком војном суду њиховом у Крушевцу, а затим интернирали у Атах на Дунаву – Горња Аустрија, фебруар, 1920. г, Крушевац, од оца и деде Јов. Д. Поповића, свештеника.”

Прота Јован Поповић

27. фебруар 1917. године,

мучење од стране Аустријанаца

„Мојој деци: Сави и Види и унуцима (...)

за успомену (...) кад су ме „културни“ Аустријанци мучили у затвору.”

ПРОТА МИЛУН Ј. СТОЈАДИНОВИЋ (1864–1941)

У књизи *Птице из Науса* (Београд, Народна књига, 2005), пише како је откривен споменик проте Милуна Ј. Стојадиновића на Старом крушевачком гробљу:

„Има томе десет година кад постадох свештеник при Цркви Светог Ђорђа у Крушевцу. У то време још није био завршен нови парохијски дом, па смо нас седморица свештеника имали на располагању две канцеларије у старој црквеној кући, подигнутој пред Балканске ратове. У њеном пространом предсобљу, из кога се улазило у малу крстионицу, скромне канцеларије, магацин и собу за црквењака, пажњу ми је привукла лепа спомен-плоча и стари ормарић с књигама. „Ову кућу подиже и поклони Цркви Светог Ђорђа Мара Филипа Јовановића, трговца из Крушевца, за спомен свој и свога супруга Филипа, 1912. године“, пише између мермерних ликова Филипа и Маре, задужбинарски загледаних у придошлицу, које је потписао мајстор Ђертото. Прво слободно време искористих да прегледам стари ормарић с књигама. Он ме је неодољиво подсећао на сеоску библиотеку старог српског ратника из мог детињства, с предратним насловима Српске књижевне задруге у првом плану. Древни часописи и мало књига богословске садржине, уз нешто архивске грађе, почивали су затворени у доњи део ормара. Ту нађох дело проте Милуна Ј. Стојадиновића *Српска Голгота споменица са стазе живота*, штампано 1940. године у Крушевцу. Пошто прочитах ову књигу, упитах за њеног аутора, најпре свештенике, а онда народ. Међутим, нико од мојих саговорника не знаде ништа да каже о проти Милуну. После тога више пута сам читао *Српску Голготу* и носио се мишљу да посетим Архив епархије нишке с надом да ћу ту открити ко је њен аутор. Једном упитах и епископа, али ћутање о проти Милуну се не прекиде. Све моје знање о њему заснивало се на претпоставци да је пореклом из Стопање, будући да је породица Стојадиновић некада живела у овом селу крај Крушевца. После пет година, у Крушевцу је штампана књига Животија Живановића о Стопањи. Он је рођен у овом селу и годинама је истраживао његову историју. Једном га упитах да ли му нешто значи име проте Милуна Стојадиновића.

— Како да не — одговори писац и рече ми неколико цртица из протине биографије, упућујући ме на *Лесковачки зборник*:

– Ту сам читао један рад о њему.

Тако открих рад проте Драгутина Ђорђевића о проти Милуну Стојадиновићу у *Лесковачком зборнику* за 1992. годину. После читања протине биобиблиографије, оживех сећање на своје рукоположење у чин презвитера у лесковачкој цркви. Тада сам имао част да упознам проту Драгутина Ђорђевића, народног просветитеља и најбољег познаваоца живота и обичаја у лесковачкој Морави. У биографији проте Милуна недостајала је година упокојења и место где је сахрањен.

– У Стопањи није сахрањен, сигурно – рече ми Животије Живановић.

Два пута сам ишао у Јавно комунално предузеће Крушевац и од њих тражио да погледају своје старе књиге, не би ли у њима пронашли гробно место знаменитог проте.

– Не, он није сахрањен на Старом крушевачком гробљу – добих последњи одговор.

Годину дана касније, сахрањивали смо једног мог парохијанина на Старом крушевачком гробљу. Кад приђосмо раки, угледах крај ње старински, мало нагнут, споменик од пешчара с необично великом заједничком фотографијом седог свештеника с камилавком, продуховљеног лика и његове супруге. Приближих му се и прочитах: „Овде почивају и чекају опште васкрсење и живот будућег века прота Милун Ј. Стојадиновић (1864–1941) и његова супруга протиница Даринка (1866–1934)”, а онда се прекрстих од чуда.”

Прота Милун Ј. Стојадиновић био је угледан свештеник и катихета крушевачке гимназије. Подигао је са народом нову цркву у Лесковцу. Добротвор храма био је и Михајло Пупин (*Лесковачки гласник*, уредник Сретен Динић, бр. 11, Лесковац, 1935. година, стр. 3) Прота Милун је као сиромашни ученик београдске богословије морао једно време да послужује по богатијим кућама, па је тако био запослен у кући књижевника Лазе Лазаревића. Касније је прота радо бринуо о даровитим ђацима – као што је био његов синовац Милан Стојадиновић, у српској историји записан као председник краљевске владе. Интересантно је да је утицај стрица био видљив код младог Милана Стојадиновића и у одабиру тема његових првих штампаних радова. Тако је будући председник краљевске владе 1909. године штампао у Београду књигу *О регулисању парохија*. У књизи *Ни рат ни пакт* Милан Стојадиновић пише о својим школским данима: „За Краљеве награде које су се делиле на дан Светога Саве буде једне године расписана тема из Црквеног права: о материјалном издржавању свештенства, које је онда живело у врло бедном стању. Мој стриц, Милун Ј. Стојадиновић, био је протопрезвитер у Лесковцу. Код њега сам пронашао доста материјала о томе питању, а у његовој кући сам видео како у ствари живи српски парохијски свештеник. Да бих добио податке, особито о стању православног свештенства у Аустро-Угарској путовао сам

у Сремске Карловце и у библиотеци српске Патријаршије прегледао дотични материјал и разговарао са неким познаваоцима тог питања. На тај начин мој рад је био добро документован да сам добио *Краљеву награду*, што је било велико одликовање за једног младог студента.”

Проту Милуна су познавали и ценили најзначајнији људи тога доба у српском народу. Патријарх Гаврило, на Савиндан 1939. године, му пише: „Приликом данашњег Вашег славља седамдесет пете годишњице живота и педесет пете годишњице Ваше ревносне службе Богу и народу шаљемо Вам уз Наш Патријарашки благослов најсрдачнија честитања.” Свети Николај Жички пише: „Нека би благи Господ благословио венац лета његових и учинио га плодовитим на духовној њиви Својој до краја – и преко краја. Амин. Боже дај!” Свети исповедник Доситеј Загребачки пише: „Срдачно честитам прославу седамдесет пет година живота и педесет пет година службе Богу и народу.” Своје честитке слављенику тада су упутили: епископ нишки др Јован, Његова екселенција председник краљевске владе др Милан Стојадиновић, министар правде Милан Симоновић, народни просветитељ Сретен Динић, многи свештеници, протин кум Влада Теокаровић, индустријалац из Параћина, и многи други.

Стари прота, годину дана касније, 1940. године у Крушевцу штампа књигу *Српска Голгота споменица са стазе живота*. Он се тако одазива, како вели у предговору ове књиге, на распис Светог архијерејског синода, којим се апелује на свештенике – страдалнике из Првог светског рата да своје сећање запишу како би се „штампала једна Споменица која би у потпуности очувала успомену на све националне и црквене мученике.” „У том циљу ја сам послао нешто мало материјала на употребу, али то је недовољно, а све не би ни могло стати у општу Споменицу. Зато сад износим у овој књизи шири опис свега што сам лично преживео као одјек ондашњег крика, нека чује ко треба да чује, и нека зна ко треба да се поучи. Јер збиља, све је онда било угрожено и срозано: и земља и имовина и слобода и живот! Само наша част и национални понос остали су на висини.” Тако је у овој књизи сачувано од заборава пешачење проте Милуна и тројице његових колега свештеника, у зиму 1916, уочи Нове године, у пратњи бугарског стражара из Лесковца, преко Грделице, Цепа, Сурдулице, Ћурковице, крај Власинског језера, села Божице, Треклина, Земана у бугарске логоре: Хасково, Горње Паничерово – где су били годину и по дана и Ескиџумаја – „прво нас стрпаше у једну основну школу, па после у једну стару цамију пуну сваког ђубрета, да смо морали сами износити балегу и чистити патос, а после у неку бившу ткачицу. Но, сви услови за живот били су као и у Паничереу! На Велики петак дадоше нам по парченце црвљивог качкаваља, а на Васкрс чорбу од пасуља! ... Много пута, тобож за неку „кривицу”, шибали су поједине логораше дебелим пружем, по голој стражњици – до липтања крви. Од силних болова јаук се чуо до неба. А много пута су их убијали као зечеве пушком, јер су тобож

хтели да побегну! ... Храна као за свиње: у казане од по сто литара ставе по два-три килограма пасуља који плива у води горе-доле и ту се стављају разне траве: купус, пепељуга, штир, патлиџан, трули краставци, тикве итд. Права свињска мећа! ... Било је протојереја ставрофора и игумана који су морали копати рупе за нужнике и чистити их! ... И у свој тој страхоти ради душевне хране сетимо се по који пут песника који каже: „Хај, што Србин јоште живи крај свих зала / песма га је одржала њојзи хвала!”, па чешће отпевамо: „Завичају, мили крају / у ком сам се родио / душе моје мили рају / ко те не би љубио?”, затим: „Ој, Србијо мила мати / увек ћу те тако звати”, итд.”

Прота Милун Стојадиновић штампао је три књиге *Споменица са стазе живота*. Прву књигу је посветио својој супрузи Даринки, преминулој године 1935. Другу књигу је исписао својим размишљањима на тему шта је време, о времену и вечности, цркви, о животу, успеху... У њој је известио о прослави свог свештеничког јубилеја 1939. године у Крушевцу. Трећа књига *Српске Голготе* штампана је 1940, годину дана пред протину смрт.

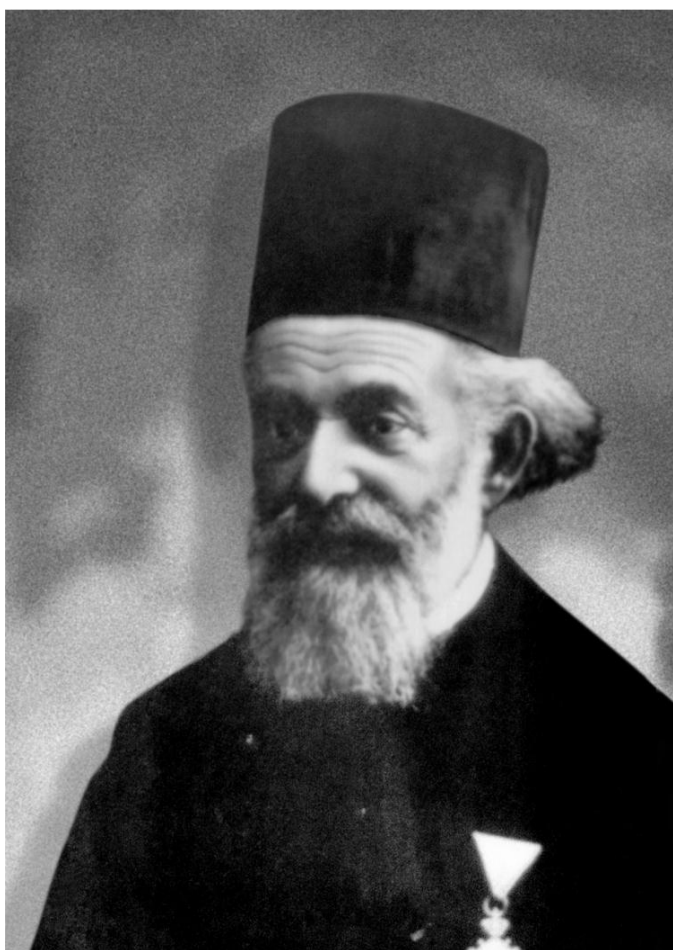
Другу књигу прота је започео насловом *Порука с неба*:

„Необичан, али не и чудан наслов. Необичан, јер се ретко дешава, а није чудан, јер се стварно дешава и ако је то за нас необјашњиво. Познавајући данашњи свет и његов менталитет, знам да ће неко рећи: „Гле! Шта је ово сад, како може бити порука с неба?” А ја кажем да може бити, да је бивала, бива и биће. И баш те поруке с неба дају нам инспирацију – надахнуће за наш живот и рад на земљи. Ево примера:

1. Кад зора свиће, зар то није знак или порука да настаје дан?
2. Кад се небо наоблачи и окупи грмљавина, зар то није знак или порука, да ће бити киша? „Но то је”, рећи ће неко „по природном закону.” Али има и натприродних појава.
3. Кад се цару Константину Великом појавио крст на небу са натписом „Овим ћеш победити”, зар то није била порука с неба?
4. Кад приликом нашег устанка на дахије, како вели песник, „небом свеци сташе војевати”, зар ова знамења нису била порука с неба и Србима и Турцима.
5. Кад сам ја за време окупације као трогодишњи логораш у Бугарској – вучен скоро кроз целу њихову државу, половином рата у селу Горњем Паничереу, близу Старе Загоре, Казанлука и чувеног балканског „Шипка” кланца на реци Тунци, крај Долине ружа, са преко хиљаду намучених српских заробљеника на дан Светог цара Константина и царице Јелене, усред дана, видео на небу огроман велики крст од облака, тумачећи ову чудну појаву многима сам тихо у поверењу рекао: „Ово је за нас браћо добар знак, не бојте се, Бог нам објављује спасење. Силом смо са нашег огњишта милог отргнути и овде доведени, силом ћемо бити и ослобођени. На крају крајева, наша је победа.”

У лето 2010. године приметио сам да се срушио протин споменик на Старом крушевачком гробљу и то тако да је његово лице, епитаф и фотографија, пало на земљу да лежи скривено од очију јавности испод надгробника од пешчара.

Неку годину касније, протини Стопањци дођоше да им покажем гробно место где се налази порушени споменик, па га пренеше у своје село и усправише, да стоји, у порти пред олтаром!

Прота Милун Ј. Стојадиновић (1864 – 1941)
фотографија са надгробног споменика

СРПСКА ГОЛГОТА

„Ове јесени (1940 г.) навршава се четврт века од бивше окупације Србије у Светском рату. За време те окупације наш народ (Држава и Црква) поднео је тешка искушења, незапамћена страдања и небројене жртве у имању и крви.

Да би се морално одужили достојним поштовањем, признањем и захвалношћу свима мученицима, да би пружили патриотску поуку своме потомству и подстрек за нова прегнућа, Српска црква узела је на себе иницијативу: да се одштампа једна споменица која би у потпуности очувала успомену на све националне и црквене мученике, да се подигне један велики споменик као симбол страдања и да се у целој земљи приреде свечане задушнице. Јер, будућим поколењима треба сачувати све детаље о погибији свештенства и о тлачењима непогубљених за време окупације, као понос нације и цркве, а наук млађима како треба на делу осведочавати ону Спаситељеву истину, да „нема веће љубави од оне кад се живот положи за ближње своје“. Ово ће бити одјек трогодишњег страдања и бола Српске цркве и државе од 1915. до 1918. године. Види о томе распис Светог архијерејског синода под бр. 3265. од 18/5. априла и г. Епископа нишког под Е бр. 1316. од 7. V 24. IV и нишког црквеног Суда под бр. 7735 од 20/7. маја 1940. године. Овај распис врло је опширан и узбудљив. Тамо се, поред горње одлуке чини апел на све који су препатили и који што знају, да се прикупе подаци о свему преживљеном.

У том циљу ја сам послао нешто мало материјала на употребу, али то је недовољно, а све не би могло ни стати у општу споменицу. Зато сад износим у овој књижици шири опис свега што сам лично преживео као одјек ондашњег крика, нека чује ко треба да чује, и нека зна ко треба да зна и нека се поучи ко треба да се поучи. Јер збиља, све је онда било угрожено и срозано: и земља, и имовина, и слобода и живот! Само наша част и национални понос остали су на висини.

+ + +

Један племенит човек из Крушевца, добар православац и патриот, рекао бих потомак косовских јунака: Владете војводе и Бошка Југовића барјактара честитог Кнеза; човек који је прочитао моје раније две споменице (о мом трошку штампане и бесплатно раздате), а који не жели да се овде именује, јер каже „што да десница да не зна левица“, из љубави према Српској цркви и из поштовања према свештенству, решио се да буде сада издавач и знатно је олакшао штампање ове књиге, на чему у име моје и пострадалог српског свештенства нека прими заслужену захвалност, а од Бога награду!

Иако с напором, ја сам могао и ову књигу штампати потпуно о свом трошку, али ми чини нарочито велико душевно задовољство, част и радост чињеница што у лицу овог доброг човека наша жива црква (народ) саосећа са својим духовним пастирима и узима овако видног учешћа у њиховом страдању и болу, чинећи чак и материјалне жртве са своје стране. И докле год овако гајимо ту органску везу, увек ћемо успевати.

ЦИЉ ПИСАЊА

Од онога доба чемернога кад су две наше дичне краљевине Србија и Црна Гора невинне окупиране и прегажене од 'културних' непријатеља са Запада и подмукле 'браће' са истока, која су се ставила у службу нашем заједничком душманину Аустрији, писано је доста у књигама и новинама о незапамћеном страдању, пакленим патњама и болу српског народа. Али је све то писање растурено тамо амо. И тек сад после четврт века доспесмо да се осврнемо у ону црну прошлост кад је крв потоком текла и кад су од људских костију стваране планине; и да по могућству отргнемо од заборава минуло зло и жртве поднете за своје народно име, за свој матерњи језик, за своју слободу и независност, за своју веру и отаџбину, за своју грудву земље и за своје парче неба, за свој мили завичај, за своје топло огњиште и за свој животни простор. А све то у циљу да одамо заслужено признање и поштовање свима мученицима изгинулим и интернираним и да кроз једну споменицу васпитамо у патриотизму нашу омладину којој будућност припада.

ПРЕТХОДНЕ ГРОЗОТЕ: Може ли се ово описати?

Смело тврдим, да нема пера које може исцрпно описати све грозоте и страхоте које су поднели наши поубијани и интернирани мученици и то не борци на ратишту, него мирни грађани у позадини, на своме прагу и на својим огњиштима! Али покушаћу, ма и у бледој слици, да као прилог споменици коју наш Свети синод издаје, опишем лично своје доживљаје и оно што сам видео и чуо о другима и то што је могуће краће, јер ће несумњиво бити материјала и са других страна. Овде су насликане прилике из јужне Србије, а биће слика и са севера, из Војводине и Босне итд.

МАЛА ИСТОРИЈА

Био сам са службом у Лесковцу. Случај или Божја промисао хтела је да једно своје дете после свршеног шестог разреда гимназије упишем и одведем у трговачку школу у Скопљу. Но, после кратког времена насташе прилике све мутније и све опасније. Видевши то послах жену у Скопље да доведе дете кући, па после да решимо шта ћемо даље. Она оде и собом поведе једно наше унуче од три године, о коме се ја запослен не могах старати. Тако остадох сам у кући. Али онога часа кад је она прешла Врање у правцу Скопља, непријатељ упаде у Врање и пресече пругу за Скопље тако да нити могу ја к њима, нити они к мени! То је било крајем септембра 1915. године. Пошто се и Скопље било већ почело евакуисати, жена с децом крене у Урошевац у нади да преко Прокупља дође кући у Лесковац. Но, како није имала подвоза колима, она оде аутом у Призрен, надајући се да бар тамо неће непријатељ стићи. Тако цео месец проведох у Лесковцу сам као неки калуђер. Депеше и писма нису радили и никакву везу с њима нисам имао!...

У ПРИЗРЕНУ

Крајем октобра, не могући више да сносим неизвесност, кренем на коњу за Призрен преко Лебана, Медвеђе, Реткоцера, Доброг Дола, Мердара, Малог Косова, Подујева, Приштине, Грачанице, Липљана,

Штимља и Суве Реке. Коначио сам у Лебанима, у Реткоцеру у Добром Долу, у Подујеву, у Приштини, у Штимљу и у Сувој Реци. После тешких мука од хладне кише и блата, од ветра, од глади и дугог јахања, једва стигнем тамо и нађем их (жену и децу) у крајњој беди, забринуте и заплашене! Кад сам ноћио у Подујеву крај реке Лаба у једној колиби где је некад радила нека комисија, лежао сам на грању поврх воде, а коњ везан за ограду гризао је суво пруже на огради оне колибе, јер није имао шта да једе! На Косову скидох се с коња, дохватих једну грудву земље, принесох устима и целивах је мислећи да ту има бар нека кап крви јуначке и молећи се Богу за спасење своје и њихове душе. Кад сам стигао у Приштину предвече, улицама су јурили потоци од кише. Кафане су биле препуне. Преноћих у сиротињској кући близу цркве. Сутрадан прођох поред цркве Грачанице. Кад сам стигао у Призрен жена и деца обрадоваше се као сунцем огрејани и утешише се. Скоро месец дана проведох с њима у Призрену. Снег и мећава неописиви. Оскудица незапамћена! А пара понестаје. Тамо примих последњи бир, те се мало поткрепих. Ишао сам лично на пијац да купим мало кукуруза и у воденицу да га самелем, да би бар качамака имали, јер хлеба беше нестало! Тамо сам затекао митрополита скопљанског Вићентија. Становао је у једној соби Призренске богословије. Ишао сам код њега у посету ради виђења и дуго смо разговарали. Очигледно, био је јако забринут и слутио је на своју погибију, која се ускоро грозно и остварила!...

+++

Непријатељ је ушао у Лесковац на Митровдан и за врло кратко време покупио је прву групу попова, учитеља, судија и друге интелигенције, потерао их у правцу Сурдулице и тамо их све зверски поубијао пушкама, камама и бајонетима! Чуо сам од неких сељака из околине Сурдулице, да су неке и полуживе закопавали у земљу и то врло плитко, да су им се лешевии могли видети, а неке су преклане и избодене остављали на земљи да им пси кости разносе и глођу! Попу Петру Цветковићу из села Прекопчелице у срезу Јабланичком одсекли су главу, те су је пси глодали до сахране уз труп. Попа Онуфрија среског намесника из Власотинца зверски су измрцварили, да су му се црева вукла по земљи!... Проту Аврама Јовановића из Великог Шиљеговца убили су чекићем и преклали камом на мосту код Алексинца, па бацили у Мораву. Тада су погинули код Сурдулице: прота Стеван Комненовић срески намесник (родом Дубровчанин), поп Петар Вељковић парох лесковачки, поп Јосиф Поповић парох гркињски, поп Михајло Игњатовић парох рударски, Трандафило Коцић ђакон лесковачки; учитељи: Марко Јоковић, Глигорије Миленковић, Јован Биволаревић и још неколико других; председник суда Таса Димитријевић, судија Драгутин Бранковић; угледни трговци Сотир и Тодор Николчић (браћа) и још многи грађани. А једна повећа поворка отерана је ван Лесковца у тзв. „Арапову долину“, где им је наређено да сами себи ископају гробове и да живи сићу у њих, па их све стрелали и затрпали! Кад су после рата њихове кости откопане и пренете код Цркве светог Илије (у Лесковцу) и смештене код заједничког споменика, тада је долазио из Скопља митрополит Варнава, ради учешћа на општем парастосу. Тада сам ја одржао беседу у присуству митрополита, који је био њом веома задовољан, због значајних мисли и ватреног изражаја. Другу још већу групу отерали су из Ниша у правцу Беле Паланке и успут све

поубијали! Да се по Божјем промислу нисам измакао из Лесковца, сигурно бих међу првима и ја тада погинуо!...

Из Призрена могао сам ићи даље на Крф, у Француску или чак на Корзику. Имао сам и друштва и нуђен сам. Али нисам се хтео одвојити од породице. Мислио сам у себи: шта ће да раде жена и деца у оном последњем углу Србије без икакве заштите? Сматрао сам моје лично спасавање за издајство према њима и остао сам с њима, па шта Бог да и мени и њима! Сачеках долазак непријатеља у Призрен! Пре тог уласка зачу се једна страшна експлозија, да су сва стакла на прозорима собе прсла и сручила се низ дувар на патос. Шта је то било нису ми могли тачно објаснити. А слика уласка је оваква: напред је ишао један као неко теле велики јарац и вукао бубањ за музику, а за јарцем коњица у два реда с поцепаним заставама и са словом Ф на раменима. Шта то слово значи само вам се каже. Заузеше одмах наше окружно начелство за команду, затим пошту, телеграф, итд., а војску разместише по брду око вароши. Пешадију и топове тада не спазих, но чух да је неки део од тих јединица обноћ дошао.

У очајном стању проведох месец дана у Призрену. Најзад се јавих команданту, неком Пејеву потпуковнику, и објасних му све своје околности. Једва добих 'открит лист' (објаву) да могу 'несметано' са породицом отићи у Скопље, а затим даље кући у Лесковац. С огромним тешкоћама, гледајући успут лешеве мртвих људи, коња и друге стоке, стигох у Урошевац, где умало нисам погинуо и поред добијене објаве! Ту сам видео да протераше у фургону, као неку стоку, митрополита Нићифора и епископа Сергија. Чух да су поведени из Приштине за Скопље. Жалосно је било видети, а тужно у срцу и души осећати докле су дошли великодостојници Српске цркве и то још од једноверника и тобожње браће!...

Из Урошевца, смештени у фургона између топова и сена по хладној магли кроз Качаник, стигосмо ноћу у Скопље, где затекосмо масу света око станице у седећем и лежећем ставу на голој и влажној земљи! Ту осванусмо, а преко ноћ деси ми се крађа једног куфера с најбољим стварима! Узалуд је на мој захтев 'потера' била. Онај који је потеру чинио, он је и украо, а потера само ради форме обављена. Затим изађох у варош да нађем неки стан под кирију, и вратих се по ствари и породицу и уселих се...

У СКОПЉУ

Прво нађох једно тесно сопче пуно дима и сваке нечистоће. Затим сам се ускоро морао иселити и узети други стан, једну јеврејску пропалу собу која је као нека штала с трулим патосом била пуна влаге, паучине и стеница, а кирија прескупа: десет лева дневно, а наша банка једва се могла дати за 34 лева! Онакву оскудицу у свему и нечистоћу не може ни стока издржати. Особито је била убитачна стална сумња и страх на сваком кораку и сваког минута! Зима је била велика, а дрва се продавала на килограм један лев килограм, и то врбовина и тополовина. Ни да се човек огреје, ни да штогод скува за јело, ни да се опере! У таквом стању проведох и у Скопљу месец дана. Тада ме виде пред једном пекарницом неки детектив Попов, приђе к мени и упита ме: 'Ти, какав си?' Рекох му: 'Ето, видиш, Србин свештеник и ваш брат по крви словенској и по вери хришћанској, а као легитимацију имам открит лист од ваше војне власти. Показах му објаву, мислећи да ће ме оставити на миру. А он је истрже из

моје руке, свирну у пиштаљку и одмах однекуд дође војник с пушком и бајонетом, коме рече: „Карај овога у коменданството и ако само една крачка мрдне на ванка тргни му куршум и фрли воф Вардар”.

Идосмо дуго поред Душановог моста уз Вардар и дођосмо у једну кућу, где ме затворише. Ту затекох још неколико виђених, но бедних Срба. А моја породица ништа за ово не зна, но чека да донесем хлеба!... Цео дан ту преседах, па увече ме пустише с тим да се сваког дана јављам у ово команданство ради неке контроле. Затим, после неколико дана, одведоше ме стражарно код градоначелника неког Златарова, који се беше сместио у наше окружно начелство. Рекоше ми да је то зверчовек и да је многе поубијао! Уђох у канцеларију и у том тренутку напуних се духом. Нисам се осећао робом, нити да долазим пред целата и крволока, него сам био пун унутрашње слободе и спољног достојанства. Такво душевно стање и жива реч, било је једино моје оружје. И шта видех? И шта чух? И шта рекох? На столу беше застрта зелена чоха, а поврх чохе лежаше положена кама (без корица) дужа од пола метра с позлаћеном држаљом, с обе стране оштра као пламен. Он стајаше (а не сеђаше) поред стола. У име поздрава, из учтивости, рекох му добар дан! Он ћуташе. Затим ме поче испитивати и претити. Из уста само што му ватра не сева! Бејаш присебан и употребих сву своју речитост да га стишам. Рекох му ко сам, одакле сам и откуд се нађох овде, уверавајући га да сам у свему исправан. Рекох му и да смо браћа по крви и вери, да је ово стање пролазно и да ћемо опет бити браћа итд. А он цикну као бесан рис: „Каква братја?” Бољи су нам Турци и Цигани, него ви Срби итд. Бесомучно потеже ону каму са стола на мене према грудима да ме прободу. И осетих на капуту додир врха од каме! А ја пун духа, присебности, поноса и свештеничког достојанства рекох му: Господине градоначелниче, кад је моја отаџбина и црква стицајем злих околности дошла догде да нам ви судите у нашој кући, знајте да ја лично не жалим да умрем и ако моја смрт ником није потребна; али имам овде породицу и ситну децу незаштићену и ничим збринуту, па њих жалим и њих ради треба и право је још неко време да живим. Верујем да и Ви имате породицу и ставите себе у мој положај, па се надам да ћете ми живот оставити.

Он се одмах мало стиша и поче блажије говорити. „Отивајте”, рече, „кам семејството, но тук да дохаждате всеки ден воф 10 часа на проверката”. Тако је и било. Децембар се приближава крају. Зима и цича до сржи продире. Хлеба нема, пара нема! О дрвима и огреву, рекох напред, па и дрва несташе. У том очајном стању притекла нам је у помоћ енглеска мисија у лицу племените госпође Леди Пеџет нешто новцем, нешто оделом за децу, те не помресмо. О, како је тешко било закуцати на врата за помоћ, али нужда све подноси! Најзад, с тешком муком дођох посредно у везу са генералом Рачом Петровом „гувернером Македоније” у кога човештво још тињаше, те добих писмену дозволу да одем возом с породицом кући у Лесковац. А неки, који су фијакером путовали, одмах у пољу иза Скопља били су пресретнути од комита, фијакери и коњи одузети, а они опљачкани; неки поубијани, а неки претучени остављени на сред поља да скапавају од зиме и глади! Чувши то, и да сам имао новца, нисам смео, а без новца нисам ни могао кренути колима. Међутим, у то доба возови нису примали никога од путника, него су радили само за војне потребе. И особље на станици много се чудило како сам ја дошао у везу и приволео генерала Рачу да добијем дозволу за возњу? „А бе тој дедо поп мора да је неки големец”, говораху они између себе! После дугог путовања

и честог стајања воза на отвореном пољу најзад стигох у Лесковац баш на Бадњи дан у зору. Од Скопља до Лесковца путовали смо цео дан и ноћ. Ко није имао парче хлеба у резерви, једва је остао жив! А бугарски војници, путујући истим возом, певају песму: „Рано је Ратка ранила на тиха бела Дунава платното да си белеје“ итд. У пролазу поред Куманова и Враћа и свуда успут ни петла не чух да запева, нити пса да залаје. Све сама пустош, мртвило и очајање!...

НА СВОМ ОГЊИШТУ

Кад уђох у Лесковац одмах осетих задах ропства! Оставио сам га у процвету, а затекох га на ивици пропасти. По вароши крстари патрола, а по дућанима повезани коњи гризу по коју шаку сена и балегају! Кад одох кући, имам шта и видети. Пуна кућа немачких војника. Били прво Бугари, па кад су поделили варош, онда дошли Немци. Ограда око куће и нека врата дигнута и погорена. Све што је било у кући, у подруму и шупи намештај, јестиво, пиће итд. упропашћено. По дворишту многе рупе ископане за казане ради кувања јела, мноштво празних кутија од разних конзерви и пуно разбацаних костију куваних и некуваних! Знајући мало немачки (још из гимназије), објасних да је то моја кућа, али нико то не ферма. Једва с душом, и то помоћу њихове власти, добих у својој кући само једну собу да се сместим, а све остале просторије остадоше испуњене војском... Тако сам у беди провео Бадњи дан, Божић и славу Светог Стевана. Одмах затим, са још три свештеника после дугог испитивања, интерниран сам у Бугарску! Питали су каквог сам владања, које сам партије итд. Кад су се уверили да сам у свему исправан, онда су ме као „благонадежног“ интернирали. Но све ово било је почетак Голготе подножје њено. Сад тек настаје пењање уз брдо, распеће и муке на крсту. Уочи мог интернирања одведоше ми сина Божу, среског економа, и ухапсише га у ћелије окружног суда, где је већ било много пре њега ухапшених ради убијања или интернирања. Те страшне ноћи само чудом Божјим је спасен, те није убијен! У оној гомили, гужви и мраку уместо њега убили су свирепо, чекићем у главу и камом под грло преклали друго лице, неког учитеља, а у зору леш увијен у ћебе изнели ван вароши и закопали! Сутрадан су целу поворку спровели преко Сурдулице и Власине у Бугарску, а све који нису од умора могли ићи прво су кундацима тукли, после пушкама убијали и лешеве бацали у оближњи поток!...

ИНТЕРНИРАЊЕ

По прогону мога сина, тога јутра око осам сати, дође један војник к мојој кући и викну жени: „Госпожа, тук ли је дедо поп?“ Овде је, одговори она и ја одмах изађох на праг. „Шта хоћеш војниче?“ упитих га. „Веднаг отивајте во комендантството“, рече он. Сваки отпор био би кобан. Знајући да могу бити убијен, опростих се са женом и децом и одох у комендантство, које је било смештено у једној приватној кући спрам среског начелства, баш у мојој парохији. Помислих у себи: Хе, овде сам долазио у име Христа и цркве ради службе, а сад долазим у име сатане и пакла ради искушења! Постајам мало у ходнику, па ме позваше унутра и дуго испитиваху у циљу шта да раде са мном да ли да ме убију или интернирају. То је био као војни суд. Најзад, пало је решење да ме интернирају. „Ви морате ићи у Софију и то под стражом; тамо имате да научите блгарски език и после да се упутите на своју дужност“, рекоше ми.

Добро, рекох им, но како ћу отићи и којим правцем? На часну реч и по цену живота ја бих отишао сам и без страже, само ми дајте ваш акт да понесем и да га предам коме ви кажете. Али бих ишао возом преко Ниша и Пирота. „Не възможно така понеже трен је потребан Немцима“ рекоше они. Онда да идем преко Власотинца и Лужнице, упитих. „Не възможно ни така, на татак (тим правцем) иде наша комора“ веле они. „Па онда куда ћу?“, упитих ја. „През Сурдулица“, одговорише они. Знајући шта је раније било у Сурдулици рекох им: „Онда знам шта ме чека!“. „А бе не се грижите за живот, то вам гарантирамо“, рекоше они. Одмах кренемо нас четири попа (ја из вароши и три сеоска Трајко Поповић из Бошњака, Јован Поповић из Рафуне и Јефта Тодоровић из Богојевца) и четири стражара с пушкама и бајонетима кроз Лесковац у правцу Грделице. Срећом имали смо два коња, те смо носили по мало пртљага и на смену јахали: двојица јашемо, а двојица иду пешке по један сат, па опет тако.

У то време интерниран је и владика нишки г. Доситеј, садашњи митрополит загребачки и одведен у манастир Бачковски. Он је желео да остане код пастве, што је препоручивао и свештенству, али „сила Бога не моли!“...

Кад смо стигли у Предејане (више Грделице) паде ноћ; свратисмо у једну сељачку кућу на конак. Онако уморни, покисли, каљави ускоро поспасмо! За време нашег спавања ноћу, долазиле су њихове комите с пушкама и камама да нас поубијају, али су се томе енергично одупрели наши стражари па су крмите отишле некуд даље.

Ми за то ништа нисмо знали, јер смо спавали. Стражари нам причају шта се десило, говорећи: „А бе има да черпите (да частите) кад сте ове ноћи остали живи.“ Хоћемо, хоћемо, кажемо ми. Сутрадан рано по снегу и блату кренемо даље до Џепа. Ту беше начелник војне станице неки добар човек, који нас је сажалевао и у души осуђивао овакав зверски поступак с нама. Видећи његово благо расположење према нама умолили смо га да отпусти три стражара као непотребна, па само један да нас спроводи, јер смо свуда ми плаћали трошак и за све њих! Он усвоји наш предлог и тако с нама продужи пут само један стражар неки Петров. Из Џепа кренемо лево уз брдо преко једне шумице, и у први мрак стигосмо у Сурдулицу поповску гробницу! Стражар нам рече да је овде командант врло свиреп и могли бисмо зло проћи, те да му се не јављамо, него покрај реке да продужимо даље до првог села. Тако је и било, стигосмо у село Ћурковицу на конак у једну добру домаћинску кућу. Пао је већ увелико мрак. Везасмо коње у једну шупу, а ми онако мокри, каљави, озебли и готово промрзли окуписмо се око огњишта да се огрејемо. Угрејаше нам и мало ракије крушковаче и спремише нешто за вечеру. Уђосмо у собу да вечерамо, а ноћ већ увелико. Кад, наједаред грунуше њихове комите као гладне хијене на лешеве!

Једнога оставили као стражара чак код вратнице на улазу у двориште, једнога пред кућна врата, а двојица уђоше у кућу. Имали су намеру да нас све поубијају. Али наста велика препирка с нашим стражарем, који нас је доста симпатисао. Они су протестовали што се у пролазу нисмо јавили команданту у Сурдулици и захтевали, иако је ноћ, да се одмах вратимо тамо. У ствари хтели су да нас поубијају одмах у селу поред једне провалије! Страшна је била слика ових комита: на грудима носе по два реденика метака укрштених у знаку слова Ф, око појаса опет реденици пуни метака, а у завоју ногу, око листова, по једну каму оштру као пламен! „Искаме да потепамо та српска кучета!“, веле они. А наш стражар им каже: „Ово су чесна хора, а не кучета“, да он има „нарежденије“ да нас живе

одведе у Софију и показа им спроводни акт још из Лесковца, с нашим именима. „Ако ви отворите стрелба, и аз ште отворим и само ако аз погинем, онда ште да оставим ови хора (људе), али ви који останете живи од моја стрелба ште горко да одговарате!”, рече им он. На то ја рекох комитама: „Децо, као што и сами видите, ми смо стари, слаби и много уморни, и ни у ком случају нећемо у ово доба ноћи да се враћамо натраг у Сурдулицу. Нема ни потребе, пошто спроводно путујемо и то с актом команде. Ако сте наумни да нас убијете, и ако је то Божја воља, убијте нас овде! Него најзад нека буде овако: ено наших коња у штали, нека одјаше један од вас у Сурдулицу и нека објасни ствар, па ако командант не дозволи наше путовање, ми ћемо се вратити натраг к њему.” Ја сам имао намеру да прође ноћ, да једном сване, па шта буде нек буде дању. Не знам зашто, ал’ некако ми је лакше било погинути дању него ноћу. Чинило ми се да ме сунчани зраци приближују Богу, а ноћна тама ме удаљава! И гле чуда, настаде преокрет! Комите пристадоше на мој предлог и тобож послаше једнога од њих у Сурдулицу, али по његовом брзом повратку сумњам да је збиља ишао, јер је Сурдулица прилично удаљена. Тек сада, око поноћи, седосмо сви измешани попови и комите (јагањци и тигрови) да вечерамо заједнички. Из њихових очију севају жеравице, а ја се тада сетих чудног догађаја кад је Божји пророк био бачен међу лавове да га растргну, но они беху мирни као јагањци, па пророк оста жив! У визији спазих Христа Спаситеља како нас благосиља и чух Његове речи „Ја сам с вама и никог се не бојте!” Како сам се скоро вратио из Скопља и донео велику кесу финог дувана, напуних свима њихове кутије и они ускоро одоше... Тек скоро пред зору, онако обучени, обувени и покисли, полегасмо на голу земљу да мало проспавамо, а чим се зора указала продужисмо трновити пут кроз клисуру у правцу Власинског језера. Већ је подне. Седосмо у снег да поједемо по једно парче сува хлеба и мало да се одморимо. Снег до појаса, а около по потоцима леже људски лешеве!... Затим продужисмо даље покрај језера и сеоске школе пређосмо бугарску границу и омркосмо у селу Божица (сад је то село наше). При самом прелазу окренух се натраг ради опроштаја с отаџбином, прекрстих се и подигох овакву молитву: „Господе Боже, опрости што се окренух на Запад ка Србији, јер мислим да си Ти сад тамо, а не овамо на Истоку. Чувај нас и спаси нас. Збогом Србијо! Позови нас да се вратимо!” То је било баш уочи нове 1916. године. Ноћили смо у једној механи. Сутрадан, због исувише лошег времена и јаког ветра, преседосмо ту по пристанку стражара, јер и њему је било тешко ићи, па 2. јануара продужисмо даље и дођосмо у село Треклин. Предлагах да преноћимо ту јер се већ спуштао мрак, али стражар не пристаде јер смо већ били пропустили један дан у Божици. Уђосмо у једну механу и питасмо има ли што за вечеру. Механџија рече да има само „зелије”. Помислих, какво зеље у ово доба године?, па рекох да донесу. Кад оно био кисео купус са пастрмом, те добро вечерасмо. У том паде ноћ. Продужисмо даље. Осетих шкрипу зглобова у коленима и мали бол. Нестало масти за подмазивање, па шкрипе голе кости! Коње су нам у Божици одузели под видом „куповине”, те смо ишли пешке. После дужег путовања, дођосмо у једно село. Стражар упита у једној кући, можемо ли преноћити; али жена са ситном децом није смела да нас прими јер муж јој је на фронту, а било је и касно. Поред пута беше једна недовршена кућа, празна, без врата и прозора. Уђосмо ту да преноћимо. Нађосмо у близини мало сувог грања и заложисмо ватру. Видесмо да је ту лежала разна стока свиње, овце, козе и говеда и силно ђубре оставила, али није се имало куд.

Онако полусмрзли полегасмо поврх оног ђубрета у диму поред слабе ватре и једва живи дочекасмо зору. Ту се обноћ напунисмо из оног ђубрета неких репатих вашију крупних као јечам! Затим даље, још пре сванућа, кренемо преко једне реке и преко смрзлог орања по њивама. Једва живи стигосмо на железичку станицу Земан на прузи Ћустендил Софија. Било је рано ујутру. Кад смо далеко пред собом угледали зелену светлост пред станицом, осетисмо неко олакшање у души. Све нам се чинило: где је железница ту има и нешто културе, нешто реда и нешто човечности!... Ту цео дан преседесмо чекајући воз и „разуме се“ плаћамо трошак и за себе и за стражара! За ручак смо добили неко чудно јело од козјих ногу помешаним са сувим шљивама! Ни парче сира нисмо могли наћи. Кад је воз стигао, стражар, иако нас „званично“ спроводи, тражи паре за возњу и за нас и за себе. Ми, „разуме се“, плаћамо! Најзад, предвече кренемо возом без фургона (III класа) преко Радомира и Перника (рудник) и пред поноћ стигосмо у Софију.

У СОФИЈИ

Лепа је Софија. И доста велика. Лежи на једној висоравни поред реке Искре и на догледу планине Витоша, откуд добија врло добру пијаћу воду. Нисам био у могућности сву да је прегледам, али сам у пролазу видео Цркву свету Недељу, где почива и сад тело нашег Светог краља Милутина... Волео сам да видим Цркву светог Александра Невског и „царски“ двор итд., али није било могуће. И станица им је лепа и велика. Ето, то је наш негдашњи (средњовековни) српски Средац. Чудим се откуд и како промени своје старо име? Трново је било бугарска престоница онда када је наш Свети Сава тамо умро, а откуд сад искрсну Софија?

Кад смо стигли у Софију, одосмо у добар хотел „Блгарија“ на вечеру и конак. За вечеру ништа нису имали, те смо се задовољили оним што смо са собом понели. А било је пива и то врло доброг. Ту преноћисмо. Један наш друг те ноћи разболе се нагло од дизентерије и једва жив освану! Сутрадан мислисмо да после толиких јада попијемо по кафу, али у хотелу не беше ни кафе ни ватре! Из хотела одосмо у командантство. Ту беше маса света. Целог дана чињен је распоред куд ће кога послати. Неке послаше у Карлово, неке у Велико Трново, неке у Шумен итд., а нас четворицу у Хасково према Белом Мору! И ту у ходнику, пред канцеларијом, беше ваздан заједања и препирке: „ами Србија? Ште ли буде Србија?“ А наше робље храбро одговара: „биће Србија и то још већа и јача него што је била!“, итд.

ОД СОФИЈЕ ДО ХАСКОВА

Из главног командантства водише нас на други крај Софије према истоку у друго командантство, где у групи са још много људи стајасмо дуже времена у једној тесној соби позади канцеларије, пуној вашију и сваке нечистоће! Затим натраг кроз варош на железничку станицу. Нама дозволише да идемо трамвајем, наравно са стражарем. Већ се спушташе мрак и ту остасмо до пред зору! Затим уђосмо у возне фургоне и кренусмо у правцу на југоисток. Прођосмо једну малу варош Борисов град, па поред Татарпазарџика и стигосмо у једну малу планинску варошицу Белово баш на зимски Крстовдан, где и преноћисмо у једној кафани. Сутрадан у зору кренусмо даље и стигосмо у Пловдив. Беше дан Богојављења и видесмо црквену литију на реци Марици! Пловдив је велика трговачка варош.

Подсећа нас на наш Ниш. Народ доста миран и саосећајан, али је приметна оскудица у намирницама. Одсели смо у хотелу „Цар Освободитељ“. Једна зграда на два спрата. Ту преноћисмо. Тамо не беше ничега за јело, него само преноћиште. Ишли смо у једну оближњу пиљарницу, те мало вечерали хлеба и кисела млека, па одмах натраг у хотел на конак. Зима опасна, а за грејање пећи засебно плаћање, сем кревета. Један мали свежањ сувих чамових дрваца испод четврт килограма тежине ј едан лев и то плане за три минута, па опет цича!...

Сутрадан хајд’ натраг на станицу, која је прилично удаљена од вароши и онда опет возом у правцу Свиленграда и Једрена! Стигосмо на станицу „Кајацик“ (по турском) или „Раковски“ (по имену бугарског „дејца“ првака) и ту се скинусмо. Од станице Раковски пут се одваја десно и дугачак је 15 километара до Хаскова, где стигосмо пред вече. Разуме се, кола смо платили и за себе и за стражара.

Пошто смо први дошли тамо, а још није био установљен логор за већи број „пљеника“, сместише нас у једну собу црквене куће при Цркви светог Аранђела. Спавали смо на голим даскама! Народ је доста добар, али свештенство њихово није било на висини позива. Неки поп Тодор и којекако, а архијерејски намесник неки Кирил очигледно нас је мрзео. Бедна примена евангелског морала и љубави у животу! Вредно је истаћи да се један човек тамо много истакао и одликовао љубављу према нама. То је био г. Васиљ Милев, адвокат и народни представник (посланик русофил). Он је са мном лично разговарао на улици, осуђивао овакво поступање према нама, и у два-три маха позивао ме у своју кућу на дужи разговор и закуску, па чак нешто и новчано ме помагао без мога тражења. Чујем да је после неког времена умро, али има сина Миљу Милева, који је онда био ђак, а сада је виши чиновник у Министарству спољних послова, коме желим свако добро од Бога, јер се врло лепо опходио са мном.

Хасково је мала варош у једној дубодolini кроз коју протиче једна мала река. Ту остасмо неко краће време, па после хајд’ натраг на станицу Раковски и даље возом у Нову Загору, па онда даље у Стару Загору и даље у село Горње Паничерево (Чанакчибања), где нас сместише у једну дрвену бараку, тек довршену. То је село на реци Тунци спрам вароши Казанлук, на догледу чувеног Шипка Кланца из борбе Руса и Турака, кад је пала Плевна. Ту је Розова долина, где се гаје руже и производи чувено *Розово масло* скупоцени ружин мирис. Ту остасмо годину и по!

СТАЊЕ У ПАНИЧЕРЕВУ

Јад и чемер тамо поднет не може се описати. У току времена подигоше још неколико барака и силно робље довукоше. Било је ту официра и попова наших и румунских, па муфтија и хоџа који су србофили; било је ту доста простих војника, учитеља, лекара, трговаца, занатлија, сељака и много грађана, па чак и неких жена! За постељу, голе даске. Храна као за свиње: у казане од по сто килограма ставе по два-три килограма пасуља који плива у води горедоле и ту се стављају разне траве купус, пепељуга, штир, патлицани, трули краставци, тикве итд. Права свињска мећа! Кад се по који пут добије тзв. бунгур (кувана пшеница), то је била посланица. Хлеба увек недовољно. Таин као добра песница и то више проја кукурузна, него од пшеничног брашна. Дрва и осветљења ни мало. Морали смо сами куповати мале плехане пећи, дрва, петролеј и лампе или свеће за осветљење. За велику нужду ван бараке ископани су шанчеви, а за малу

нужду обноћ били су намештени уз врата чаброви, па и то се са страхом вршило! А снег велики и цича јака. Услед велике нечистоће и глади и безброј вашију, настадоше болести: грозница, дизентерија, трбушни и пегави тифус, туберкулоза, запаљење плућа итд. Велики помор. Мртваце су у масама износили из барака и на гомиле трпали у тзв. лафке мале собе ван барака и ван логора, у једној шумици сахрањивали у општу велику раку, бацајући лешеве као џакове, не пазећи где је коме глава, а где ноге, и најзад све засипали негашеним кречем па затрпавали земљом! Командир логора беше неки Самарцијев, поручник, а по који пут долазили су и виши официри ради увиђаја. Много пута, тобож за неку 'кривицу', шибили су поједине логораше дебелим прућем, по голој стражњици, до липтања крви. Од силних болова јаук се чуо до неба. А много пута су их убијали као зечеве пушком, јер су тобож хтели да побегну! Новац су одузимали 'на чување' и давали просте хартије, које су у логору служиле као платежно средство. Пошту су спречавали, писма цепали, а карте бацали на гомиле и спаљивали, те нисмо месецима имали везе с породицама, што је било једно велико душевно мрцварење! Страже су биле јаке, а ограда око барака од жице. Поједини одреди војника вежбајући се певали су, по наредби, на рачун Срба, Француза и Енглеза, нарочито да ми чујемо: 'Сојузници разбојници, коварници'.

ЕСКИЦУМАЈА

После овог пакла преместише нас у Ескицумају, далеко иза Великог Трнова, преко реке Јантре у правцу Шумена и Црнога мора! Ескицумаја је мала и неуређена варошица, кроз коју протиче водоплавни поток с дубоким коритом. Име јој је турско, а рекоше ми да значи старо место. Ту сам видео у пролазу неке људе које зову Гагаузи. То су Бугари по народности, а муслимани по вери. Бугарски босанци... Има доста Турака, нарочито бакала и дуванџија, и нешто мало Јермена. Интересантно је да Турци (и ако можда знају) не говоре бугарски, а Бугари с њима уопште, а нарочито при пазару говоре турски! Очигледно, мрзе се међусобно, али се трпе. Ни Бугари нису могли да претрпе Турке... Прво нас стрпаше у једну основну школу, па после ускоро у једну стару џамију пуну сваког ђубрета, да смо морали сами износити балегу и чистити латос; а после у неку бившу ткачницу. Но, сви услови за живот били су исти као и у Ланичереvu! На Велики петак дадоше нам по парченце црвљивог качкаваља, а на Васкрс чорбу од пасуља! Неки попови правили су иаиуле (обућу), крстове и поскурнике (печате) од дрвета, неки су сами месили хлеб и кували јела да се нешто дода оној сплачини коју добијамо; а неки су продавали бозу и чај од липе. Кад смо ишли по воду или по који пут у цркву, терани смо као робијаша у два реда под стражом с пушкама и бајонетима! Неки пушачи крижали су суво лишће од липе и то пушили уместо дувана. Било је протојереја ставрофора и игумана који су морали лично копати рупе за нужнике и чистити их! А као врхунац беде износим, да су многи кували воду у порцијама својим и ту потапали прљаве преобуке, само да угину вашке, па после у оближњем потоку испирали своје преобуке и порције, и у те исте порције после примали чорбу за ручак! Било је жена које су прале за паре, али ни десети део робља није имао пара. Ко је имао неку пару да купи штогод за јело (мало млека, сира, јаја итд.) остао је жив, а ко није имао, или је умро или се тешко разболео. Ако неко добије пакет од куће мало хлеба, брашна, пастрме, пасуља, воћа итд. тај се пакет у цензури отвара и све испретура па чак и хлеб се исече

тражећи у њему писмо, новац итд. Страхота, страхота!... И у свој тој страхоти ради душевне хране сетимо се по који пут песника који каже: „дај што Србин јоште живи крај свих зала, песма га је одржала њојзи хвала!“ па чешће отпевамо: „Завичају мили крају у ком сам се родио, душе моје мили рају ко те не би љубио?“ Затим, „Ој Србијо мила мати, увек ћу те тако звати“, итд.

ВЕЛИКА СРПСКА ДУША

Рекао бих и заклео се да се ово нечовештво и ове патње никад не могу заборавити и да је потребна освета. Збиља се то не може заборавити. Али кад се хоће може се опростити и освета одбацити. И гле чуда, велика српска душа све је то опростила! Опростила је по угледу на Христа, који је распет, умирући на крсту, рекао: „Опрости им Оче, јер не знају шта раде!“ Опростила је (ако има коме) ради млађих поколења, ради боље словенске и човечанске будућности... Јер оно што није ваљало онда, неће ваљати ни у будуће. Оно што смо осуђивали код њих онда, није добро ни сами да чинимо. Најзад, ко зна зашто је Бог допустио ово наше искушење? Ја мислим, не толико ради грехова, колико да увидимо боље шта је слобода и независност, колико то вреди и колико је то драгоцено и скупочено благо. А ко жели слободу себи, не треба да је ускратини другоме. Ко жели да буде вољен, тај треба и другога да воли. Народ бугарски, посматран у маси, сличан је српском народу, побожан је, трудољубив и штедљив. Али, када дође режим противсловенски, он исписује црне листове у историји! Видео сам код њих у логору нову мапу, која обухвата скоро цело Балканско полуострво до на три мора као „царството Блгарија“! И на ту паклену мржњу дошла је наша љубав као одсјај Божанства и угасила је, победила демонску мржњу, па је чак створен и пакт о вечном пријатељству.

УЛОГА БУГАРСКЕ ЦРКВЕ

У оном судбоносном времену, у судбоносним данима и часовима и минутима, кад се зверски проливала и пушила крв српских свештеника, улога бугарске цркве била је бедна.

Што је бугарска држава, односно њена влада и војна власт, онако нечовечно с нама поступала, то се може објаснити режимом који није био словенски. Али интересантно је, и значајно и чудно, да бугарска црква односно њена ондашња виша јерархија, која у свакој добро уређеној држави треба да важи као једна велика морална и утицајна сила, није ни малим прстом мрднула у помоћ нашем свештенству! Није учинила корак да се избегне оно варварско убијање у маси, нити да се избегне интернирање! Зар је смела она допустити да се искасапи и спали скопљански митрополит Вићентије и његов ђакон, да умре у интернацији митрополит Нићифор, да буде интерниран нишки владика Доситеј, школски друг софијског митрополита Стефана и шабачки владика Сергије и онолика маса свештеника, а кад су већ интернирани, да се онако нечовечно с њима поступа?! Ако се баш морало вршити интернирање, онда бар да је порадила да се наше свештенство распореди по мањим групама рецимо по 40–50 душа и да се смести у неколико њихових манастира, где би живело сходно њиховом чину, под бољим условима у сваком погледу, а нарочито у погледу слободе кретања, у погледу конака, чистоће и исхране, него да скапава по претрпаним и заразним логорима?!

Ако то бугарска црква није могла учинити, жалосно је за њен ауторитет; а ако је могла, па није хтела, срамно је за њен позив! Јер ту је била на делу у великом непријатељству са својом савешћу и са јеванђељем које проповеда у теорији. А, ето како дође време да се испуни оно што сам пророчки рекао у Скопљу градоначелнику Златарову: „Ово је пролазна политичка грозница и ми ћемо опет бити браћа, јер је то наш заједнички интерес, јер крв није вода!” А да је бугарску цркву задесио онакав догађај, уверавам цео свет да би сваки српски свештеник примио у своју кућу као госта по једног бугарског свештеника, за све време док се ратни пламен не угаси, а у српским манастирима и повеће групе нашле би прехрану и сваку удобност.

СВЕТЛЕ СЛИКЕ

Ради истине и правде износим овде и неколико светлих појава у оној душевној помрчини. Доста велики број људи и жена жалио нас је и доносио у логор по неку понуду, и стидео се онаквог нечовечног поступка према нама, правдајући се да је такво „војно положеније”.

Поред напред наведеног примера у Хаскову, где се г. Васиљ Милев адвокат и народни посланик показао као добар човек, Словен и Хришћанин, наводим још два светла примера:

Господин Григор Хаџигенов, велики богаташ из Рушчука, резервни официр, и г. Александар Војинов, професор гимназије из Софије, били су ми много наклоњени и многе су ми услуге и помоћ учинили, и моралну и материјалну. Шта више г. Војинов се, на његов предлог, у Бугарској и сликао са мном за успомену. Сазнадох да су сва тројица умрли, али дела њихова живе и Бог ће их наградити у царству небеском. А ја им овде кличем: хвала вам и слава добри људи, који нисте у нама гледали робове него своју браћу! Њима се лично нисам одужио, сем молитвом и воштаницом за покој њихове душе, јер нас је време и удаљеност одвајала. Али, уместо њима, указао сам стоструку пажњу и услугу другом једном Бугарину и његовој породици, који сад из политичких разлога живе код нас, а тако исто и једном Русу протојереју и његовој породици, које сам за време њиховог избеглиштва примио у своју кућу у Лесковцу.

СПАСЕЊЕ

Најзад, после три паклене године, као што је рекао наш славни владика Његош, *удар нађе искру у камену, пуче колан свечевој кобили и ударише кола низа страну!* Дође историјски пробој Солунског фронта и муњевити и страховити прогон непријатеља! Паде Албански венац од трња са главе измучене и јуначке наше војске и засија се круна васкрсења! Србија се брзо очисти од непријатеља и заузео све што је српско преко Саве и Дунава и још више и даље на истоку, северу и западу... Тада наста паника код наше, за онда лажне браће. Наше банке, које су у почетку куповали са по 3–4 лева, сад су жудно тражили и плаћали са преко 20 лева, „понеже Србија ште буде!” Дође час ослобођења и спасења. Једнога лепог јесењег дана рекоше нам: „А бе, сега ште отивате на кашта. Спремајте нешта (пртљаг) и врвите!” И одосмо на гарата (станицу), уђосмо, неки у класне купеје, а неки у сточне фургоне, и кренусмо у правцу Плевне, преко Мездре и Враце, па дођосмо опет у Софију, а из Софије преко Сливнице и Драгомана у Цариград. Ту се мало пробависмо и одморисмо, а пошто више није било воза, то најстарије и најслабије другове и наше

пртљаге потоварисмо у два-три камиона, а највећи број нас (око двеста) као какав духовни батаљон кренусмо пешке у Пирот.

ДОЧЕК У ПИРОТУ

Дивна је слика била наш улазак у Пирот. Дочекани смо величанствено. Ван вароши изашла је пред нас литија са свештенством у орнату, са црквеним барјацима, са крстом и јеванђељем, са иконама и са многим народом. Било је ту и породица неких пиротских попова, топлих загрљаја са јецајем и сузама радости! Уз повике „Ево наших хранитеља, наших мученика, наших апостола вере и нације“, уђосмо у Пирот!...

Кад смо ушли у варош за свакога је било одређено преноћиште по приватним кућама, а увече је био свечан банкет у најбољем хотелу, *Београд*, у центру вароши. За вечером је било и наших и савезничких виших официра, а пало је неколико значајних здравица на српском и француском језику. По вароши шећкају неки Црнци са фиксаним лицем и здравим белим зубима. Дошли људи чак из жарке Африке у легендарну Србију да бране општу правду и нашу слободу! Сутрадан је спремљена комора са коњским и воловским колима и одвезла нас по групама у разне правце, према потреби: неке ка Нишу и Сврљигу, неке ка Књажевцу, Зајечару и Крајини, а неке кроз Лужницу преко Бабушнице ка Власотинцу, Лесковцу и Врању. Тако се ми после пуне три године тешког ропства, после многих искушења и страха опет нађосмо на своме милом огњишту!

На Митровдан 1918. године, после Свете литургије и топлог благодарења, у лесковачкој саборној цркви одржао сам једну значајну беседу, која је штампана у књизи *Бугарска зверства* плодног писца г. Сретена Динића, учитеља и школског надзорника.

+ + +

Ето, драги читаоци и цео народе мој, тако је то све било. И не повратило се! Не дај Боже никоме, па ни душманину, да претури преко главе и да преживи све оно што смо ми преживели! Убеђен сам да то Бог не би дао кад би се сви људи у животу држали вере и јеванђељског морала. Али они који грабе хиљадама километара туђе земље не увиђају да им треба само два метра у дужину и непун метар у ширину. А шта вреди онима који освајају земљу и поробљавају људе, кад изгубе своју душу и небо?"

РАТНИ ДНЕВНИЦИ

Сретен Динић је написао књигу *Српска војска и бежанија кроз Албанију и на Крфу*.

Крушевац, ратне јесени 1915, овако је описао:

„А регрути прикупљени из целе Србије, као птице селице за далеки пут, загрлили се по двојица и тројица и певају, као да су пошли на свадбу:

„Ој Србијо, мајко мила,
Ти ћеш бити царевина.”

– Али треба још много курбана (жртве, п. п.) за царевину, моји синови!
– примећује један чича и пробира путање где нема блата.

Ето, тако је отпочела српска патња од дана када су Србију напали заједно Немачка и Бугарска. Слегла се цела бежанија и војска у Крушевац, Краљево и Чачак, мислећи у почетку да се даље неће ићи и да ће савезници стићи у помоћ. Али се убрзо увидело да се мора даље продужити.”

На Крфу, после повлачења преко Албаније, Сретен Динић учествује у оснивању државне штампарије и *Српских новина*, са Милутином Бојићем, Бранком Лазаревићем, Драгољубом Филиповићем... У *Српским новинама* и *Ратном дневнику*, који је излазио у Солуну, он је објавио путопис о повлачењу српске војске и бежаније (цивилног становништва) од Крушевца и Краљева, Митровице и Пећи, преко Чакора, Жљеба и Рожаја, Берана, Андријевице, Подгорице, Скадра, Љеша, до Драча и Валоне, и Крфа. Овим делом скренуо је пажњу на страдање српскога народа наше, али и стране културне јавности јер је било преведено на француски језик. Жозеф Ренок користио је ово Динићево дело за своје предавање на Сорбони о трагичној одисеји Срба. После рата Динић је, у Лесковцу 1922. године, о свом трошку, штампао овај ратни путопис под насловом *Српска војска и бежанија кроз Албанију и на Крфу*.

Динић је на Крфу уредио и издао *Календар за просту 1917. годину Зора*. Штампан је у државној штампарији Краљевине Србије. Имао је осамдесет страница, а приход од његове продаје намењен је српском друштву Црвеног крста. За календар пишу:

1. Митрополит Димитрије (Павловић), *Молитва за победу нашег оружја*, 25–27;
2. Николај Велимировић, *А кад се жртвујемо, браћо!* (из *О крви праведника*), 39–41;

3. Јован Дучић, *Ave Serbia*, 42;
4. Милутин Бојић, *Светиње*, 43;
5. Владимир Станимировић, *Молитва изгнаних* (песма испевана 1916. године на Крфу. Милоје Милојевић је за њу компоновао мелодију), 44
6. Станислав Винавер, 1915., 45;
7. Драгољуб Филиповић, *Срђа Злопоглеђа*, 46;
8. Милан Рабреновић, *Школовање наших избеглих ђака*, 62–72...
Сретен Динић објављује своју причу: *На Виду*, 57–61.

Од тропске маларије се разболео на Крфу 1917. године, па је упућен са нашим инвалидима на лечење у Лион. У Француској се Динић одлично снашао. Знао је језик. Упознао се са интелектуалцима, који су били расположени да помогну српском народу. У Франшевилу, чак, он оснива Народни универзитет где нашим болесницима држи предавања и позива знамените предаваче да гостују. Поред тога, он је и тумач за француски језик. Држи предавања по Француској о страдању српског народа. Тако, у месту Полињи, пред ширим аудиторијумом говори о нашем страдању кроз Албанију. Ово предавање је, 1917. године, штампано под насловом *Conference sur la Serbie* и приказано у француским листовима. *Српске новине* објављују ово предавање, а српски посланик у Паризу шаље, тим поводом, писмену захвалност Сретену Динићу. Он неуморно пише чланке за француску штампу о злочинима бугарског и аустроугарског окупатора, које објављује његов пријатељ, професор Луј Роа, под својим именом.

После рата, Динић се враћа у Лесковац. Позив да дође у Београд (понуђено му је место референта у Одсеку за народно просвећивање Министарства просвете) он одбија, јер не жели да се лиши културног и просветног рада на терену. Обнавља из пепела школе у лесковачком и власотиначком срезу. Због недостатка кадрова и сам преузима учитељску дужност. Успева, у врло тешким условима за рад, да обнови старе и, чак, отвори шеснаест нових школа, и једно дечије забавиште. Због последица маларије из ратних дана, оставља дужност школског надзорника, узима разредно старешинство и дужност управитеља школе.

Оснива Дом ратне сирочади, проналази сирочиће, смешта их, негује и води бригу о њима. Пише текст, а професор Стеван Живковић компонује, оперету *Ратно сироче*, која је извођена са успехом у лесковачком крају.

У другом оперетском делу комада појављују се: „два бугарска војника, у убојној спреми, с ножевима на пушкама у ставу готовс, упадају у собу, где су мајка и две кћерке у паничном страху:

Први бугарски војник:

Пари, пари, давај сега,

пари, мамката ти српска!

Други бугарски војник:

Пари, к' шта ште ти паља,

глава ште ти се тркала!
 Милева (мајка, дрхћући):
 Веруј, брате, пара немам,
 ручак хоћу да вам спремам!
 Први бугарски војник:
 Пари, али ште се сечем,
 пари, жива ште те печем!
 Милева:
 Милост, браћо христијани.”

+ + +

У Историјском архиву Крушевац чува се ратни дневник из Балканских ратова. Дневник је вођен сваког дана од 1. јануара до 21. августа 1913. године: у Мустафа Паши, Кади Кеју, Једрену, Пловдиву, Софији, на путу Пирот–Ниш, Куманову, Скопљу, Врањској Бањи, Нишу, на путу за Београд...

Аутор је професор Павле Ст. Павловић (предавао у Учитељској школи у Алексинцу; објавио *Српство у Београду*. Комад у 1 чину, с певањем. По француском П. Ст. Павловић. Музика од Јосифа Маринковића и Божицара Јоксимовића, Београд, 1910), пријатељ Боре Станковића.

Био је на освећењу Цркве Светог Ђорђа.

Његов син Иван, официр, 21. августа 1913. године постаје помоћник дивизијара у Битољу.

Свој радни дан, у ратном вихору, започиње: „Устао сам у пет сати и обишао све пекарнице.” Чита француски *Matin*.

Он је хлебарник српске војске који зна да „не живи човек само о хлебу” (Мт. 4,4).

Зато, пише дневник.

„Свети Сава, понедељак, 14. јануар 1913. године, Мустафа Паша – Кади Кеј:

У пет сати ујутру стадоше кола пред кућом из којих изађе Илија и донесе карту од Пере и цедуљу од командира у којој вели за дивизијареву наредбу да господин Протић и ја одемо у Кади Кеј до девет сати.

Спремимо се, попијемо чај и у пола шест кренемо се на пут, те стигосмо на време. Пошто смо попили чај код господина Зарије дође наредба да се иде у цркву.

У цркви је служио архимандрит Мирон, а за певницом су били: два свештеника, господин Протић, неколико учитеља и богослова и господин Жабарац – глумац, мој ђак. У столовима су били господа Рашић и Зарија, два потпуковника, мајори, а у цркви, која је била пуна, сви професори и учитељи наше дивизије. Служба је тако одслужена какву ова црква никад није имала нити ће имати. Господин Протић певао је *Кол славен наш Господ в сиоње* (Колико је славан наш Господ у васиони, сиону, као светиња), а на завршетку отпевао је хор химну Светог Саве *Ускликнимо с љубављу*.

Из цркве одемо сви у гвоздену бараку, где је био постављен сто за све госте. Домаћин је био Пера, као најстарији. Били су гости и бугарски учитељ и свештеник из Кади Кеја.

Пошто је прочитана молитва, пресечен славски колач и отпевана химна Светом Сави *Ускликнимо*, настало је послужење, а затим је декламовао глумац Жабарац *Стражу*. Певале су се разне песме: *Јадна Босно* и друге, а затим на молбу господина ђенерала и других господин Пера отпева *Кол славен наш Господ в сиоње*.

После овога наста ручак: риба с мајонезом, супа, говедина с реном, паприкаш и печење, вино с киселом водом, леб и погача.

За време ручка напио је врло лепу здравицу господин Рашић просвети и њиховим радницима, која је много урадила код омладине на буђењу и развијању свести за оваква дела која су осветила Косово и за благодарио јој на ранијем послу и сарадњи. Одговорио је господин Протић и архимандрит Мирон.

Среда, 13. март, Мустафа Паша:

Од јутрос једнако се чује пуцњава око Једрена. Има извештаја да смо заузели неке позиције и ровове. У једно време чу се силан пуцањ, веле да Турци одступају и сами руше своја утврђења, те су и своју барутану упалили. Опет се чу тресак и непрестано пуцање. Око једанаест сати чу смо да је Једанаести пук ушао у Једрене и да је Девети јако страдао. У једанаест сати престаде пуцање и чу се да је пало Једрене. Кад смо сели да ручамо чула су се већ звона, а стигао је и извештај да је Једрене заузето. Дешетом је јављено да се пошаље коњ господин Степин и да је у дванаест сати званични улаз у варош.

Настаде дерњава и дрека Бугара код цамије, дају да се пије ракија. Узимају је флашама, па и мањеркама. Звона звоне, а из Деветог пука дошли су за веш и погачу и веле да су погинули командант батаљона и многи официри – пола пука изгинуло и рањено.

По ручку дошао у варош, а отуд кући. Варош окићена. Спавао мало, па онда с Ристом ишао на пиво. Лупа добош да се домови осветле, иначе ће бити кажњени. До дванаест сати слободно се веселити.

О погинулим и рањеним још се ништа не зна, само приче из позадине, разуме са много више губитака но што је у ствари.

Четвртак, 14. март, Мустафа Паша:

Нашао се са пуковником Зечевићем који ми рече да се Шукри паша заиста предао Степи – нашој војсци и да о томе имамо написмено, а да га је овај предао Иванову или Сивову (заборавио сам коме од ове двојице рече). Вели да је било вредно видети борбу, јер се таква не да видети, па и сад би требало видети положаје. Рече ми да се обратим Воји Живановићу началнику за одобрење.

Има рањених преко хиљаду и двеста и мртвих преко двеста. Официра највише резервних, два или три команданта батаљона. Дејство наше артиљерије било је стравично. У Једрене ће моћи да се иде за пет дана, а што се тиче изласка тамошњих житеља, на знаде да ми каже.

Среда, 20. март, Мустафа Паша:

Господин Костоглу ми причао о Бици на Марици, под краљем Вукашином, код Черномена – Черомена. Вели ми да има једно тепе (тепе = старо место, п.п.) Срб Сенди код Мустафа Пашине станице – на северу код Новог села. Ту је била жандармеријска касарна. Кад су ту копали, нађен је гроб са врло много закопаних, отуда и назив том месту *Срб Сенди*, Срб Угаснуће, Пропаст Срба.

Недеља, 28. април, Куманово:

Устао у пола пет, умио се и обукао, тек после пет устао и газда Миле. Газдарица поранила и почистила кућу.

После шест сати отишли смо у цркву. Било доста света. Од официра прво дошао потпоручник Ескић, учитељ, мој ђак. Кад се свршило јутрење дошао и архимандрит Мирон. За певницом певају учитељ певчик и попа кроз нос – по грчком начину. После дошли: доктор Пољански, Добра Марковић, Зарија, ђенерал Рашић, капетан Брашић, Таса Кузмановић, окружни началник Ранко Трифуновић и други. На хору певали певачи Седмог пука, којима је дириговао поп Јовић. Служба је испала не може боља бити. Било је и остало свештенство. После службе, пред црквом, разговарао с ђенералом. Нас неколико отишли код началника на кафу. Одатле с Добром Марковићем отишао у турску кафану, где он купи дуван, па одосмо код њега. Стан му врло леп. Заједно је са Заријом. Соба украшена сликама свију наших владалаца: кнеза Милоша, кнеза Михаила, краља Милана, краља Александра и других. По свему се види да су добри Срби. Сестра домаћинова млада удовица. Муж јој је као комита погинуо.

У четири сата с господином Протићем на колима одвезли се до извора киселе воде. Вода је топла, млака. Један наш официр направио је чесму и озидао базен за купање. Код чесме смо разговарали с двома женама Српкињама, које причају какве су зулуме трпеле од бугарских комита, једној су дете изгорели.

По повратку видео се са господином Чајкановићем.

Понедељак, 24. јуни, Ивандан, Куманово:

Наши напредују. О Криволаку се не зна. У вароши пред канцеларијом началника станице нашао сам се са Миланом Миловановићем – сликаром. Он ми рече да је Криволак повраћен и да су Бугари одбијени. Био је тамо, а сад иде на Царев Врх, а и на Рајчанско бојиште. Био сам с њиме код фотографа и фиксирао две плоче. Поподне никаквих вести, долазе понека кола с рањеницима. Пре подне седам-осам кола, све сами Бугари. Сликао их Миловановић.

Уторак, 25. јуни, Куманово:

Поподне нисам спавао. Отишао сам до близу Нове цркве и гледао пролаз рањеника наших и Црногораца. Један постарији Црногорац са две ране виче: „Живели Срби и Црногорци”, вели, кроз петнаест дана ће се опет борити. Наши веле да нема много мртвих, четири посто. Све рањено у руке и ноге.

С протом Стејићем чух, од поднаредника с телефона да наши свуда напредују. Степа је отишао дубље у Бугарску и има успеха – потиснуо Бугаре.

С протом сам отишао до Нове цркве и ту нађосмо господина Мих. Марковића – мог бившег професора и директора. На питање откуд он овде, зајеца и рече да му је погинуо син Милан на Злетовској реци, рањен у трбух и умро у Кратовској болници, па је дошао да га пренесе. Утучен од жалости, жао ми да га посматрам. Останем с њиме да му се нађем. Каже ми да је понео сандук и већ колима испратио напред за Кратово, па свратио до цркве уз пут и ту дознао да је донет, такође, његов рођак, син ортака и пашенога Исидора Радовановића, трговца из Краљева. Кад је ушао у цркву, спази на поду један сандук и приближи се њему, да види који је то јадник, код кога нема никога, кад тамо прочита име свога сина. Грдан потрес за оца који је изгубио таквог красног сина као што је био његов Милан. Наредимо у општини те испрате човека жандарма да врате кола са сандуком, па с њиме одем до началника да свршимо све формалности за пренос.

Прота са још два свештеника одржао је опело најпре оног рођака, а после и Милану. Код началника затекосмо Голумбовског, надзорника

пекарске чете, наредника из Београда и госпођу оног потпуковника што је био командант жандармерије у Београду са којим смо недавно седели у друштву капетан Дринчић и ја, кад је полазио да прими команду, погинуо па је дошла да га пренесе.

Михаило сврши све што треба за допуштање и шиљање депеше Врховној команди. Одатле одемо до цркве да присуствујемо опелу поручнику Душану. Прота још неко време остаде са нама па оде, а ја останем све дотле док није извађен и пренет у донети сандук Миланов леш и сандук залемљен. Испратимо сандук на кола за станицу, па онда с професором одем до општине, где послаше фијакер, те га испратих. Баш ми га је жао. Изгубио таквог доброг сина пошто га је извео на пут, остао му само онај болесни. Страшна судбина.

Недеља, 11. август, Врање:

У вароши сам се нашао са господином Протићем и калуђером Валеријаном – професором у Гимназији. Били смо у хотелу *Врање*, где дођоше и седоше за наш сто пуковник господин Миливоје Стојановић, командант Пука кнеза Лазара и др Рувидић. Разговарали смо о рату, о вери код војника и официра, о утицају рата на побожност и веру. Причао је пуковник, а и ми, о доживљајима за време рата и борбе. О духу цара Лазара који прати свој пук. Како је добро пролазио; о грому и другим случајевима. Како су поједини, који су псовали, гинули итд.”

СРЕТЕН ДИНИЋ (1875–1949)

– Први пут читање апостола у цркви био је тријумф, који се никаквим радостима дотадашњим није могао упоредити. Пошто сам изљубио руку, после службе, почевши од попа, па свима редом, и изблагосиљан од свију, онда је следовало опште питање: како слушам родитеље? „Добро”, одговорила је моја мајка, „кад онај старији брат неће да послуша, овај одмах трчи.” Чувши такво суђење материно о мени, никад јој нисам одрекао послушност – рекао је на почетку аутобиографског фељтона *Моје бројанице*, уредник часописа *Народни просветитељ*, Сретен Динић (година трећа, број дванаест, Лесковац, 1930. године, страна 194).

Сретен Динић са дванаест година одлази од куће да похађа крушевачку Гимназију (1887–1891). О првој ђачкој ноћи у Крушевцу, он је у *Мојим бројаницама* писао:

„Дошла је ноћ и моје прво преноћиште ван куће и родитељске тоpline. Један часовник на зиду са својим кљуцањем погађао је моје живце као ледене маљице главу. Не зато што ја нисам волео да слушам његово куцање, него зато што је то за мене била једна нова музика живота: хладна, монотона, суморна.”

После десет месеци, први пут, Динић је дошао кући на школски распуст!

– Као да ми се све изменило и постало мање – сећао се он свога првог повратка у родно село, коме ће се радо враћати из својих места просветног службовања читавог живота.

У крушевачкој Гимназији Динићев вероучитељ био је прота Милун Стојадиновић. Он ће, својим ентузијазмом, оставити снажан утисак на будућег народног просветитеља и писца. У Лесковцу ће се, касније, укрстити просветитељски путеви проте Милуна, који је тридесет осам година службовао у овом граду, до пензионисања 1931. године, и Сретена Динића, који ће после учитељовања у Бивољу (1896–1897), Кладушници (1897–1900) и Великом Шиљеовцу (1900–1913) доћи у Лесковац за школског надзорника, и у овом месту остати до краја живота. Као круна њиховог дугогодишњег заједничког рада на духовно-културном просвећивању Лесковчана, подигнута је 1931. године велелепна Саборна црква.

– Драги господине Динићу, одавно сам примио Ваше писмо, а не доспех да Вам одговорим. Ваш рукопис предали смо популарном одбору задужбине. И, чим, будемо оштампали књигу Батутову доћи ће Ваше дело на ред – писао је Стојан Новаковић, председник Краљевске академије наука, пред рат, 26. марта 1914. године у Београду.

После рата, када је краљ Александар посетио Лесковац, пред њега су изашли сви политички прваци, фабриканти, судије, професори..., а он је питао:

– А, где је Сретен Динић?

Тада су сви пропустили народног просветитеља напред, да се рукује и пољуби са ратним другом и врховним командантом.

– Ко је овај човек? – питали су људи из краљеве пратње.

– И, заиста, ко је овај човек? – упитајмо се и ми.

Великошиљеговачко чобанче, ученик основне школе у родном селу, крушевачки гимназијалац, полазник Учитељске школе у Нишу и Алексинцу, ученик Сретена М. Ацића, светоромански манастирски ђак, апотекарски помоћник, богословац Београдске богословије Светога Саве, појац – добар познавалац црквеног појања, учитељ бивољски, кладушки и великошиљеговачки, родољуб, носилац Албанске споменице и више ратних и мирнодопских одликовања, школски надзорник лесковачки и власотиначки, уредник *Лесковачког гласника*, *Народног просветитеља*, *Зоре...* сарадник *Прегледа цркве епархије нишке*, *Гласника православне цркве у Краљевини Србији* (орган Архијерејског сабора), *Политике*, *Правде*, *Босанске виле*, *Дела*, *Вечерњих новости*, *Просветног гласника*, *Учитеља*, *Ђачког напредка...* члан редакције *Српских новина* на Крфу, књижевник коме је Српска краљевска академија била издавач појединих дела, писац, песник, аутор уџбеника, стваралац шест драмских текстова, новинар, народни просветитељ, лидер Савеза народних просветитеља и подносилац реферата на Првом сабору народних просветитеља 22. августа 1931. године, покретач читаоница, књижница, плетарских радионица, певачких хорова, школских пчелињака и башта, задружних рибњака, млекарских и кредитних задруга, учесник и предавач на скупштинама учитељских удружења и првих српских задружних конгреса, иницијатор Удружења учитеља задругара, задружни ревизор изабран од Савеза земљорадничких задруга, пионир у развоју пољопривреде и индустрије меса у Србији (воћарство, виноградарство, пчеларство, гајење детелине, сточне репе, набавка плугова, копачица, сечки, вештачког ђубрива, израда маје за сирење...), борац против коцке, алкохолизма, лажних трендова у моди, предрасуда и сујеверја, тренер шведске гимнастике на Кошијском пољу у Крушевцу 1897. године, чувар народног здравља, иницијатор *Здрављака* – лесковачке градске плаже, популаризатор начела превентивне медицине (на једном конкурс, после Првог светског рата, 1922. године,

његова *Школска хигијена* добила је прву награду Америчке мисије и исте године је објављена у издању Министарства просвете), иницијатор задружних апотека, ажурни члан Друштва за школску хигијену и народно просвећивање, Културне лиге, члан управа лесковачког певачког друштва *Бранко и Грађанске касине*, промотер *Кола лесковачке трезвене младежи*, оснивач Дома за децу ратну сирочад, Градског позоришта у Лесковцу, Народне књижнице, Литерарног клуба, бесплатни предавач у лесковачкој Радничкој школи, организатор модерне школске наставе, оснивач, легатор и управник Народног музеја у истом граду, ктитор Саборне цркве у Лесковцу, оснивач и саветник Земљорадничких задруга у Великом Шиљеговцу (видети књигу: *Десет година рада велико-шиљеговачке земљорадничке задруге*, Београд, 1911), Кладушници... борац против партизанства, члан комисије за прикупљање података о злочинима бугарског окупатора у крајевима Јужног Поморавља и писац извештаја који је објављен у књизи *Les crimes Bulgares*, коју је издала међународна комисија за утврђивање ратних злочина у Првом светском рату, предавач и оснивач Народних универзитета, како у земљи тако, у доба рата, и у Француској... Верни син Српске цркве. Пријатељ најумнијих људи свога доба. Супруг и отац.

Патријарх српски Варнава пише Сретену Динићу из Београда, 26. децембра 1935. године:

„Господине Динићу, Због својих путовања често смо се бавили ван Сремских Карловаца, па смо доцкан сазнали за Вашу прославу четрдесетогодишњице културног, просветног, књижевног и новинарског рада, коју сте прославили у Лесковцу 24. новембра 1935. године, због чега Вам исту нисмо на време честитали, али то сада чинимо са истом срдечношћу, молећи се Свевишњем Творцу, да Вам подари здравље и снаге како би још дуго корисно послужили нашем народу и његовом просвећивању, на коме сте послу, кроз дуги низ година, делали као ретко ко до сада.

У име наше Свете Православне Цркве, коју сте такође много задужили, Ми Вам топло захваљујемо и поздрављамо Вас уз Наш Патријаршијски благослов.”

Свети Николај Жички пише Сретену Динићу из Охрида, 30. јула 1935. године:

„Драги господине Динићу, Примео сам Вашу захвалност за наш скроман дочек у Охриду, приликом излета Ваше женске подружнице из Лесковца. Хвала Вам што сте онако отмено описали Ваше утиске у вашем листу о нашим древним светињама у Охриду и Светом Науму и што сте вашим предавањем, успут у селу Пештану, бацили једно зрно бисера у свест овом простом и побожном народу.

Хвала вам што сте Вашим чланком у *Лесковачком гласнику* бранили нашега патријарха Варнаву од насртаја изопачених људи против његовог патриотског говора на Видовдан ове године.

Нека Вас Божји благослов прати и даље у Вашем раду за добро народа и отаџбине. Са мојим најлепшим жељама и благословом.”

Свети исповедник Доситеј Загребачки пише из Београда, 30. марта 1933. године:

„Драги друже Сретене, Твоје предавање у Нишу у Недељу Православља: *Исус Христос као народни просветитељ* пожњело је огроман успех. И кад сам о томе реферисао у Светом синоду сви су се искрено зарадовали. И пожелели су да једно предавање одржиш у Београду, о чему ћу те ја у своје време извести.

Са братским поздравом и другарским поздравом, твој епископ Доситеј.”

Сретен Динић је у *Народном просветитељу* (година трећа, број шест, 1930. године), писао:

„Пре кратког времена прострујала је кроз нашу штампу вест, или, управо, предлог да погинулог руског цара Николу Другог Романова треба прогласити за нашег националног свеца, због његове заслуге и хитне помоћи, у оном времену, када је питање наше државне егзистенције било у највећој опасности, 1914. године.

Та вест, и предлог, који је потекао из града Лесковца, на дан прославе Недеље Православља, 9. марта ове године, произвела је колико велико, толико и пријатно изненађење у нашем народу, у чијој је души дубоко урезана традиција о заштитној и покровитељској моћи руских царева према нашој маленој земљи, а која има обичај да *забави*, али нема обичај да *заборави*, на своје велике добротворе.

Истина, данас је и сувише непопуларно, па и читава кураж говорити о мртвима, с религиозне тачке гледишта, кад је све уморно против религије, мислећи да ће одмах потећи мед и млеко кад се она истисне из народа и када се мисли да се сва слободоумност састоји у уништавању религије, па макар, човек био на другој страни најокорелији реакционар. Али кад је у питању учињено добро, онда се позива и Бог у помоћ да то добро призна. И још нешто, поврх свега тога:

Када је патријарх са Светим синодом прогласио светог Стевана Високог за српског свеца, он није питао народ за то, него је питао историју, и она му је рекла да то учини. И за ову предложену канонизацију треба питати историју. А она нам каже:

Да је руски цар Никола Други у најодсуднијем часу, 1914. године, притекао у помоћ српском народу и спасао га од сигурне пропасти.

Да је руски цар Никола Други први од руских царева прекинуо традиционалну погрешну политику према Србији и окренуо све своје силе

да брани Србију од две аждаје: Турске и Аустрије. И бранећи Србију платио својом главом.

Данас, кад њега више нема међу живима, правда захтева да се то с' пијететом спомене. Само једна његова депеша председнику Француске Републике, у децембру 1915. године, спасла је српску војску кроз Албанију. Ко то може да заборави од оних који су пребродили Албанску Голготу? Па, не само то, него и приватни и други политички живот Цара рускога, води га светитељству. Свет зна да је Хашка миротворна установа, која је толико добра донела човечанству, његово дело и да је он због тога још пре двадесет пет година назван био од целог света *Цар Миротворац*.

А сада је добио назив и *Цар Мученик*. Јер је мученички завршио свој живот, са читавом својом породицом, од зликоваца, чији се злочин ништа не разликује од наојобичнијих злочинаца. Јер убијање невиних људи је злочин, па ма од кога, и од ма какве идеје он потицао.

Сада је лако разметати се са слободоумљем у слободној земљи и развијати све могуће доктрине на свима пољима рада. Али је требало прво ту земљу одбрани од опаких непријатеља.

Тај честити и праведни Цар, који је највећим делом у одбрани нашој и бранећи нас погинуо, заслужио је да му се стави светитељски ореол око главе и уврсти у ред наших националних светитеља: Светог Симеона, Светога Саве, Светога Лазара, Светога Стевана(...)

Тражимо, и овом приликом, признање и канонизирање блаженопочившег и праведног Цара-Мученика Николаја Другог Романова за српског светитеља. Слава му!"

Сретен Динић је, потом, у *Прегледу цркве епархије нишке* (год. XI, број 4, Ниш, 1930, стр. 128–130), објавио рад *Због чега је за нас цар Никола II Романов светац (Поводом мога предлога да се Блаженопочивши и Праведни Руски Цар Никола II прогласи од стране цркве за свеца)*.

Четири деценије касније, отац Серафим Роуз, први православни подвижник рођен на тлу Америке, изразио је своју благодарност православним Србима што су припремили тле за прослављање Светих Руске Цркве, којој је и он припадао. У чланку о Цару-Мученику Николају Другом, који је написао 1968. године, отац Серафим је истакао да су православни хришћани српског града Лесковца били ти који су (30. марта 1930. године) *први* упутили јавни позив за прослављање Цара Николаја Другог као Светога (Јуцин Роуз, *Цар-Мученик Николај Други*, у *The Orthodox Word* – часопис Братства Светог Германа Аљаског, број 21, 1968, стр. 153–155). Јеромонах Дамаскин, аутор *Житија и дела оца Серафима Роуза*, зато пише: „Православни Срби су, тако, били међу првима који су допринели славном догађају који ће једнога дана бити извор духовнога очишћења страдалне земље руске: прослављењу Цара Николаја Другог и свих руских Царских Мученика, које ће најпре извршити Руска Загранична

Црква, а касније и Московска Патријаршија”(Јеромонах Дамаскин, Отац Серафим Роуз, Житије и дело, књига прва, Хиландар, 2005, страна 20).

+ + +

У крушевачком Историјском архиву чувају се Динићеви рукописи, које је архиву поклонио његов син Душан.

1. Реч Сретена Динића при отварању историјске изложбе у Крушевцу 25. јуна 1933. године, страна 2, (Прослава стоте годишњице ослобођења Крушевца од Турака 1833–1933).
 2. Списак изложбених предмета на историјској изложби у Крушевцу 25. јуна 1933. године, страна 2, рукопис (попис 43 изложбена предмета).
 3. Говор приликом прославе стоте годишњице ослобођења Крушевца 1933. године, стр. 4.
 4. Писмо Сретена Динића Градском већу града Крушевца, страна 3. У писму је изнет Динићев покушај да напише књигу *Споменицу* у спомен на стоту годишњицу ослобођења Крушевца од Турака, јер се „потписани примио да уради *Споменицу* како бисмо догађаје из прошлости и садашњости сачували од заборава...”
 5. Из историје Цркве Лазарице, страна 2, рукопис.
 6. Из доба владавине кнеза Милоша, страна 4, рукопис.
 7. Један осврт на Крушевац и његово ослобођење од Турака, страна 14, рукопис.
 8. Један осврт на ослобођење Крушевца од Турака 1833. године и његов културни развитак, страна 17, рукопис.
 9. Подаци о оснивању певачке дружине *Цар Лазар*, у Крушевцу 2. октобра 1870. године, страна 6, (Писмо Живка Вукојичића, дугогодишњег члана певачког друштва *Цар Лазар*, Сретену Динићу, види у Кореспонденцији, писмо в).
 10. Кореспонденција о прикупљању историјске грађе за књигу *Споменицу*:
 - а) Писмо Чед. М. Човића, Крушевац, 11. мај 1933. године (Драги Срето, Ђока Дреновац ми данас рече, да је приређивачки Одбор тебе одредио да држиш говор приликом прославе ослобођења Крушевца од Турака, и да ћеш, између осталог, у своме говору поменути и неке виђене и заслужне породице старих Крушевљана. Као стари Крушевљанин сматрам за дужност да и ја са своје стране помогнем да тај део твојега говора буде што потпунији и што тачнији. Мислим да ми на томе нећеш замерити.
- Ево тих породица:
1. Пок. Јосиф Поповић, бив. протојереј округа крушевачког (...) се са својом породицом доселио у Крушевац 1835. године, а умро је 25.

марта 1879. године. Оставио је после своје смрти сина Аксентија, који је постао протојереј 15. августа 1878. године, а умро је 18. јануара 1917. године. И пок. Јосиф и пок. Аксентије били су народни посланици, и то пок. Јосиф 1858. године, а пок. Аксентије 1877. године. Њихови потомци и данас живе у Крушевцу (...)

б) Друго писмо Чед. М. Човића, Крушевац, 22. мај 1933. године, страна 3 (даје податке: „Нешто по читању, а нешто по причању старих људи”, о Радовану Петровићу, начелнику Округа крушевачког 1844–1859, Павлу Мутавцићу, Миљојку Дунићу, председнику општине крушевачке 1860. године: „Гробље је било код Цркве Лазарице. Дунић га је изместио на место где и данас постоји, и направио капелу. Још те године покренуо је и питање нове цркве, која је, тек, 1904. године изграђена.”

в) Писмо Живка Вукојичића, Крушевац, 18. јун 1933. године:

„Многопоштовани господине Срето, Овај мој напис у шест полутабака, који би требало приказати о предстојећој прослави Стогодишњице ослобођења од Турака вароши Крушевац и околине, односиће се на оснивање крушевачке певачке дружине *Цар Лазар*, још 2. октобра 1870. године, и освећење његове заставе. Ја Вас лепо молим као свога доброг пријатеља да Ви као најглавнији покретач и приређивач ове прославе прегледате и по Вашем нахођењу шта је потребно унесете у *Споменицу*, коју ће те на сваки начин Ви стилизовати и написати.

Све што сам написао по моме сазнању и осећају тачно је, па Вас лепо молим да ми не замерите на овако дугом писању. Ваш поштовалац, Живко Вукојичић, полиц. чиновник у пензији из Крушевца.”

г) Друго писмо Живка Вукојичића, Крушевац, 21. јун 1933. године.

д) Писмо Милуна Г. Константиновића, Купци, јуна 1933. године:

(Песма у десетерцу о ослобођењу Крушевца од Турака и потоњој историји овог града).

ДВЕ ПРОПОВЕДИ ПРОТЕ ДУШАНА ВЕСИЋА

Прота Душан Весић (катихета крушевачке гимназије, парох у Цркви Лазарици од краја Првог до краја Другог рата), праунук је чувеног капетана Весе Ћирковића, ослободиоца Крушевца од Турака. Као војни свештеник Дванаестог пешадијског пука „Цар Лазар” преживео је три рата. У четвртом, под старе дане, био је логораш на Бањици.

У архиви Цркве Лазарице чувају се његове две беседе. Леп рукопис – читко мастило на пожутелој хартији чува његову *Реч* из 1913. у спомен на пале ратне другове – ослободиоце Косова и *Слово* на другу годишњицу од пробоја Солунског фронта, 2. септембра 1920.

Црква Лазарица, 1913.

„Побожни хришћани,

Скоро ће се навршити година од оног историјског дана када се на позив нашега краља сакупише дични синови нашега пука из питоме Мораве и Расине, са огранака Јастрепца и Копаоника, из Рашке, Студенице и питоме Жупе да пођу, после пет векова чекања, да ослободе поробљену браћу и да освете тужно Косово. Томе идеалу су ватрено тежила не само наша народна узданица – војска, већ и наша народна црква, наша школа, наша народна књижевност и уметност, наша трговина и домаћа радиност; јер је свака од ових грана нашега народа имала своје храмове и олтаре у којима су српски синови служили своју свету народну службу, која се у 1912-ој и овој години разбуктала у живи пламен личног самопрегоревања. Сазнање о величини и светости тога идеала и историјског задатка, кога су имали да изврше ови наши дични синови, даде им моћи и снаге, те победише вековног непријатеља и пронесоше своје заставе кроз освећено Косово, и гонећи у стопу непријатеља избише као бујица на Српски Јадран, ломећи се кроз кршну Албанију.

Када су овај свети аманет наших предака извршили и постигли жељени идеал, мислили су да ће се после силних и мучних путовања и борби вратити својим милим и драгим укућанима. Но гле, као да је провиђењу Божијем било угодно да наши дични соколови буду осветници и Сливнице, јер беху упућени да казне вероломног брата и дојучерашњег савезника, који уместо ордењем за учињене услуге на Једрену поче да кити груди наших синова куршумима и шрапнелима, и то мучки и кукавички.

Наши синови борили су се и овде као лафови, падали су и топили сваку стопу земље својом крвљу, али су и славно осветили Сливницу, казнили вероломнике и дошли им пред престоницу.

У овој борби, у два крвава рата, у тешким и мучним путовањима с једног краја Балкана на други, која су трајала скоро годину дана, наш народ поднео је и силне жртве у крви својих најбољих синова и тиме и делом показао да се историја нашега народа још пише крвљу његових синова. Ту свету крв увећала је и подгрејала и крв палих хероја нашега Пука. Ти наши хероји, који су своју крв просули и своја тела расејали по целом Балкану, од Преполца до Јадранског мора, и отуда до Ћустендила, морају остати увек у сећању. Јер народ који има своје мученике и хероје за веру и правду, и истих се сећа, неће ни од Бога бити заборављен, тај ће народ бити славан и благословен. А да ми нећемо заборавити своје пале борце доказ је и овај данашњи дан када смо се у овој светој Лазаревој Цркви сакупили у великом броју да се помолимо Богу за душе тих јунака, који далеко од својих најмилијих оставише своје јуначке кости.

Ви пак хришћани и хришћанке, који сте у толиком броју дошли овом светом Храму, походите га и даље често, и нека вам је у аманет да увек поред свеће воштанице коју палите за своје здравље, запалите воштаницу и за наше пале синове, који су у светом олтару храма своје миле отаџбине одслужили најтежу, но и најсветију службу полагање живота за спас Српства и његову славу.

А ти Царе Лазо, честито колено, свети заштитниче Дванаестог пука, моли свемогућег Бога, да пошље своје анђеле, да прелију и окаде гробове палих јунака, расејане по свима пољима старе Србије и Македоније, и да гранчицом босиока натопљеног освећеном крвљу њиховом покропи непобедиву заставу твога дичнога пука, која се је величанствено пронела кроз Косово на Јадран, а отуда до пред Ћустендил, како би на њој могао остати и лик палих јунака, који ће дати нове снаге и моћи онима који буду срећни да заставу твога Пука, под Твојим окриљем, пронесу понова на српско море; али тада не само кроз кршну Албанију, већ кроз питому Херцег Босну и Далмацију.

Слава палим борцима Дванаесог пука *Цара Лазара* и вјечна им памјат.”

+++

Црква Лазарица, 2. септембар 1920. године.

„Побожни хришћани,

На једном споменику, који је на Крфу подигнут умрлим нашим јунацима, написани су ови стихови:

„На хумкама у туђини

Неће српско цвеће нићи
 Поручите нашој деци
 Нећемо им никад стићи
 Поздравите Отаџбину
 Пољубите српску груду
 Спомен борбе за слободу
 Нека ове хумке буду.”

Не могу, драга браћо и сестре, да вам говорим о важности данашњег дана по нашу слободу и отаџбину, а да вам не поменем ове речи које су, као што рекох, на споменику једног српског гробља на Крфу урезане. Јер кад је српски војник, прошавши кроз све патње и муке, оставио своју отаџбину, па препорођен и одморан пошао са Крфа на солунско војиште да се вине пут севера за своју милу отаџбину, свакоме су у души лежале ове речи, које су биле поздрав и испраћај друговима што измучени телесно и душевно оставише своје кости на Крфу и на путу до Крфа. И сви они који су се пребацили на солунско војиште, кад је дошао моменат, са највећим одушевљењем ступали су у борбу и нису жалили своје животе, само да што пре ослободе своје миле и драге, јер су до њих допирали крици и јауци од патњи и мука које су они у поробљеној отаџбини подносили.

Али, авај! Требало је подносити борбу, и борити се и гинути по гудурама Нице, Кајмакчалана, Доброг поља, Обле чуке, Ветерника и Кожуха, још читаве две и по године без престанка и одмора, дању и ноћу, па тек онда уз силне жртве у крви најбољих синова доживети 2. септембар 1918. године када је једним силним полетом пробијен и раскинут гвоздени обруч, који је спутавао нашу милу отаџбину. Јуначки Срби грунули су као оркан, јурнули су као олуја за мрским непријатељем, само да што пре донесу слободу својој отаџбини и ослободе своје миле и драге. И никаква сила више није могла да задржи Србина. Пред сам пробој гвозденога ланца српски је војник још једном прекадио и прелио гробове својих другова, који су изгинули по положајима и огранцима маћедонских планина; и који гробови још и данас јунаке крију и свету казују да се из крви њихове слобода вије и васкрс Србије. Ту, на гробовима својих другова, заклео се српски војник да неће малаксати и клонути докле и једнога траје, и док сву браћу не ослободи.

И, ето, на данашњи дан Србин који је био на Солунском фронту раскинуо је ропске ланце, који су држали оковану његову милу отаџбину и донео јој слободу. Е, сад можете замислити какво радосно осећање обузима нас који смо на лицу места били, кад се сетимо на 2. септембар 1918. године, и шта тај дан за све нас значи. У том епохалном догађају, који се на данашњи дан пре две године на Солунском фронту одиграо, веома важну и једну од најглавнијих улога одиграли су, драга браћо и сестре, баш ваши синови и рођаци, који су били у Пуку цара Лазара. Њима је у део пала та важна и света улога да на Безименој коси и Облој чуки

први направе продор, кроз који су остали српски пукови нагннули као лава и гонили мрске Бугаре таквом силином да им нису дали времена ни да се освесте, све дотле док нису принуђени на срамну капитулацију. Утолико је за све нас овај догађај важнији и светији ...”

ПРОТА МИХАИЛО МИНИЋ (1864–1925)

Прота Михаило Минић био је кум проте Алексе Поповића.

Свештеник Петар П. Јовановић, у својим *Записима из богослужбених књига Цркве Свете Петке у Мајдеву*, 1871. године, први пут помиње свога наследника на парохији – свештеника Јеврема Минића, иначе, стрица проте Михаила Минића (*Велики требник*, страна 40), а у *Служебнику* из 1838. године, на страни 160, пише за своју попадију Станојку Јовановић: „Опева је Г. Јеврем Минић, парох јабланички, родом из Мајдева.” Минићи се помињу и у запису из *Малог Часословца* из 1859. године: „Илија Минић из Мајдева поклони овај *Часловац* Цркви Свете Петке.” Презиме Минић у Мајдеву потиче од Мине Илића (1774–1859). Прота Љубиша Јовановић записао је у *Летопису парохије и цркве у Мајдеву*: „На североисточној страни од олтара Цркве Свете Петке налази се хоризонтално положена плоча, на којој пише: „Овде е положено тело Мине Илића бившег главни буљубаша подпоручник који е поживе 85 година престави се у вечност 10. маја 1859. године. Ова надгробни спомен постави му његов син Ђурђе из Мајдева.” У *Књизи умрлих* уписано је (под бројем 70, за 1859. годину), опело Мине Илића из Мајдева, умрлог 12. маја, а сахрањеног сутрадан од стране свештеника Симеона Николића. Према истој књизи, Ђурђе Минић је умро у Мајдеву 14. новембра 1862. године. Његов син Максим (1832–1907) имао је три кћери и пет синова. Најстарији син Максимов је прота Михаило Минић (1864–1925). Да су Минићи били утицајни у својој средини видимо и по запису свештеника Петра П. Јовановића, кад он, у *Октоиху* о свом одласку код владике Јанићија у Карановац по свети Антиминс за освећење Цркве Свете Петке, помиње: „6-ог октобра 1866. године Цветко Минић, тотор цркве мајдевске...”

Најпознатија личност из ове породице, а уједно и најутицајнија у расинском крају почетком двадесетог века, је прота Михаило Минић. Најстарији син Максима Минића звани „поп Минић” према *Малој енциклопедији крушевачког краја*: „Због неправди тукао је Николу Пашића, а у Скопљу, због протектората Француске над рудницама Бор и Трепча грдио је регента Александра.” Деда му је био пореклом из Мораче. Био је најбогатији човек у расинском крају. Увео је телефон у Мајдеву 1911.

године. Током 1913. године купио је имање на Косову – Сибовац од 60 хектара, између Великог и Малог Лаба, са воденицом на Лабу. Био је домаћин породичне задруге Минић у којој је живео са својом браћом Обреном (1870–1950) и Ђурђем (1873–1961). Према родослову породице Минић приказаном на изложби посвећеној овој породици у *Кући Симић*, отвореној на светог Мину 2009. године, свештеник Михаило Минић имао је још двојицу браће: Богољуба (1871–1889) и Александра (1877–1894). У Мајдеву је саградио 1911. године велелепну кућу, коју је народ крстио „Замак попа Минића”. Колико је он био чувен, говори и податак да је у *Радничким новинама*, 16. новембра 1907. године, Андра Костић објавио песму *У спомен попу Минићу*.

Поп Минићев биограф је чувени прота Танасије Таса Урошевић. Љубица Петковић, у књизи *Библиотека Цркве Лазарице*, (Крушевац, 2007, страна 107), лепо је приметила: „Књиге протe Танасија Урошевића, угледног нишког пароха у пензији, активног и пером, владика Јован (Илић), швајцарски ђак, лично препоручује, похваљује и истиче за пример. Он управо тако види правог делатника на њиви Божјој, који цени прошлост свог народа и који у поучним и добрим причама оставља за покољења сећање на њу. Препоруку, која се чува у архиви Цркве Лазарице, послату 22. октобра 1935. године из канцеларије епископа нишког Јована, наводимо у целости јер илуструје истинског обделатеља Њиве Господње, који својом посвећеношћу служби изазива најдубље поштовање:

Изашла је из штампе *Треће бразде* – трећа књига протe Тасе Урошевића: *На својој бразди*. Бити на своме послу и радити свој посао тешко је покољењу, које је научило да предњачи у животу нашег народа. А свештеник и учитељ наш били су свагда на челу сваког друштвеног покрета, било у политичком, културном, просветном, привредном, витешком, верском или у другом облику народног живота. Један од таквих ветерана народних јесте стари прота Таса Урошевић, који у својим *Браздама* отрже од заборава многе народне личности, које су успешно развијале народни живот и активно сарађивале на свима пословима народним. Било је то срећно доба када су народ и црква, црква и држава, црква и школа, црква и задруга, црква и привреда, вера и просвета били уткани једно у друго и нису се могли замислити једно без другог, када су борци г. Урошевића за прогрес и добро народа истицали своју сарадњу са народом и за народ. Зато су књиге г. Урошевића добро дошле нашем покољењу свештеника, да виде и познаду светле примере народних великана, каквих има још у парохијским нашим свештеницима, па и они да по угледу на г. Урошевића отргну од заборава заслужне старе другове и народне величине.” (У овој књизи прота Танасије Урошевић објављује биографије: патријарха Димитрија, епископа Никанора Ружичића и Саве Дечанца, свештеника Велисава Милојевића и Ђорђа Милетића, народног просветитеља Сретена Динића ...)

Прота Танасије Урошевић умро је 3. јула 1940. године у Нишу. *Преглед цркве епархије нишке* (1940, XXI, број 5,6, и 7, страна 258–266), објављује говор свештеника Захарија Ристића са опела и фрагменте из преписке проте Тасе Урошевића.

– Прота Таса је кроз живот храбро и одважно корачао и није било препреке која би га омела. Није се колебао ни пред каквом опасношћу. Пркосио је увек својом смелошћу. За истину се увек залагао, а у борби за правду није за компромис знао. Оштрица његовог пера шибала је све што је носило печат неистине и неправде. Неправду није трпео, ма откуда она долазила – беседио је отац Захарије на сахрани проте Тасе.

Извештач са сахране бележи: „За родољубиво-идејни рад проте Тасе Урошевића у штампарији и задрузи нека молитве првосвештеника, многобројних нишких свештеника, на дан његове сахране, буду вечна хвала и од Привредне задруге епархије нишке и од штампарије *Свети цар Константин*, чији је оснивач и ревносни задругар био уважени прота Таса Урошевић. Али, на жалост, данас на сахрани његовој у нишкој Саборној цркви не беше ни црквеног хора *Бранко* ни представника Црквене општине, иако је прота Таса годинама бринуо о пословима цркве и црквеног благољепија, које је, као изврстан певач, снажно крепио као бивши ђакон и протођакон нишке катедрале, а доцније као парох, старешина и протојереј нишке Саборне цркве.”

Прота Танасије Урошевић рођен је 1860. године у учитељској породици. Његов млађи брат Сава Урошевић (1863–1930) био је научник, професор Београдског универзитета, члан Српске краљевске академије. Прота Таса завршио је Београдску богословију 1878. године. Учитељ у Великој Дренови био је четири године, а чиновник Нишког духовног суда десет година. После седамнаестогодишње ревносне парохијске службе у Житорађи, он постаје 1911. године окружни прота у Прокупљу. А какво је то време било, сведочи и тужна вест: „У школској 1908/1909. години за десет месеци *умрло* је седам ученика београдске богословије.” (*Глас епархије нишке*, V, Ниш, 1909, бр. 11–14, стр. 355).

У доба Првог светског рата прота Таса био је три године у логору. После рата, владика нишки Доситеј поставља га за окружног проту у Нишу. Са тог положаја прота одлази у пензију 1928. године. Према речима његовог биографа: „Прота Таса је припадао оној генерацији свештеника и учитеља која је препородила унутрашњи живот малене Србије и њене синове спремила за дело ослобођења и уједињења.” Свештеник Захарије Ристић, опраштајући се од проте Тасе, истиче: „Његово перо није престајало да пише. Био је сарадник многих листова и часописа. Све што је написао, посебно у књигама *На својој бразди* и *Духовне бројанице* јесте резервоар дивних мисли и верна слика живота.”

Прота Танасије Таса Урошевић објавио је, у *Гласу цркве* (Шабац, 1932, X, бр. 5–6, стр. 127–140), рад: *Поп Михаило Минић, парох мајдевски, истакнути борац за слободу и само-опредељење народно:*

„Велики број знаменитих свештеника, вођа и првака народних дала је српском народу наша Стара богословија. (Архијерејски сабор је, још, 3. маја 1841. године „на основу тога што је, већ, основана богословска школа при митрополији, решио: да се неспособни и богословију не свршивши за свештеника не рукополажу”, п.п.). На разноврсним правцима и истакнутим проблемима, који су се јавили на пољу верском, просветном, политичком и друштвеном, овакви свештеници су својим радом и животом пројављивали велику љубав и оданост, како према својој узвишеној служби, тако и према напретку и човекољубљу уопште. И кроз читаве деценије они су били лучоноше светлости, која је осветљавала стазе ка истакнутим идејама.

На првом месту долазе они, који се с правом могу назвати учитељима вере и морала и то не само речима него животом својим и делима. Оданост позиву и служби њима је било руководно начело живота. То су били веома скромни и повучени људи, чија је скромност почивала на истинској љубави, која се не горди, не велича, не надима. Истина правоверја није за њих била никад предметом сумње. За такве се свештенике с правом сме тврдити, да собом носе благослов Божији за позив и струку којој припадају.

Било је, а и сада их имамо, у лепом броју блиставих проповедника, богонадахнутих вероучитеља и тумача речи Божије и јеванђелских истина. Њихова поука са амвона у цркви и са катедре у школи, у друштву и јавности, била је извор воде живе, која је као блага роса напајала отврдла срца људска, приводећи их Богу љубави и братству ближњих. Овакви свештеници хармонично допуњују улогу оних првих, трудећи се да светлост душе, религија, засија сунчаним зрацима.

Било их је, и то више но икада у наше време, који су робовањем у непријатељским лагерима, умирали од глади и заразних болести, као и наши незнани јунаци на бојном пољу. Својим животом – принесеном најскупљом жртвом, наши узор свештеници су стабло слободе и уједињења заливали крвљу својом, верни заклетви датој својој цркви и невидљивој глави њеној Господу Исусу Христу при рукоположењу. Њихова славна имена на спомен плочама ће говорити потомству о оданости њиховој својој позиву и поштовања достојној традицији апостолства и мучеништва као из првих времена хришћанства.

Имали смо, а и сада имамо свештеника раденика на црквеној и просветној књижевности, белетристици, задругарству, пољопривреди са угледним примерима рационалног обделавања земље у воћарству, виноградарству и пчеларству. И црква и свештеници су на тај начин стекли признање и име оданих и истинских пријатеља народних. Било је, и сада

их имамо, свештеника брижника који су црквену својину у непокретностима, нарочито у читавим комплексима шума, увеличали на милионите вредности, па и за црквене касе стекли велике суме у новцу и вредећим папирима. А и оних свештеника, који су се овековечили ктиторством – подизањем цркава, школа, црквених зграда. Толики је број ових свештеника које није кадар показати ниједан други сталеж у земљи. И кад ово знамо, зар је чудо да је племенита акција српског свештеника узела видног учешћа у политичкој борби народа, попут борбе наших предака који су видно учествовали у борби за ослобођење отаџбине сматрајући исту за најближу своме свештеничком позиву? Појмљиво је да је српски свештеник, као следбеник Светога Саве и протагониста националног правца своје цркве био у праву, када је стао на страну оних који су заступали у унутрашњој борби демократско уређење своје земље. Борбу за принципе демократије он је схватио као борбу за слободу, право и достојанство човека, што она у ствари јесте. И онда када се страдало и умирало за једну овако узвишену идеју српски свештеник је примио борбу одушевљено и безрезервно верујући да тиме служи социјално-етичком напретку српског народа и највишем циљу хришћанске цивилизације – братству и једнакости међу људима. На овом пољу делатности епархија нишка дала је не мали број активних бораца, који су сви били виђени и чувени као црквени људи и који су своју политичку улогу до краја часно испунили. Од најистакнутијих помињемо: проту Аврама Јовановића, пароха великошиљеговачког; проту Ђорђа Милетића, пароха ражањског; попа Глигорија Поповића, пароха љуберађског; проту Аврама Миловановића, пароха алексиначког; проту Богосава Поповића, пароха куршумлијског и попа Михаила Минића, пароха мајдевског у округу крушевачком.

О овом последњем борцу за народно ослобођење, самоуправу, грађанску равноправност и јаче учешће народа у управи земље пружамо прикупљене податке за изградњу његове биографије, износећи исте на објективан суд јавности. Држимо, да данас, када су се партијске страсти стишале, када је протекло шест година од његове смрти, може се његов рад, тако рећи у једној новој историјској атмосфери, најбоље оценити и суд о њему донети по заслуги.

Године 1925, 24. октобра, умро је у Мајдеву чувени политички ветеран поп Михаило Минић у шездесет првој години живота. Тоба дана завршен је један живот пун љубави, пун рада и страдања. Нестало је тог јаког, борбеног човека, човека силне енергије и стваралачке моћи, који је до последњег даха свог са младићским заносом веровао у коначну победу свога народа, поведену на два фронта – за слободу спољашњу и унутрашњу. Витез без страха, још из ране младости активно је радио с пушком у руци како на бојном пољу, у рату против Бугара, тако и у јавном животу у редовима Радикалне странке са дубоким уверењем да ће у

програму ове наћи најбоље решење за срећу свога народа. Стекавши ово уверење, борио се свим заносом своје душе, свом снагом свога ума и срца, не презајући ни пред ким ни пред чим.

Његовој националној идеологији и души одговара у пуној мери његов корак, да као богослов треће године београдске богословије, узме учешћа као добровољац у рату против Бугара 1885. године. И у борбама, после преласка границе код Пирота, баш испред саме битке на Сливници бива рањен тешко у десну руку и јако контузован у стомак, због чега је морао одлежати више од три месеца у болници.

Шта нам казује овај пример, у коме се као у огледалу види високо поимање националне дужности једног Српчета од осамнаест година? Пример врлина којима дугује наша отаџбина за победу у светском рату. Узвишен пример у којем је и спас наше нације био угрожен, од једне сурове, понижавајуће доминације. И још нешто: пример који нам казује да је поп Михаило имао јаку вољу, да је радио што му је национална свест налагала, да је био јунак физички и духовни. А све то га је и определило на акцију, која му је доцније обезбедила успех у раду и борби за политичка начела своје странке у којој је он од почетка до краја свога политичког рада заузимао видно место.

Године 1889. добија парохију у свом родном месту Мајдеву. До 1903. године, када је први пут изабран за народног посланика, радио је предано и својски на верском и црквеном напретку у својој парохији. Одатле је остало много његових лепих тековина верског, просветног и социјалног карактера. Обновљење Цркве Свете Петке у Мајдеву из основа, које је, готово о свом трошку извео, као и Цркве Светог Преображења у Јабланици, видни су споменици његове побожности и трајни споменици док ове задужбине трају. Такође и основне школе: у Мајдеву са четири одељења и два стана, као и оне у Јабланици и Сталаћу, сведоче о његовом просветитељству и ктиторству уз сарадњу народну. Једно звоно приложио је мајдевској цркви, а једно велико, после ратова, измолио је од неког богаташа, чак из Америке. Манастиру Наупаре и Цркви Светог Преображења у срезу Расинском, црквама у Великој Хочи код Призрена и у Сибовцу у срезу подујевском поклонили су по једно звоно, а у овој последњој и циглу за цркву и школу.

Талентован беседник, он је са црквеног амвона и у свакој прилици при вршењу службе у парохији усађивао у душу народа љубав према ближњима, предњачећи у томе, као и у националним врлинама. Сваке године он је уочи Божића и Ускрса, у селима Мајдеву, Купцима, Шогољу, Јабланици, Штитару и Гркљану, давао сиротињи мяса да се омрси и зато по три, четири и пет телади клао и раздавао. У Балканском рату, уочи поласка војске на бојиште, свим војницима из своје парохије који нису имали трошка делио је по две-три банке као поклон и такво давање трајало је три-четири дана у његовој кући. И сада се у Мајдеву препричавају

његове науке, па и анатемисање против порока пијанства, крађе и распикућства. Као и црногорски владика свети Петар, тако је и поп Минић заклињао и проклињао своје Расинце, да се задовоље само једном славом годишње, јер народ тога краја слави по три, четири, па и пет слава, чиме је доста овај крај био привредно уназађен. Хигијеничар народни, он је поучавао људе да не пијанче, јер он целога века није пио; учио их је како да се хране, какве станове да подижу и какву удобну постељу да имају. Против сујеверја се борио и речима и путем власти оптужујући гатаре и врачарице до истраге. Упућујући болеснике лекарима у Крушевцу, свима сиромасима, који нису имали могућности да се одвезу стављао је своја кола на расположење бесплатно. Никада није грамзио за богатством. Богат по прадедовини, домаћин чувене куће Минића која је имала задругу од преко тридесет чланова, он је полагао много на то да огромно, задружно имање одржи и сачува и рационалним обрађивањем унапреди. Отуда потиче и његова дарежљивост и самилост према беди ближњих. Отуда и његова свештеничка наплата за извршена чинодејства могла је бити сведена на то ко да и колико да, он је само то примао и није било случаја да је од тога правио питање.

Био је добар пољопривредник и одличан калемар. За њега се зна да је за две године поповања окалемио благодатног воћа на три хиљаде садница по виноградима, по пољу, воћњацима и луговима. За привредно побољшање сељака у срезу расинском много је урадио. Његове издатке на то није могуће побројати. Читав списак занатлија и трговаца крушевачких постоји, којима је радње отворио помажући их из својих приватних средстава и из новчаних завода у Крушевцу.

Највеће добротинство његово је оно које је учинио за време рата на Солунском фронту. У Солуну, обделавајући читаве пољане од поврћа за нашу и савезничку војску, поп Михаило је сав новац отуда добивен, на стотине хиљада динара, раздао војницима из округа крушевачког. Кад је рат свршен, вратио се кући у Мајдево без пребијене паре. Његова кућа, била је у рату много оштећена (при евакуацији наши војници XIX пука I позива, источили су све вино, ракију, храну разнели и намештај разорили. Но, благодарећи резервном официру господину Божи Стојановићу из Угљарева, зграде су остале сачуване. Али после овога дошли су Аустријанци и нову кућу упалили и разорили). Захвалност за добротинство јесте дуг, који се ретко враћа. Степен културе данашњег друштва такав је да се врлина добротинства и захвалности ретко сусрећу у овоме свету. А поп Минић је заслужио пуну захвалност за своја добротинства.

На парохиско звање дао је оставку 1910. године да би се сав посветио политици. О њему као политичару до сада је веома мало објективно и реално писано. Чак, дотле се стигло да се из главног штаба његове странке, у три велика алманаха, прикажу са благодарношћу петсто

личности заслужних за Радикалну странку, па чак, и фотографијама снабду, а о поп Минићу, као дугогодишњем прваку у округу крушевачком, не нађе се ни словца написаног, иако је он водио 85 % гласача на биралишта. Не знамо ко је рекао, а право је рекао да је политика зла и свирепа. Она не одбацује никога докле га треба, али то не даје права потомству да жртве, труд, херојство и добротинство великих вођа не цени и не уважава, као битна, суштаствена блага и као благослов Божји за правду, истину и слободу. У партијском погледу поп Михаило био је велики, драгоцен капитал. Његова силна љубав према истакнутим идеалима пружила је право надахнуће онима које је он водио. Он је био вредност која се сама собом створила. Био је човек истинске снаге и зато је подвргавао све себи. Његов живот, као и живот свакога човека, био је тајна за многе, јер доиста, оно што је било доброга у њему, то многим није било познато. Међу чувеним и виђеним свештеницима-политичарима свију странака у предратној Србији, поп Михаило је једини који је за време свога посланиковања заблагодарио на парохији и парохијском приходу и задовољио се само посланичком дијурном, налазећи, да поред ње не треба да ужива и парохијски приход. А између многих партијских другова он је био од оних који никад никакве користи није очекивао од странке. На Солунском фронту Минић је сваку своју пару делио са својим ратним друговима, војницима и резервним официрима из округа крушевачког.

Међу парохијским свештеницима у епархији нишкој њега у ктиторству, подизању цркава и школа и разних поклона у светим утварима, звонима и великим прилозима није до сада нико достигао, а камоли у томе претекао. Моћни суд историје, суд будућности неће заборавити на оне који су у прошлости стварали млађем колену добру будућност. И моје је тврдо уверење, да ће тај суд изрећи и попу Минићу као свештенику, политичару и човеку пресуду уважења и захвалности, коју је он у пуној мери и заслужио. Јер није узалуд речено у Посланици Светог апостола Павла Римљанима „да онеме који ради, не броји се плата по милости него по дугу (Рим. I 8,4).”

Други биограф проте Михаила Минића је народни просветитељ Сретен Динић. Он је у *Крушевачком гласнику* (бр. 25, из 1930. године) објавио рад *Из поп Минићеве Расине*:

„Мало је чудноват наслов за још живе дојучерашње сведоке бурних дана политичког живота нашег народа. Али је тај лонац одавно проврио, стишао се и сада се хладно и самостално може о лонцу чисто историјски говорити. То није ништа измишљено и намештено. Расина је доиста била за једно време од читаве три деценије поп Минићева. Иако је пре тога била Рајкова по Мијатовићевом роману *Рајко од Расине*.

Да, дивна је то долина, вијугава бистром и хучном Расином. Тако много сличности има са ветерничком долином – Дубочицом. И какав историјски случај, обаде Немањине провинције!

Али говорити о Расини, а не споменути име пок. попа Михаила Минића било би и крње и непотпуно. Тај човек који је после Пашића и Протића био трећа личност у скупштини, који је обарао владике са свога положаја, премештао команданте пуковских округа и окружне начелнике, који је био формални кнез од Расине и змај од Јастрепца, данас припада историји. Али по свим тим чињеницама није био тако ситна личност да се о њему не може писати. Да он то постане, што је био, није играла улогу само лична способност и вредноћа него и нешто друго. Он је на првом месту син старе породице Минић, која од незапамћених времена има имања у неких десет општина низ Расину. Дакле, богатство на првом месту било је подлога за такав рад, коме је овај знаменити потомак породице Минић придодео много племенитости, љубави и самилости у свом политичком раду. За истих десет година, он је од либералне Расине створио радикалну Вандеју и после се само по себи све низало једно за другим.

Кад се пође из Крушевца уз Расину, прође се неколико општина, док се не дође до Мајдева под самим Јастрепцом, где се налази кућа његова. Ко се још није најео и напио у тој кући, која је за време политичког триумфа његовог била народна кућа. Његова многобројна задруга у стању је била у свако доба да дочека и угости свакога. Прваци странке из Београда и округа, ту су били најчешће примани и гошћени. И људи од науке ту су често навраћали идући по земљи ради својих студија. Пок. др Јован Цвијић, географ, приликом својих научних екскурзија био је од куће Минића примљен као најрођенији и често је у пратњи поповој путовао уз Расину чак до Сувог Рудишта и Жељина.

Његово ривалство није могао да трпи пок. владика Никанор Ружичић. Зато је дошло до сукоба. И ко је победио? Разуме се поп Минић и то је био велики догађај пре рата.

После ратова поп Минић је био ван политичког утицаја, оболео, он се повукао са политичке позорнице одмах после Уставотворне скупштине, у којој је и он био посланик.

По прегалаштву и жртвама, по доминирајућем утицају и истрајности у борби до последњег даха свог и последње лепте из свога џепа на партијске циљеве, поп Минић ја заслужио име *радикалског Хајдук Вељка*, коме су партијски пријатељи завидели на успесима, али га вечито осуђивали за недисциплину и методе у раду и често противстајање власти. Политичким, пак, противницима Минић је био вазда на нишану. О њему су они писали само ружно, из партијске тактике и из пакости, нашто је он врло ретко реаговао.

У општој борби против режима реакције, под династијом Обреновића, где је био веома борбен и доста необазрив, лежао је у три маха по седам-осам месеци у затвору. Подметана су му, чак, и убиства.

За једно такво подметнуто убиство, окружног начелника Миодрага Крстића, најдуже је остао у затвору. Све му је било намонтирано и подметнуто. Ударан је на муке и истјазана разне врсте, али се он лавовски бранио и одбранио. Одбрана његовог адвоката Мије Мартинца на суду, лепа је слика и прилика тога доба. Правда и суд тада нису били искључиво у рукама радикала, па је ипак попу Минићу на највиднији начин документована невиност и утврђено, да он није ни физички ни интелектуални убица начелника. Али траг од клеветања увек остаје, каже један мудрац, па ни попа Минића није остављао целог његовог живота, а противницима је и то било довољно да би се могли на њега бацати блатом до смрти његове.

Нападан је и за Јастребац и о томе је у јавности подизана читава бура од клеветања. Међутим, то је било по замисли једно његово генијално дело, које једино због рата није успело. Био је, већ, склопљен и уговор са Французима за експлоатацију Јастрепца, манастирске, општинске и *његове* шуме. Најглавнији услов био је: да се шума мора прерађивати на лицу места. Електрична централа, на расинском паду, требала је да покреће огромне фабрике за прераду дрвета и да осветљава Крушевац. Тај пад на Расини, он је годинама проучавао, доводио стручњаке и на све ово Французи су пристали. У вези са овим планом успео је код владе, да се једним краком железничким веже Крушевац са јадранском пругом, код Преполца. Рад на овој траси био је увелико одмакао, када је морало бити све прекинуто услед наступања светског рата.

Његова делатност посланичка била је свестрана. У Крушевцу је основао *Окружну банку*, не да зеленаши него да пружи кредите округу за просветне и привредне замахе. Интересантно је прочитати његове говоре, приликом оснивања ове банке, у којима он пледира за јевтин кредит, потребан трговини и пољопривреди да би се могла саобразити потребама и захтевима наше економске политике, коју зеленаштво у корену сатире и сваки напредак дави.

Његов рад у Окружном одбору и Окружној скупштини био је јединствено плодан и паметан. Он је био духовни отац свега што се у округу радило. Без његовог припита ништа се није смело предузети. Осећала се његова моћ и ауторитет. Људи неисправни бојали су га се као живе ватре. Ниједна молба писмена или усмена није остала без његовог интересовања. За време свога посланиковања, по свима таквим молбама он је радио и умео је свакога да упуту на прави пут.

Много је патио за време владавине Обреновића и стога је, 30. маја 1903. године, када је српска војска прогласила за владоца, краља Петра поздравио великим ентузијазмом. Тај дан је у кући Минића прослављен

као највећи празник. Из целе околине било је тога дана гостију, где се веселило, певало, и наздрављало слободи и победи демократизма над реакционарством. За тај дан поп Минић је изнео дотле сакривену слику краља Петра, коју је ставио на шљиву у свом дворишту, окићену венцем од цвећа. Сваки гост, који је долазио да честита новог краља, прилазио је слици и целивао је. Многи су то чинили крстећи се као према икони у цркви. Кућа Минића у најтежим данима по династију Карађорђевића, била је уточиште прогоњеног краља Петра, још од онда, када је он инкогнито обилазио Србију и своје прве људе. У таквим приликама указано пријатељство више је од драгоцености. Зато треба разумети да је 30. мај 1903. године био триумф не само династије и народа него и куће Минића, као осведоченог пријатеља династије Карађорђевића.

Године 1912. учињена је највећа част дому Минића посетом престолонаследника краљевића Александра. У свом поздравном говору поп Михаило је указао и на стару кућу у дворишту, у којој је прогоњени краљ био сакривен и угошћен више дана од оца и стричева његових. Том приликом краљевићу је испричано и о разговорима између домаћина ондашњих и краља Петра које су водили:

– Ради би били, господару, знати – рекли су Минићи – хоће ли скоро доћи твоје време и твоја влада код нас, јер су прилике у земљи тешке и неподношљиве?

На то је краљ Петар изговорио:

– Моје време није тако далеко, јер за мене највише ради лично краљ Милан.

Највећи му је идеал у политичком животу био Стојан Протић, кога је он изнад свију партијских људи највише ценио.

Пуних седамнаест година био је биран за народног посланика. Са тога положаја њега нико није могао потиснути нити заменити. Кад је здрављем оронуо, повукао се из политике и изјавио жељу, да заставу вођства у округу прими Милан Симоновић, кога је он високо ценио и уважавао. Пред смрт је својима препоручивао да се не баве политиком:

– То је незахвалан посао – говорио је он.

– Наше је време друго било. Ми смо се борили за принципе, начела, слободу и демократију, а садања политика, политика је личности. Странка радикала била је дотле странка начела, док је доминирао дух Стојана Протића*.

Остављен и готово заборављен од својих пријатеља умро је 24. октобра 1925. године, у једној потпуној самоћи. Дошло је на погреб из Крушевца само неколико пријатеља. *Самоуправа* је са само неколико речи објавила његову смрт.”

*Стојан Протић, писац, политичар и државник, рођен је у Крушевцу 1857. године. Био је дугогодишњи народни посланик у скупштини, министар унутрашњих дела, министар финансија. Са Николом Пашићем и др Лазом Пачуом чинио је триумвират у Радикалној странци. „Од 1903. до 1918. он је био душа свих радикалних влада.” Писао је одговор на аустријски ултиматум 1914. године. Пензионисан је 1921, а умро 1923. године. Према Станојевићевој *Народној енциклопедији*, која је имала 140 сарадника, од којих 20 академика, а прва свеска дата је у штампу децембра 1924. године, Стојан Протић „умро је као сиромас”.

ФИЛИП ЕРА (1821–1911)

Филип Јовановић Ера, трговац, био је члан Одбора за грађење нове цркве у Крушевцу (*Српске новине*, 27. априла 1896, стр. 4). Из извештаја проте Аврама Јовановића, изасланика за преглед цркава у срезу расинском, жупском и копаоничком за 1907. годину, видимо да овде „црквене куће нема. Црква плаћа кирију из црквене касе за свештеничку канцеларију. Требали би Крушевљани да начине кућу за црквену канцеларију.” Посао који је као члан Одбора за грађење нове цркве у Крушевцу започео Филип Јовановић Ера, наставила је његова удовица Мара подизањем и поклањањем црквене куће. Тако су Филип и Мара постали ктитори Цркве Светог Ђорђа.

Захваљујући господину Драгославу Симићу, председнику Црквене општине Крушевац, пре двадесетак година, спасен је надгробни споменик Филипа и Маре Јовановић на Старом крушевачком гробљу од рушења, а гробно место од прекопавања и продаје. На споменику пише: „Овде бораве вечни сан смртни остаци Филипа Јовановића, трговца, из Крушевца који је рођен у селу Раковцу 1821. године, а умро 27. септембра 1911. године. Живео је 90 година.” На полеђини надгробника пише: „Породична гробница Филипа Јовановића трговца”, а ту је и незграпно, касније, дописан број споменика – 854.

Политика је 10. октобра 1911. године објавила читуљу: „Мој никад прежаљени супруг Филип Јовановић звани Ера, рентијер овдашњи, бивши народни посланик, после кратког боловања преминуо је 27. септембра у 90-тој години старости, а оставио мене и родбину да уцвељени до века за њиме жалимо. Благодаримо на изјављеном саучешћу: Њ. Величанству Краљу, Његовом преосвештенству епископу жичком господину Сави, г. г. министрима у пензији и осталим пријатељима који нам путем телеграма, писмом и лично изјавише своје саучешће, г. г. лекарима града Крушевца и оператору г. Петровићу из Ниша, који се трудише да нашега драгог

покојника спасу од тешке болести, свештенству града Крушевца, и из околних места као и г. Анти Поповићу, свештенику овдашњем: на држаном говору у цркви, где је оцртао његов труд, и рад на остварењу разних хуманих установа, и тиме нам унеколико тугу ублажио, грађанима града Крушевца, који покојника из куће изнесе и на спроводна кола метуше, грађанима града Крушевца, који из почасте, за покојником, за време спровода затворише своје радње, професорима и учитељима који са ђацима учествоваше своме добротвору и члану гди је био уписан, крушевачким певачким дружинама, пријатељима покојниковим који венце на одар положише, благодаримо пријатељима из околних места који присуствоваше сарани, благодаримо свима покојниковим и нашим пријатељима из места и са стране који се при болести и сарани нађоше и тугу нам ублажише за изгубљеним нашим добрим покојником. Крушевац, 5. октобра 1911. године, вечито ожалешћени: супруга Мара са осталом родбином.”

Филип Ера и Мара нису имали деце, зато су усвојили Филиповог синовца Косту Јовановића. *Српске Новине* (4. септембар 1888. године, стр. 6) донеле су вест да је господин Филип Јовановић своју „у Крушевцу, мануфактурно-болтацијску, колонијалну-гвожђарску, књижарску и разну шпекулативну радњу са продуктима земаљским, која постоји од више година под фирмом *Филип Јовановић* продужио је и даље под истим именом, а пуноважно ће је потписивати поред Филипа и његов синовац Коста Јовановић од 12. јула 1888. године”. Иначе, Ерина књижара једина је имала уџбенике, који су штампани у државној штампарији, и сав потребни школских прибор, све до 1876. године. Крушевачки гимназијалци од оснивања своје школе 1865. године, могли су само код Филипа Ере наћи школске књиге. Колико је њих ту нашло књиге, а да им он није хтео узети новац – то Бог свети зна! Његова трговина је била позната и по томе што је добијала разног еспапа из првих француских и немачких фабрика, као: свиле за хаљине, листере, кадифе, атласа за шкутељке, самура, златних и дијамантских игала, медаљона, брошева, прстења, веша за удаваче, официрског свог прибора за одело, колонијалног еспапа, разних књига и календара. Своју помодно-маунофактурну-конфекцијско-галантерску и сваковрсну радњу у Крушевцу држао је Филип Јовановић до 1893. године када је прешла Светозару Бабовићу и Јездимиру Симићу.

Филип Ера, како су га сви Крушевљани звали, послао је свога синовца 1880. године у чувену трговачку школу у Лајбах. Међутим, Коста се септембра 1881. године опасно разболео и само великом негом и искреним заузимањем око лечења директора трговачког завода г. Фердинанда Мара, он је спасен. Коста Јовановић био је истакнути члан „Пољопривредне крушевачке подружине”, градски одборник, члан чувене „Трговачке омладине”, оснивач и члан хуманитарног фонда за помоћ сиротих ђака, члан певачке дружине „Обилић”... На жалост, он је умро у својој 28

години живота. На његовом надгробном споменику на старом крушевачком гробљу, крај кога су касније сахрањени његови стриц и стрина, пише: „Коста Ф. Јовановић, трговац, рођен у селу Раковцу 1869. године, + 7. марта 1892. у Крушевцу. Овај споменик подигоше му ожалашћени стриц и стрина: Филип и Мара.” Ту је и потпис мајстора: Пера Маринковић, Београд. На полеђини Костиног споменика пише: „Овд’ у овом ладном гробу/ увенути лежи цвет/ у пролетном своме добу/ што остави овај свет/ сродници му лију сузе/ тешка туга мори њи/ горка смрт им много узне/ најмилијег измеђ њи.”

Филип Јовановић Ера, из Раковца на Копанику, тада јошанички срез, по месту рођења добио је надимак Ера. Биран је три пута за народног посланика и то: 25. јануара 1883, 22. јуна 1897. и 23. маја 1898. године. Оженио се Маром из Трстеника, где је, према писању *Српских Новина*, (8. фебруар, 1873. године, стр. 4) „Филип имао механу на главној пијаци до среске канцеларије са свима удобностима и један чаир које је давао у закуп. У исто време, у Бачини је има велику баштованчницу.”

Филип је умро 27. септембра 1911. године. Филип је био најбогатији човек у округу, милионер. Он је довео чувеног архитекту Николу Несторовића у Крушевац да уради пројекат Окружног начелства, који је финансирао (данашња зграда Скупштине Општине Крушевац). Филипова супруга Мара, потресена губитком брачног друга, била је опљачкана. Изложена писању штампе и суђењима, једва је дочекала годишњи помен свога супруга, а онда му се придружила. Пре тога завештала је 80.000 динара црквама, школама и другим хуманитарним организацијама. Са северне стране надгробног споменика Филипа и Маре пише: „У овој ладној гробници почивају смртни остаци Маре Филипа Јовановића бив. трг. овд. рођена 1842. године, а пресели се у вечност 7. октобра 1912. године, поживе 70 година, за спомен свој и своје фамилије завештала је црквама, школама и другим хуманим установама осамдесет хиљада динара. Бог нека души њеној дарује рајско насеље.” Испод овог епитафа пише: „Овде почива Јелена Лена удова поч. Петра Вукојевића Гилића бив. трг. из Трстеника која умре 15. јуна 1921. године у 75-ој години свога живота. Спомен овај подиже ожалашћени син Предраг.”

Филип и Мара били су лични пријатељи са Краљицом Наталијом, која је била стални гост у њиховој кући. У њихов дом свраћао је краљ, министри, владике, посланици, професори и остали виђени људи свога доба. А кад је краљ Александар Обреновић дошао у Крушевац на прославу пет векова Косовске битке да удари камене темеље за споменик косовским јунацима и барутану „Обилићево”, Филип Ера био је његов домаћин. *Жича* (год. I, број 4, Крушевац, јуни 1889, стр. 121) о томе је известила: „Из Цркве Лазарице Њ. В. Краљ, Намесници и сви министри, као и остали великодостојници, кроз силан народ и уз премноге усклике „Живео!”, отишао је у свој стан, који је био одређен у великој и прекрасно

окићеној згради гимназије. Пред самим двором Краља, Намеснике и свиту Краљеву дочекао је певачки хор са химном „Боже спаси Боже храни”; после које песме Краљ се упутио на горњи спрат, где су одређене за њега собе; и баш на изласку на горњи спрат г. Филип Јовановић, трговац, као домаћин, дочекао је Краља такође лепим поздравом”.

После смрти Филипове, велико богатство у новцу и хартијама од вредности, више стотина хиљада динара, из касе су, исте ноћи, опљачкали они који су га чували. То је била прворазредна афера о којој је писала штампа, а због које су тројица Крушевљана осуђена на казне затвора.

+ + +

„ХАПШЕЊЕ У КРУШЕВЦУ *Једна велика крушевачка сензација*

Јуче је у Крушевцу полиција ухапсила Петра Ивановића, бившег окружног благајника и Светозара Бабовића, трговца тамошњег за дело опасне крађе имовине покојног Филипа Јовановића, бившег тамошњег трговца. Првостепени суд одобрио је тај притвор.

Крађа, извршена у готовом новцу и хартијама од вредности, износи око 100.000 динара.

Кад је покојни Филип, који је био најбогатији крушевачки грађанин, издахнуо, поменута двојица су отела од његове удовице кључеве од касе и подигли из касе сву готовину и хартије од вредности.

Непокретна имовина Филипова процењена је на седам стотина хиљада динара.

(*Политика*, 16. децембар 1911, стр. 3)

СУЂЕЊЕ У КРУШЕВЦУ

За крађу из касе пок. Филипа Ере, Крушевац, 3. фебруара.

Данас је отпочео претрес Петру Ивановићу, бившем окружном благајнику, Светозару Бабовићу, трговцу, и Војину Ваљаревићу, трговцу, који су оптужени за опасну крађу имовине пок. Филипа Јовановића Ере, бившег трговца овдашњег. Та велика и већ и сувише позната афера, избила је одмах после смрти Филипа Ере, који је умро као најбогатији човек у целом овом крају.

Ухапшени су прво Ивановић и Бабовић а затим и Ваљаревић. Сви покушаји да се извуку из хапсе још пре претреса и да уопште не дођу пред суд остали су без успеха. И сад им је почело суђење. Суди им порота. Председава председник првостепеног суда г. М. Стевановић а судије су: државне г. г. Т. Богдановић и Ј. Вељковић и грађани поротници г.г. Јован Савић и Петар Јанковић, трговци овдашњи.

Претрес је почео јутрос у 8 часова. Велика дворана првог одељења, у којој се суди, препуна је света, а тако и сви судски ходници. Сведока има преко 40. Оптужени су узели за браниоце 7 овдашњих адвоката.

Пресуда може бити изречена тек сутра увече.

(*Политика*, 4. фебруар 1912, стр. 3)

СУЂЕЊЕ У КРУШЕВЦУ

Синоћ је изречена пресуда оптуженима за крађу Ерине имовине, Крушевац, 6. фебруара.

Вечерас у 5 часова изречена је пресуда Петру Ивановићу, бившем окружном благајнику, Светозару Бабовићу, трговцу, и Војину Ваљаревићу, трговцу, који су оптужени да су покрали неколико стотина хиљада динара из касе пок. Филипа Јовановића Ере.

Петар Ивановић и Светозар Бабовић осуђени су на по две године робије и једну годину дана полицијског надзора са губитком грађанске части за то време. Војин Ваљаревић осуђен је на два месеца затвора и једну годину полицијског надзора са губитком грађанске части за то време.

За покрадени новац приватни тужиоци упућени су на грађански спор.

Изрицању пресуде присуствовала је огромна маса света. Сва тројица осуђених пренеражени су пресудом.

Тек што је чувени богаташ, милионер Филип Ера, некадашњи чибукција кнеза Милоша, склопио очи, са леша су дигнути кључеви од касе, па је онда дигнуто из касе неколико стотина хиљада динара и многе хартије од вредности.

За ту крађу оптужени су и ухапшени прво Ивановић Бабовић а затим и Ваљаревић. Сад су сва тројица и осуђени. Међутим, извесно је, да ће проћи још много и много времена док се коначна пресуда код највишег суда донесе.

(*Политика* 7. фебруар 1912, стр. 2)

КРУШЕВАЧКА АФЕРА

Поново донета пресуда по крађи Ерине масе, Крушевац, 3. маја.

Прекјуче је у овдашњем првостепеном суду био понован претрес по познатој крађи масе покојног Филипа Јовановића Ере, бившег овдашњег трговца, по којој су кривици били оптужени Светислав Бабовић, овдашњи трговац, и други.

Пошто је општа седница Касационог Суда нашла, да по овој афери нема дела опасне крађе, то је сада порота искључена и судио је државни суд: председник г. М. Стевановић, судије г.г. Тоша Богдановић и Јан. Вељковић.

Државни суд нашао је, да овде постоји дело утаје, кажњиво из § 231 каз. зак. и поново изрекао исту пресуду: да се оптужени Бабовић и Ивановић казне са по 2 године робије и губитком грађанске части, а оптужени Ваљаревић; да се казни са 2 месеца дана затвора, коју је казну он издржао, те је још 6. априла пуштен у слободу.

Стараоци ове масе г. г. Арса Дреновац и Ђорђе Маринковић, трговци којима је као стараоцима досуђено по 2.000 динара награде, поклонили су ту награду Трговачкој Омладини и Женској Радничкој Школи у Крушевцу.

(*Политика*, 4. мај 1912, стр. 2)

ЕРИНА МАСА

Распарчавање имовине једног крушевачког богаташа, Крушевац, 23. маја.

Данас је код старатељског судије овдашњег првостепеног суда коначно расправљена имовина масе покојног Филипа Јовановића Ере, који је

некада започео своју каријеру као чибукија кнеза Милоша, а умро као огроман богаташ.

Целокупна његова имовина, колико је бар суд пронашао и пописао, износи 614.000 динара. Али се тврди да је огромна сума готова новца и хартија од вредности украдена одмах после Ерине смрти, због чега је и дошла позната афера која је двојицу крушевачких трговаца и једног окружног благајника у пензији отерала у затвор.

Сем удове, која лежи на болесничкој постељи, пок. Ера није имао никога од ближе родбине. Држави је припало од ове масе 60.000 динара наследне таксе а сав остатак, 400.000 динара у готовом новцу и близу 160.000 динара непокретног имања, имају да поделе неки сељаци са Копаоника, Ерини далеки рођаци”.

(Политика, 24. мај 1912, стр. 2)

ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА, 1936. ЈЕДАН ПОВЕРЉИВИ РАСПИС

На адресу Цркве Светог Ђорђа, из канцеларије Нишког црквеног суда стигло је писмо (поверљиво Ц.С. Бр. 2201 од 8. фебруара 1936. године у Нишу):

„Патријаршија Српске православне цркве, под Пов. Бр. 19/зап. 25 од 3. фебруара 1936. године, изволела је доставити суду распис – наређење које гласи:

Безбожничка превратничка акција комуниста из Москве од свога постанка тежи да у свим земљама створи неред и хаос. У први мах се покушало, да се и у другим земљама изазове преврат, међутим, народи и државе су брзо увидели опасност и штетност ове акције и енергичним мерама су почели сузбијати акцију против данашњег државног и друштвеног уређења. Када први покушај није успео, комунизам је прибегао систематској тајној акцији, која има намеру да створи у душама људским потребно расположење за идеје комунизма. Ова акција није мимоишла ни нашу државу ни наш народ. У свим слојевима народа води се потајна акција за припрему духова за прихватање комунистичких идеја. Ова акција искоришћује сва средства у своју сврху. Код сиромашних искоришћује њихово економско стање, код мало имућнијег сталеза искоришћује данашњу општу пометеност. У службу комунизма стоје данас често и несвесно и наука и уметност, које на свој начин утичу на људе и на њихова схватања о Богу, свету и човеку. Ова акција је узела на око нарочито омладину, искоришћујући њену необавештеност и неупућеност као и пријемчивост омладине за нове идеје. При томе се искоришћују и

најнижи инстинкти човечански да би се дошло до сврхе. Проповедањем слободне љубави, међу универзитетском и средњошколском омладином шири се неморал, убија се пијетет према породици као основи данашњег уређења, које почива на Божијој заповести. Међутим, неки народи и државе су прозрели овај безбожнички план и енергично су устали против ових непријатеља друштва. Несумњиво је да у оваквим приликама и Црква, као чуварица верских и националних традиција мора енергично сузбијати ову безбожничку акцију и државну власт помоћи у одбрани не само данашњег државног и друштвеног уређења, већ и због одбране вере и морала на коме почива данашње друштвено уређење. У овој борби неверја против вере мора и наша Црква узети учешћа. Водећи рачуна о тешким и озбиљним приликама част Нам је у смислу одлуке Светог Архијерејског Синода, под горњим бројем и датумом, умолити Вас, да се поверљивим путем скрене пажња свештенству на опасност која прети и нашој Светој Цркви и Држави од ове безбожничке и превратничке акције и да народ обавештавају и одвраћају од агитатора који су послати и плаћени из иностранства. Нарочито је потребно да вероучитељи средњих и средњих стручних школа међу омладином што више времена и труда посвете овој акцији. Извештавајући Вас о одлуци Светог Архијерејског Синода част Нам је умолити да свештенству изволите препоручити издање народне књижице „Светлост”, која издаје мале књижице против комунизма. Ове књижице су већ разаслате Архијерејским намесницима, да их преко свештенства шире по народу. Свештенство треба да у своме кругу нађе погодне личности за ширење ових књижица чија је цена 2 динара, с тим да личности које шире ове књижице могу задржати себи награду за труд 1 динар од сваког примерка. Добра садржина и мала цена омогућава свештенству да се заузме око ширења ових књижица. Уколико су поједини свештеници вратили ове књижице част Нам је умолити Вас за препоруку да исте књижице више не враћају већ да се потруде око што већег ширења по народу. Надамо се да ће свештенство озбиљно и свесрдно прихватити ову акцију и уложити свој труд за одбрану вере и морала и радити на спасењу душа, које су им поверене и за које су одговорни пред Богом и Спаситељем нашим Господом Исусом Христом.”

Предње наређење Патријаршије Српске православне цркве суд доставља свему свештенству оба реда ради знања и с препоруком суда да свештенство строго води рачуна и настоји да се предње наређење Патријаршије српске православне цркве изврши у свему.

Из канцеларије Нишког Црквеног суда Поверљиво Ц. С. Бр. 2201 од 8. фебруара 1936. године у Нишу, секретар, Владимир М. Поповић, свештеник, за председника црквеног суда Архијерејски заменик протојереј Живојин Станковић, с. р.”

БОЖИДАР РАДОВАНОВИЋ (1917–1941)

Божидар Радовановић рођен је у Крушевцу 1917. године, од оца Јовице и мајке Даринке. Био је студент, члан Црквеног одбора.

У јесен 1941. године звонио је за вечерњу службу крај Цркве Светог Ђорђа. Звонара, подигнута на дрвеним дирецима, била је усред порте. Недалеко од ње немачки војници имали су митраљеско гнездо. На снази је био полицијски час и забрана свих кретања улицама града. Швабе су сачекале Божидара да одзвони. А кад се упутио у цркву, покосили су га рафалном палбом. Мртав је лежао на платоу, пред Црквом Светог Ђорђа два дана. Нико није смео да му приђе због полицијског часа. Трећег дана, његовој браћи и сестрама немачки командант је дозволио да преузму његово тело и сахране га. Почива на Старом крушевачком гробљу. Објављујемо фотографију са његовог надгробног споменика, коју смо добили, као и основне биографске податке, од Божидаровог праунука Дамјана Радовановића, који у Цркви Светог Ђорђа на богослужењима чита апостол и чтецира у олтару.

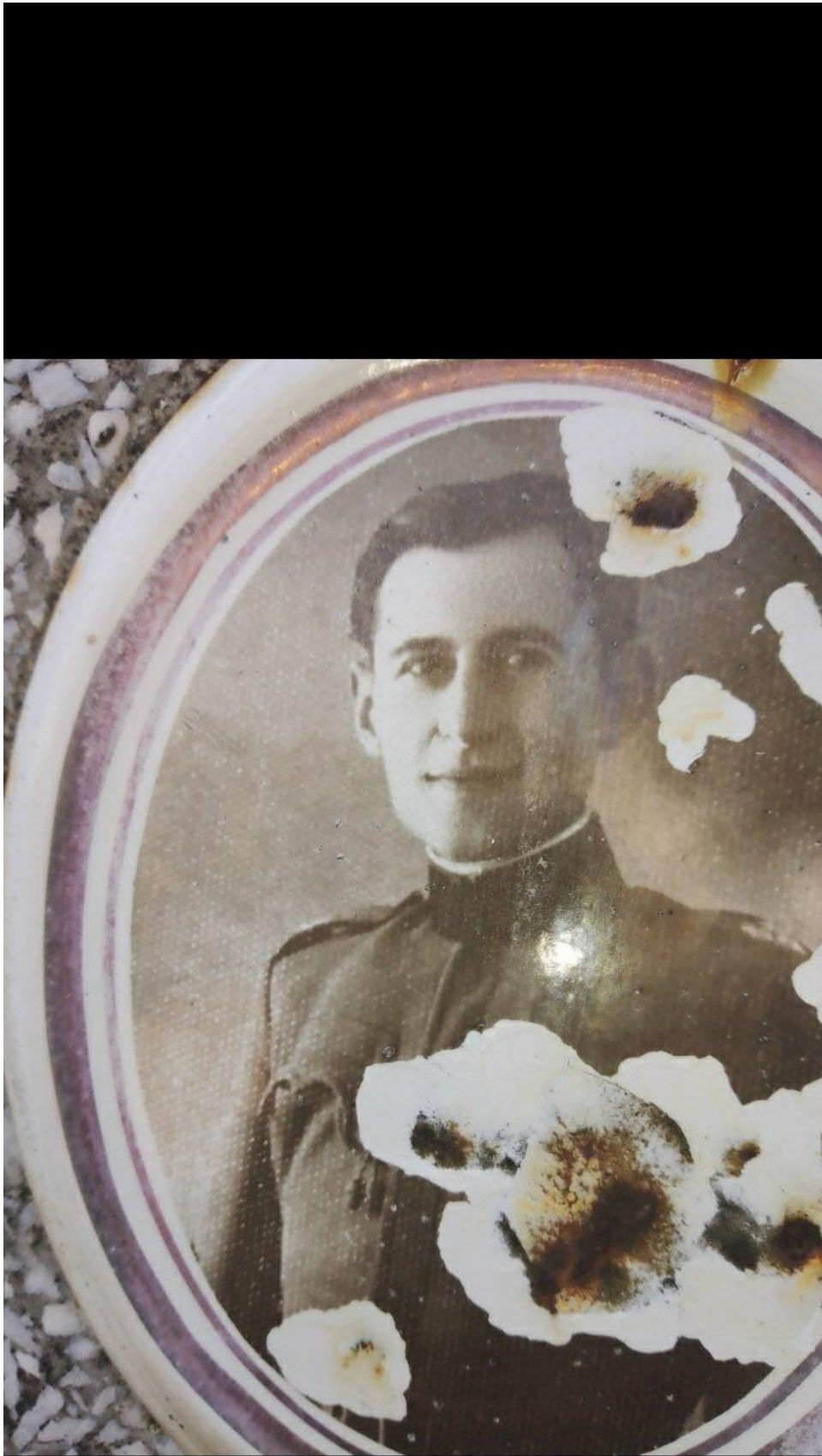
Божидаров рођени брат био је угледни прота Димитрије, дугогодишњи парох крушевачки при Цркви Светог Ђорђа, а други брат уважени архимандрит светоромански Доментијан.

Немачки командант је рекао породици да је у питању грешка: војници су помислили да мученик, имао је двадесет четири године, звоњавом даје некакву узбуну.

Један студент и звона Цркве Светог Ђорђа тако су, на трен, угрозили Трећи рајх!

Био је то звонар крушевачке Нове цркве Божидар Радовановић!

Божидар Радовановић,фотографија из војске

СВЕТИ НИКОЛАЈ ЖИЧКИ У КРУШЕВЦУ, 1941. ГОДИНЕ

Архимандрит Никон Лазаревић био је старешина манастира Љубостиња. Он је написао *Мемоаре* у којима је сачувао од заборава чудесну повест о томе како је Свети Николај спасио Крушевљане да не доживе страшну немачку одмазду попут Крагујевчана и Краљевчана.

Архимандрит Никон Лазаревић управљао је и манастирима Витовница и Горњак, а најдуже Каленићем (1910–1944). У манастиру Љубостиња провео је последње године живота. Умро је у 84. години старости, опеан у манастиру Љубостиња 11. октобра 1961. године, и сахрањен на старом манастирском монашком гробљу. Патријарх Герман и епископ жички Василије, уз саслужење свештенства и монаштва, 18. новембра 1961. године, служили су у манастиру Љубостиња литургију и четрдесетодневни парастос архимандриту Никону.

Архимандрит Никон рођен је у Далмацији, у селу Радљевац код Книна. У раној младости заволео је монашки позив, дошао у Србију и постао искушеник у манастиру Раковица, где је и замонашен 1898. године. Духовно усавршавање наставио је на Светој Гори. После две године проведене на Атосу, враћа се у Србију и постаје старешина манастира Витовница.

Прота Душан Васић објавио је у *Гласнику Српске православне цркве*, (XLII, Београд, 1961, стр. 379–380), некролог и фотографију архимандрита Никона Лазаревића. Он пише: „Архимандрит Никон, даровит и бистар, истакао се и постао виђена личност монашког реда. Усталац, вредан и предузимљив, унапредио је манастире у којима је био старешина. Био је добар домаћин и није презао од непријатности и борбе, кад је била у питању заштита манастирске имовине. Подигао је два монументална конака, један у Каленићу, а други у Љубостињи, где је подигао и камену ограду око манастирске порте.”

У доба Првог светског рата три године је провео у логору Нежидеру. После рата, уживао је леп углед у народу, а Левач га бира за народног посланика.

После Другог светског рата, нове власти му не дозвољавају да борави у Каленићу и остављају га без средстава за живот. Епископ жички, касније патријарх Герман, поставио га је за свог архијерејског заменика, поверио му жичку парохију на опслуживање и издејствовао пензију. Благодарећи овом лепом поступку епископа Германа, како вели прота Душан Васић

„честита старина Никон, који је често побољевао, могао је спокојно да проживи остатак свога живота.”

На љубостињском манастирском гробљу завршио је свој земни пут, од Книна, преко Раковице, Свете Горе, манастира Витовнице, Горњака, Каленића, Жиче, по речима биографа, „овај у основи честит и добар човек, велики родољуб, савестан и вредан посленик свете Цркве, којој је с пуно љубави предано служио преко шездесет година”.

Архимандрит Никон Лазаревић у својим *Мемоарима* пише о данима страдања српског народа, после немачке окупације 1941. године. Он сведочи да је Свети Николај Жички интерниран од стране окупатора из своје резиденције у манастиру Жича у манастир Љубостиња. О даљим драматичним збивањима из тога доба Архимандрит вели:

„Колико се сећам, на Преображење 1941. дошао је из Крушевца немачки официр, капетан, аутом у манастир Љубостиња после подне и одвео владику у Крушевац ради неког саслушања. Кад су стигли у Крушевац, официр је одвео владику у једну велику празну собу, тако да не беше ниједне столице да се може сести, зато је сео на го патос. Командант је наредио официру да саслуша владику. Официр се вратио и хтео да га саслуша, али је владика одбио да га без тумача саслуша, рекавши отворено да неће да говори без тумача. Када је официр реферисао, командант је рекао да он има сазнање да владика зна да говори немачки добро и да не треба тумач. Ни то није помогло, владика није хтео да говори немачки ни да буде саслушаван без тумача. То је поновио и команданту лично. Донете су столице и почео је разговор између владике и команданта на немачком и остали су дуго у разговору. Тај разговор је заменио стварно саслушање. Владика му је рекао оно што је налазио за потребно, што Немцу није годило. И у току тако дугог разговора, командант је казао владици, да је његов отац био официр и да је био у Србији у време Првог европског рата. У повратку му је рекао, да ако икад буде ишао у Србију, треба да зна да су Срби добар народ. Командант је казао владици да је те речи добро разумео и запамтио и да види да је отац био у праву. Судија је у Берлину и као резервни официр дошао је у Србију, у овај град, и зове се Клефел.

После овог дугог разговора и саслушања, владика је одведен у хотел да преноћи и вечера, а сутрадан је одведен у зграду *Монопола* и уведен у једну велику празну собу, тако да није имао на шта сести ни лећи, али су му брзо донели сламњачу напуњену сламом и на њој је седео.

Ја се усуђујем рећи да владику Николаја добро познајем, па зато без имало претеривања или какве хвале, могу рећи:

Владика Николај ни најмање се није осећао лично потиштен и понижен и жалостан због тога што су га Немци отерали из манастира и ставили у једну собетину апсолутно празну и прљаву, тако да није имао на шта сести. Напротив, да су му Немци ставили на располагање, с једне стране

апартман удобан и украшен богато, а са друге празну собетину, он би изабрао ону какву су му дали. Он није ни најмање марио што су га дотерали и стрпали у једну празну и прљаву собетину. Он је био задовољан што нису били моћни да спутају његове мисли, као што беху спутали његову физичку снагу. Те су његове мисли летеле на све стране земље српске, као пчеле од цвета до цвета, посећујући духовно Србе на све стране, сједињујући са њима своје осећаје и мисли, своју бол, тугу и жалост, са њиховим и своје најбоље жеље са њиховим жељама и своје свете молитве са молитвама свога народа, да Бог укроти и сруши безбожну силу непријатеља и спасе народ српски.

Владика је говорио и молио команданта да не убијају народ, него да убију њега место народа.

После подне је дошао исти официр – капетан аутом и вратио у Љубостињу владикау, понашајући се врло учтиво.

После тога два-три пута је командант долазио до Љубостиње приликом обиласка овог подручја. И разговарао је са владиком, тако да му је једном приликом рекао, онда када је бивала у Краљеву сваког дана погибија Срба: „Идите у Краљево и Жичу и учините да се тамо смири народ, јер ће све што има тамо Срба изгинути. Тамо је командант Словенац и врло рђаво поступа. То је ван мог подручја.” О овом команданту, Словенцу, ширили су се гласови да је узимао велики новац од имућних људи, као уцену, па их убијао.

Када су били напади устаника на Краљево, односно на Немце, били су напади устаника и на Крушевац. Из Јастрепца су устаници нападали са народом, који је место оружја имао секире и будаке, предвођени командантом Кесеровићем и ђенералом Новаковићем. У првом моменту устаници су имали успеха, али су их Немци победили и они су се вратили у планину Јастребац. Но то није био само један напад, било их је више у мањем или већем обиму. Погибије је било на обе стране. Дознало се да је у тим борбама погинуло око 80 немачких војника, а можда и више, па је према одлуци немачке Врховне команде, требало 100 Срба убити за по једног Немца, а то би изнело 8000 Срба да се убије, као што је рађено у Краљеву и Крагујевцу. И народ је обузимао ужасан страх у бојазни да се не примени ова наредба. Али, благодарећи доброту и душевности немачког команданта, у Крушевцу таква одмазда није била примењена, као што беше примењена у Краљеву и Крагујевцу. То је доказ његове душевности, што се ретко дешава код непријатеља.

У томе тако тешком и жалосном стању за Србе у овим крајевима, поред свих мука и жалости, почела беше примена наредбе да се исели народ из села која су поред железничке пруге и пута.

Тад беше дошао из Крушевца немачки командант у Љубостињу код владике. И том је приликом владика Николај дуго разговарао са командантом Немцом протестујући што Немци немилосрдно сатиру и

убијају Србе, доказујући му историјским чињеницама истину, да су Срби и Немци, нарочито Баварци, од једног истог корена словенског и да то сам лик показује код једних и код других, боја лица и косе. Навео му је више конкретних примера у потврду излагања историјских факата, да су Срби и Немци од једног стабла словенског. На пример Немац није знао да каже Николају од чега је добио име њихов велики и лепо град Лајпциг. А Николај му је историјским чињеницама доказао да је град Лајпциг добио своје данашње име од словенске речи липа. Николај му је историјски доказао да су Немци дошли из истог предела одакле и Срби на Балкан и населили земљу коју данас држе. Када је Немац видео и чуо колико много и добро зна владика историју немачку и све остало о чему је говорио, Немац је био превише изненађен и као ван себе, тако да су му и сузе навирале на очи.

На послетку му је владика рекао да ће тежак грех и осуда пасти на њега и немачки народ од Бога, за многа тешка убиства Срба, ако се не обустави исељење народа са свог огњишта, из села која су поред пруге и пута.

После дужег задржавања у разговору са владиком, командант је напустио манастир и отишао у Крушевац, а сутрадан је дошло наређење, којим се обуставља наредба о исељењу народа из села која су поред пруге и пута.

О свему овоме чуо сам од људи који су били присутни разговору, и од других лица, па и од самог народа, који је требало да се сели, јер сам био у Врњачкој Бањи на лечењу, па сам слушао причања и добро проверио и утврдио да је тачно, те сам овде прибележио.” (Негослав Јованчевић, *Епископ Николај (Велимировић) у Мемоарима архимандрита Никона (Лазаревића)*, у *Каленић*, бр. 1–3, Крагујевац, 1996. године, 12–13.)

У Историјском архиву Крушевац чува се „Летак – Проглас крајскоманданта Клефела о евакуацији становништва дуж пута и пруге Крушевац – Краљево, од 21. октобра 1941. године”, који је објављен у трећој књизи *Послушања*. У Прогласу пише: „мораће се ово борбено подручје у СОПСТВЕНОМ ИНТЕРЕСУ ТАМОШЊЕГ СТАНОВНИШТВА евакуисати и то с обе стране пута и пруге у ширини од по 3 км. Ко ће се после евакуације и то 24. X 1941. год. задржати у овом крају, биће стрељан.”

У црквеном предању о боравку Светог Николаја у крушевачкој тамници сачувана је и ова лепа успомена:

Немци су допустили Светом Владики излазак из затвора на литургију у Цркву Светог Ђорђа. Прота Љубиша Јовановић слушао је од свога парохијанина Милорада Митића, званог Скендер (по занимању пекар из улице Душанове 7), сведочење о боравку Светог Николаја Жичког у Цркви Светог Ђорђа 1941. године. А Милорадова супруга, Радмила, потврдила је

проти Љубиши, када јој је освећивао водицу за крсну славу, пред Свету Петку 2005. године, да јој је покојни супруг причао, те 1941. године, по доласку из Храма Светог Ђорђа, да је Свети Николај Жички био на служби. Милорад је, најпре, испред цркве приметио паркиран немачки аутомобил са двојицом војника. У храму је видео још двојицу немачких војника, стајали су на јужним и северним вратима која воде у олтар. На крају свете Литургије из олтара је изашао Свети Николај и обратио се верном народу краћом беседом. Потом су га немачки војници одвели из цркве.

+ + +

Са Владиком Николајем у Љубостињи је био његов синовац, професор Јован Велимировић, касније владика шабачко-ваљевски. По његовом сведочењу, Свети Николај данима није проговарао ни реч. Туговао је и често плакао због бомбардовања манастира Жиче.

Владика Јован сачувао је у својој архиви оригинал одговора патријарховог и његовог стрица Владике Николаја Милану Недићу, који је „једног дана дошао у манастир Војловица као председник тадашње владе, са молбом, да Патријарх и владика Николај, осуде партизански комунистички покрет. Та молба је одбијена са образложењем да се црква не меша у политичке и страначке борбе. Она осуђује и жигоше само безбоштво и богоборство, ма са које стране долазило – и са лева и са десна.” (Епископ ваљевски Милутин, *Сећање на владика Јована*, у књизи: *Беседе владике Јована Велимировића*, књ. друга, Шабац, 2012, стр. 13–16.)

Архимандрит Јован Радосављевић објавио је 2009. године у Чачку књигу *Игуман Рафаило Топаловић и његове забелешке о светом Владици Николају*. Тако је светлост дана угледао *Дневник оца Рафаила Топаловића*, који се чува у Жичкој епархији. На страни 58–59 свог дневника, отац Рафаило пише о тродневном боравку Светог Николаја Жичког у Крушевцу о Преображењу, 1941. године: „Уочи Преображења 1941. године чуо се звекет и мрмљање немачке војске, која је великом брзином блокирала манастир Љубостиња. Владика је све то гледао. Све се дешавало, изненада, пред вече, а затим су се сви повукли на починак. Сутрадан је било Преображење. Немци су наредили да тога дана не сме бити вековног народног сабора, већ само богослужење без народа. На Преображење, после подне, за време Вечерње службе једна од сестара уђе у цркву и рече Владици и осталима: „Ево их Немци са седам камиона.” У томе они уђоше у порту и цркву и наредише да одмах сви изађу из цркве. Мушкарце одвојише на десну страну, а сестре и остало женскиње на леву страну. Нешто су разговарали с Владиком и владичиним пријатељем Драгићем Пешићем, професором из Београда, на немачком. Затим отпратише Владика до његове собе, и после неколико тренутака вратише га са

неколико ствари у коферу и „утоварише“ у један камион, па одведоше у Крушевац. Са Владиком је одведен и професор Пешић. Сестре и деца из Хранилишта краљевачког, која су била ту у манастиру, осташе да тужно посматрају за Владиком. Немци су Владику у Крушевцу сместили у неку „монополску“ зграду, на тавану, где је сушен дуван. Зграда је била пуна прљавштине, а и крви људске, ту су Срби мучени. Ту је Владика затворен лежао три дана. Али, већ, другог дана отишли су из Манастира да га у затвору посете игуманија Сара, владичин синовац Јован и архимандрит Василије Костић, потоњи владика жички (+1978). Отац Василије и Јован Велимировић договоре се са игуманијом Саром, те при поласку понесу медаљу с немачким крстом, која је била у владичиним стварима. Ту медаљу немачки вођа Рајха – Хитлер послао је Владици док је био у Битољу, као знак пажње немачког народа, што је Владика, обнављајући тамошње гробље нашим, српским ратницима, обновио и гробље немачким војницима. То је било негде 1932. године. У Крушевцу прво сврате код председника града Крсте Новаковића, бившег апотекара, и у разговору покажу му ту немачку медаљу. Председник се обрадовао медаљи и рекао да ће то, нада се, много помоћи да се Владика ослободи. И заиста, кад су се они појавили пред немачким командантом града Крушевца и показали ту медаљу са Хитлеровим обележјем, командант је, веле, војнички поздравио медаљу и после тога наредио да се владика Николај пусти из затвора, иако је био оптужен да повезује четнике и партизана, као и савезнике, у борби против Немаца. Тако и остали немачки војници скочише и поздравише медаљу, војнички цапнуше ногу о ногу. Затим су немачком команданту Јован и Василије поднели кратак извештај о Владици Николају и о томе како је и ради чега примио ту медаљу. Са Немцима је тада био и неки бискуп или неко друго свештеничко лице, па су они водили дуже историјске разговоре са Владиком и дивили се његовом познавању ствари и мудрим одговорима” (н.д., стр. 35–37).

Комунистичка пропаганда је ово одликовање, касније, користила да покаже како је свети Николај Жички, заправо, био Хитлеров слуга, фашиста, издајник српског народа...

Патријарх Павле једном приликом је рекао: „Постојало је за све време прве Југославије 1918–1941. и немачко војно гробље у Кошутњаку, од погинулих војника који су прегазили Србију 1915. године, неговано са свим почастима јер погинули ратник више није непријатељ.” (Патријарх Павле, *Косовска искушења*, приређивач Нађа Андрејевић, Београд, 2010. године, стр. 103)

Пророчка реч Светог Николаја Жичког

ОПОМЕНА СРБИМА РОДОЉУБИМА

Према извештајима из Југославије српски народ може се поново наћи пред страшном трагедијом. Сви говоре: нека падне Тито, па ћемо онда лако! а нико нема плана шта ће бити после пада комуниста. *Хрвати имају план, инспирисан од папе и подржаван од Италије.* Код њих нема странака: они не знају за демократију. Они знају и хоће једно: окупирати Босну и Срем и – Србе о врбе, или поклати или истерати из тих земаља. У моменту пада комунизма (ако Русија не интервенише) Хрватима ће се одмах доставити оружје и сви ће бити наоружани, док ће Срби бити голоруки као и при првом покољу. И усташе и оружје – све чека готово на граници Југославије, у Шпанији и Аргентини. За двадесет четири сата сва ће Хрватска бити под оружјем и сви гаулајтери на свом месту. Папа ће опет благословити покољ Срба и ућуткати њему наклоњене Англосаксонце.

А шта Срби партијаши мисле? Они мисле да, као и 1918. године, прво *расписати изборе* па нека народ (јадни, тужни, голоруки српски народ) искаже своју жељу и вољу! и ништа више. У тој једној мисли садржан је план свих српских демократских и полудемократских, левичарских и полулевичарских партија па чак и националних, четничких и патриотских. Каква фантазија и какво лудило!

Питање је, дакле, не како оборити Тита, него шта ће бити после Титовог пада. Ко ће српски народ наоружавати да се брани од *вечног и много страшнијег непријатеља.* И каква ће се власт одмах установити у српским земљама.

(ФАКСИМИЛ)

ШКОЛА ВЕРОНАУКЕ

У првој књизи *Послушања*, штампаној 1997. године у Крушевцу, објављен је *Извештај о раду школе веронауке Свети владика Николај (Велимировић) при Цркви Светог Ђорђа у Крушевцу*.

ПИСМО ХИЛАНДАРАЦА

Поштовани,

Манастир Хиландар с радошћу прати вашу мисионарску духовну активност. Надамо се да ће ваша ревност покренути и друге, успаване и равнодушне, како би смо пред нашим савешћу и народом показали да смо заиста деца Светога Саве. Народ је схватио да је педесетогодишње безумље владајућих атеиста, које још увек траје, било кочница верског васпитања деце. Припремамо се за прославу осамстогодишњице доласка Светог Симеона у Свету Гору, највећи подвиг у историји српске духовности, да Христа ради положи круну, замонаши се и постане страник, како би смо ми Срби били примљени у вишу, небеску Србију. Нека нам мерило нашег подвига буде ова жртва наспрам које се наше мало ревновање скоро и не види.

Са особитом љубављу у молитвама за вашу ревност

Хиландарци

На дан Тројеручице, 25. јул 1997.

+++

У Крушевцу

ШКОЛА ВЕРОНАУКЕ

Епископ нишки Господин Иринеј посетио је *Школу веронауке Свети владика Николај (Велимировић)* при храму Светог Ђорђа у Крушевцу. Светој архијерејској литургији присуствовали су ђачки родитељи и велики број верника. После молепствија на почетку школске године владика се обратио народу истакавши значај рада на обнављању верске наставе. По завршетку службе епископ је посаветовао ученике пожелевши им успех у раду. Изразио је спремност и жељу да и он понекад одржи час по наставном плану и програму.

(Православље, Београд, 15. јануар 1997)

+++

Подухват Цркве Светог Ђорђа у Крушевцу ОТВОРЕНА ШКОЛА ВЕРОНАУКЕ

При крушевачкој Цркви Светог Ђорђа почела је да ради Школа веронауке, која окупља око сто ученика основних и средњих школа. У школи се одржавају и часови енглеског језика, који су повезани са богослужењем.

Предавања су енциклопедијског карактера, јер хришћанска наука, по речима свештеника предавача, није једна наука, већ је то скуп многих наука, па се полазници упознају са основама: библијске историје, црквене иконографије, историје Српске православне цркве, црквеним појањем, догматиком и етиком. Програм је прилагођен узрасту полазника, као и чињеници да је веронаука у читавом послератном периоду била табу тема.

(*Вести*, Франкфурт, 1. новембар 1996)

+++

СТРАДАЊЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

У оквиру Видовданске недеље, коју је организовала Црквена општина у Крушевцу, у парохијском дому Цркве Светог Ђорђа, гост Школе веронауке био је др Вељко Ђурић, један од најзначајнијих млађих српских историчара. Он је одржао предавање *Голгота СПЦ од 1941. до 1945.* Нудећи прегршт аутентичних података о страдању Цркве и црквених јерараха, др Ђурић у исто време сведочи и о страдању Срба у западним крајевима некадашње Југославије (...)

(*Политика експрес*, Београд, 2. јул 1997)

СРБИ И НОВИ СВЕТСКИ ПОРЕДАК

У оквиру *Летње школе веронауке за одрасле*, у Цркви Светог Ђорђа у Крушевцу, књижевник из Београда Предраг Драгић Кијук одржао је предавање *Нови светски поредак и Срби* (...)

(*Политика експрес*, 17. јул 1997)

ПРОТА МИЛАН БОРОТА О СЛУЖБОВАЊУ У КАРЛОВЦУ

Свештеник Милан Борота, доскорашњи карловачки прота, сада је управник Дома деце ратне сирочади. У Дому су тридесет четири девојчице без једног или оба родитеља из Босне и Хрватске, а смештене су у манастиру Дивостину код Крагујевца. Прота Милан Борота је готово тридесет година службовао у Карловцу, а 1994. у Петрињи (...)

(*Политика експрес*, Београд, 19. август 1997)

ВЕЧЕ СУЗНИХ ОЧИЈУ

При храму Светог Георгија у Крушевцу годину дана ради Школа веронауке. Њени полазници су ученици основног и средњошколског узраста. При истом храму 18. маја отворена је *Летња школа веронауке за одрасле*. Гости предавачи целог лета, два пута месечно, држали су предавања.

Прота Милан Борота и Раде Симић Рас говорили су 10. августа о ратној сирочади и инвалидима.

Последње предавање изазвало је највише емоција. Многи од слушаалаца су плакали, а свима је била суза у очима, почев од предавача, па до свих присутних. Тема потресна, жива. Истинита.

Протино излагање је подсетило пажљивог слушаоца на стил чувеног проте Матије Ненадовића. Свака реч из дубине душе. Кратка реченица, а јака мисао. Приповедање преживљеног. Прича о страдању кроз лично искуство. Прота је своје излагање почео речима: „Ја сам дете Кордуна”. За двадесет година пастирствовања у Карловцу, рекао је: „Гладио сам змију по глави”. Да би своје излагање завршио јеванђелски: „Молите се Богу да буде мир” (...)

(*Јавност*, Српско Сарајево, 4. октобар 1997)

+++

ШКОЛА ВЕРОНАУКЕ ПРИ ЦРКВИ СВЕТОГ ЂОРЂА УПИСУЈЕ ДРУГУ ГЕНЕРАЦИЈУ

Школа веронауке *Свети владика Николај (Велимировић)*, при Цркви Светог Ђорђа, ових дана уписује полазнике за нову школску годину која почиње 1. октобра. У исто време прва генерација полазника наставља школовање.

Тренутно је у припреми Извештај о раду школе у протеклих годину дана. Поред уобичајених извештаја презентираћемо, између осталог, и занимљиву грађу о архимандриту Сави Петровићу, за кога се слободно може рећи да је прота Матија Ненадовић крушевачког краја – најављује нове подухвате отац Драгић Илић.

(*Блиц*, Београд, 12. септембар 1997)

+++

Књига ПОСЛУШАЊА *Извештаји о раду Школе веронауке Свети владика Николај (Велимировић) при цркви Светог Ђорђа у Крушевцу са прилозима из историје Српске православне цркве крушевачког краја*, објављена је са благословом Његовог Преосвештенства епископа нишког Господина Иринеја, године 1997.

ПРОТА АЛЕКСА ПОПОВИЋ (1860 – 1921)

Прота Алекса Поповић објавио је приказ књиге једног врло ученог језуите, истраживача демонизма, који је користио псеудоним Батаиљ, у *Гласу епархије нишке, службеном црквено-књижевном листу за поуку и црквену књижевност* (под уредништвом проте Тадије Костића, у издању епархијског свештенства), Ниш 1907, година III, број 15, страна 437–441.

„Батаиљ је отпочео своја испитавања почетком осамдесетих година да би, десет година касније, написао обимно дело, у два тома, *Le Diable au XIX siecle*. Вредни аутор лично је улазио у најскривенија светишта демонопоклоника у Кини, Америци, Индији, сам је све видео, посматрао, изучио, насликао, написао, узимао учешћа у свима могућим тајнама и уопште имао изглед човека, који је проучавао свога противника до савршенства и ступао у борбу противу њега у пуној ратној спреми, са свешћу његових јаких и слабих страна. Батаиљ говори о култу ђавола тоном који не подлеже никаквој сумњи. Главно гнездо демонопоклоника (Луциферита, Паладиста) налази се у Савезним Државама Америке у Чарлстону. Овде је подигнут њихов главни храм који, да би одвратио пажњу, представља публици не ђаволску, него масонску ложу (капелу) – Али Масони. По Батаиљу, то су већ прави ђаволомољци (дозвољавамо себи да измислимо ову реч у паралели за реч богомољци). Свима је познато да код Масона постоји нарочита ‚реч‘, крајња, последња, основна реч, која се под најстрашнијом тајном саопштава, тек, потпуно и у свему посвећеним члановима секте. Ова ‚реч‘ као да није ништа друго, него откривање масонске тајне, која се састоји у томе, да се не моле Богу, него ђаволу. У главни храм демонопоклоника у Чарлстону тешко је завирити странцу. Батаиљ је тамо пуштен у својству ‚вука у овчијој кожи‘. Он је прибавио дипломе на виши положај разних масонских друштава и ови су документи отварали пред њим сва врата светиња мрака и ноћи. Не пуштају тамо просте љубопитљивце, зато што се у храму чува најкапиталнија ‚светиња‘ Луциферита прави Бахомет идол, кога је направио, по предању, сам Сатана, те је предан његовим верним синовима, поклоницима и ритерима храма. Идол је намештен у засебно уређеној, троуглој соби са најдебљим зидовима и најстрожије чуваној. У ову ‚светињу светих‘ имају приступа веома мало чланова секте. Батаиљу је испало за руком да ту завири и он описује овог идола. Бахомет – то је фигура са козјом рогатом главом, људским рукама, крилима на леђима и козјим ногама. Он седи на кугли на којој је спреда нацртан натпис некакав, чудноватим хијероглифима; то је својеручни потпис Велзевула или Балзевуба,

генералсимуса војске сатанине. Реч Бахомет вештачка је, она излази из фразе: Templi Omnium Hominum Pasis Abbas, то јест Отац светског храма свију људи. Ако почетна писмена свију ових речи: Tem-O-H-P-Ab, прочитамо обрнуто, то излази Vaphomet. Батаиљ уверава, да је слика Бахомета обавезна за све капеле свију друштава и кругова ђаволопоклоника. Сећамо се, да је једном извирио у новинама извештај, да овакво друштво постоји и у Петрограду, да имају Бахомета и да служе ђаволу службу – чувену „Црну службу”. Разуме се да демонопоклоници имају своју потанко развијену науку. Владика света, по овој науци (тако утврђује Батаиљ, који је читао свете књиге Луциферита) јесте сам Сатана Луцифер. Њему су потчињена четири главна демона: главнокомандујући његовом војском – Базебуб; затим, Астарот, његова жена Астарта и Молот. Ови главни чиновници имају под својом управом цео штаб генерала – седамдесет два демона, оба пола. Ови генерали предводе 6666 легиона ђавола, а сваки легион има 6666 ђавола редова, тако, да општа снага и број војске Луциферове, позната његовим обожаваоцима износи 44. 435. 633 ђавола.

Библијски Антихрист преобратио се код ђаволопоклоника у веома важно дејствујуће лице њихове веронауке. Његова земаљска генеалогичка позната је у пуној тачности: 29. септембра 1863. године родила се прабаба Антихриста. По речима Батаиља, то је нека Софија Целдер, ћер једног врло важног масонског чиновника. Кроз тридесет три године, 29. септембра 1896. треба да је рођена баба Антихристова (ћер Софије Цедлер). За још тридесет три године, 29. септембра 1929. године родиће се његова мати, а кроз даљих тридесет три године и сам Антихрист. Равно тридесет три године после рођења Антихрист ће се јавити у свету и отпочети земну војну са Богом. 29. септембра 1996. године. Земна борба биће завршена и поље битке пренеће се на небо, где ће бити одсудна битка између Бога Адонаја с Луцифером. Кроз три године, 29. септембра 1999. године, Луцифер ће победити Адонаја и настаће, најпосле, давно очекивано од целе васионе вечно блаженство. Такав, изгледа да је символ вере демонопоклоника, паладиста, како они сами себе називају, изводећи овај назив из речи паладијум, јер се у њиховој власти налази велика светиња (као код Атињана, њихов Паладиум) верна слика Бахомета.

У међуречју долине Еуфрата и Тигра, знаменитих библијских река, налази се варошица Синцар, престоница малог племена Језида или Изидија, чувених демонопоклоника. ПравOVERНИ Муслиман, наравно, с негодовањем гледа на ову чудновату и тајанствену веру, јер се Језиди, по њему клањају Шејтану–ђаволу. Они имају некакву свету књигу Сохут Шеит, али је странцу немогуће да је види, јер верују ко је покаже странцу, томе прети ужасна смрт. Батаиљ уверава да они имају своја светилишта. Једно од њих налази се у пећини – негде у неприступачним планинама Курдистана. Зидови капеле као да су сви декорисани људским костима и

сви други украси одражавају се у оваквом загробном стилу. У зиду изнад олтара, смештено је у удубљењу распеће, али не усправно, него обрнуто, главом доле. Пред распећем је жртвеник, пред којим жрец врши службу. Батаиљ је о томе озбиљно уверавао и чак је у књизи штампао фотографије језидске капеле и службе језидских жречева...”

ПРОТА др РАДИВОЈ ЈОСИЋ (1889–1960)

Радивој Јосић је син проте Алексе и 54. по реду свештеник из породице Поповић – Јосић. Рођен је у Великој Врбници, где је завршио основну школу. Четири разреда гимназије наставља у Крушевцу, а затим учи Богословију Светога Саве у Београду. У свим школама, где је учио, Радивој је био увек одличан ђак.

По завршетку Богословије у Београду, 1909. године одлази у Швајцарску у Берн, где на старокатоличком факултету студира теологију. Ту је био све до 1911. године, а затим наставља студирање теологије на православном Богословском факултету у Черновицама (Буковина – данашња Украјина). Године 1914. завршава студије теологије са академским степеном доктора теологије. Докторска теза му је била из апологетике, на чему је касније по други пут докторирао на факултету у Берну.

У међувремену, 1912. године, оженио се Живком, рођеном Јовчић, из Крушевца и одмах је рукоположен за ђакона и презвитера. Остала је прича да је др Радивој у шетњи Берном са супругом Живком заустављао саобраћај јер су се Швајцарци окретали, дивећи се лепоти његовој и његове супруге. Од 23. септембра 1914. године, др Радивој је суплент Богословско-учитељске школе. Од 2. јуна 1916. године до 18. априла 1919. администратор је парохије и вероучитељ основне школе у Јагодини. Од 30. јула 1919. до 22. марта 1921. године је суплент Богословије Светога Саве у Београду. Од 22. марта до 17. априла 1921. Радивој је суплент Богословије у Сремским Карловцима. Ту је изабран за доцента новооснованог православног Богословског факултета Београдског универзитета.

На Богословском факултету предавао је апологетику скоро 36 година.

Од 1921. до 1927. био је доцент, а од 1927. до 1937. ванредни професор. Редовни професор постаје 1937. и то је све до 1952. године. За време окупације, као непожељан, стављен је у пензију 1942. године. Од 1944. до 1957. године предавао је као пензионисани професор.

Велики је круг интересовања доктора Радивоја Јосића и његове научне делатности. Ипак, може се рећи да му је главно интересовање била историја цркве, патрологија, историја религије и историја иконографије. Он је познавао неколико светских језика, па му је то много помагало у његовом научном раду.

До пензионисања Радивој Јосић је свакога лета долазио у Врбницу, старао се око имања својих предака и са браћом саградио данашњу кућу Јосића на брду Попово.

Др Радивој Јосић је својим научним радом и деловањем као професор ушао у историју Српске православне цркве, проносећи широм света њену славу и истину.

Др Радивој и Живка Јосић имали су само једну кћерку Ружицу, која се удала за др Гавру Шкривањића, научника, пуковника ваздухопловства и војног аташеа Краљевине Југославије до априла 1941, који је оставио много исписаних страница о историји српског народа.

Два унука др Радивоја, Раде и Мирослав Јосић, данас као успешни људи живе у Канади и САД .

Био–библиографију проте др Радивоја објавили су: прота др Лазар Милин, Православни апологета Радивој Јосић (часопис *Богословље*, 1965. година, стр. 5–14) и прота др Димитрије Калезић, Др Радивој Јосић (1889–1960) (часопис *Богословље*, 1980. година, стр. 97–100).

прота др Радивој Јосић

РЕЛИГИЈА УМА И РЕЛИГИЈА ОТКРОВЕЊА

Прота др Радивој Јосић штампао је 1925. године у Београду, у штампарији „Свети Сава”, књигу *Религија ума и религија откровења*. У коришћеној литератури за ову књигу, има и оваквих фуснота: „Из огласног програма Raymod-a Schmidt-a и Н. Vaihinger-a, издавача: *Analnen der Philosophie*. Циљ је ових *Анала Филозофије* у главном неговање ,филозофије да’. До сада су изашла три тома са преко четрдесет дела.”

Ево како размишља прота Радивој у својој књизи: „Познат нам је дух времена у коме живимо. Познато нам је мишљење о ,несавремености’ хришћанског погледа на свет и живот. Али, ово се не пише да се угоди духу времена, већ ради одомаћења вечних истина међу нама, које нису везане ни временом ни простором. Ми противницима религије уопште, а особито противницима религије откровења, можемо само скромно одговорити речима Светог апостола Павла: ,Не стидим се Јеванђеља, јер је оно сила Божија за спасење свакога, који му верује (Римљ. 1,16).’

Са наступањем првих деценија XX века у ужем филозофском свету почело се све више утврђивати уверење да се филозофија већ дуже времена налази у знаку кризе. Позив и задатак филозофије, да иза света појава тражи објективну истину, данас у веку релативизма, за кога је истина врло растегљив појам, и у веку прагматизма, који не прави разлику између истинитог и практичног – данас, дакле, овај задатак филозофије постаје за већину мислилаца утопија.

Каква огромна разлика између садашњости и времена само од пре стотину година! Филозофија је била централна наука, око које су се остале груписавале. Називана је ,Краљицом наука’, *regina scientiarum*, и само под њеним скиптром, под њеном дакле владавином, имале су се остале науке развијати. Но баш зато, што је филозофија хтела све да буде, она се је развитком осталих наука распинула и постала последњом. Метафизика, која је увек чинила језгро филозофије, јер је филозофија увек била и поглед на свет, сматрана крајњим резултатом филозофирања и стога била понос старијег филозофског света, постала је предметом најогорченијих напада, док на послетку није под ударцима удружених специјалних наука обамрла и као засебна, универзална наука прогнана.

Данашњи век је врло тачно окарактерисан као век специјализма, те скоро као и да нема места за једну општу, универзалну науку. Поједине науке, пошто су се испод управе филозофије отргле, почеле су саме и независно, да свака за себе и из своје области ствара један општи поглед на

свет, што је раније искључиво задатак метафизике био. И тако, на место оног почасног положаја, који је раније заузимала, филозофија је искоришћавана од стране специјалиста по разним струкама науке и постала њиховом не само слушкињом, већ робињом. Природне науке су биле прве, које су повеле борбу против филозофије и потчинице је себи. Јер у оно доба наглог полета у развићу природних наука сва је пажња сконцентрисана била на видљиви, чулни свет, и ништа се друго посредством чула није могло приметити до само материја и „гвоздени закони“, који у њој строго и неумитно владају. Стога и свет као целина, посматран само из области природних наука, није могао другојачије изгледати, већ као један огроман механизам у коме се све дешава неопходно и који је само слепом игром атома постао. Стари проблеми метафизике о основу света, о ономе, што је иза природе и иза могућег искуства, проблеми о Богу, бесмртности и слободи за представнике натуралистичког схватања света престали су уопште бити проблемима, јер су објекти тих проблема оглашени фиктивним, те је према томе и сваки диспут о њима постао беспредметан. Метафизика је овом натуралистичком филозофијом, пониклом на материјализму, потпуно одбачена, те је уз њу и филозофија изгубила сваки кредит у ондашњем ученом свету. Насупрот ранијем филозофском догматизму (Фихтеа, Шелинга, Хегела) јавља се сада материјалистички догматизам, и у другој половини XIX века постао је основом метаморфизиране филозофије. На већ припремљеном земљишту од стране емпиризма, који је тврдио, да је у искуству (чулном) једини извор сазнања, појавила се нова филозофија, позната под именом: позитивизам. Емпиричке стварности су, према позитивизму, једина полазна тачка филозофије, а појаве и њихове узајамне везе, засноване на неизменљивим законима, једини су предмет сазнања. Стога је метафизика, као наука без научне подлоге, тј. теоријски ненаучна и практички без вредности, презрена и одбачена. Кроз скоро целу другу половину XIX века позитивизам Огиста Конта и његове школе (Р. Авенарије, А. Рил, Е. Лаас, К. Геринг, Е. Мах, Е. Диринг, Ст. Миљ) је потчинио филозофију, и у њиховим рукама она је била оруђе за утврђење једног новог догматизма – материјализма. Под оваквим приликама филозофија је била изгубила свако самопоуздање и скоро напустила мисао да одржи своју самосталност. Карактеристична је била за овакав положај филозофије и њену капитулацију појава једног филозофског дела од пре тридесет година. Бечки професор филозофије (раније у Черновцима) Рихард Вале издао је 1894. године књигу: *Целокупност филозофије и њен крај. Њена завештања теологији, физиологији, естетици и државној педагогији.*”

ПРОСЛАВА СВЕТОГ САВЕ НА БОГОСЛОВСКОМ ФАКУЛТЕТУ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

„Велика сала у приземљу зграде Богословског факултета била је и сувише мала да прими многобројне госте. Када је, у 20 часова Његова Светост Патријарх српски Господин Викентије са архијерејима – Њиховим Преосвештенствима епископом будимским г. Германом и епископом топличким г. Доситејем, – ректором Београдског универзитета г. др Вукићем Мићовићем, претседником Верске комисије НРС г. протом Смиљанићем, ректором Богословије Светог Саве архимандритом г. Јованом Велимировићем и осталим угледним гостима силазио из Деканата, праћен деканом факултета, с тешком муком се пробијао холем и степеништем првог спрата у приземље кроз густу масу света који није могао ући у свечану салу. Постављен је гласноговорник, тако да су свечаност могли пратити сви у згради факултетској. Мешовити хор студената дочекао је Њ. С. Патријарха песмом многољетствија (ис-пола-ети...). Одмах је отпочео црквени обред, чим је декан, прота-ставрофор др Радивој А. Јосић, ужегао свећу. Чинодејствовао је је Њ. Пр. Епископ топлички г. Доситеј, уз асистенцију архимандрита г. др Андреја Фрушића, доцента Богословског факултета и протођакона Будимира Шилка, дипломираног студента Богословског факултета. Импозантни хор студената под диригентством г. Стојана Лазаревића, хонорарног наставника Богословског факултета, певао је обредне црквене песме и одговарао на јектеније. По завршетку црквеног обреда, декан г. др Јосић поздравио је госте добродошлицом. Поздравни говор г. декана износимо у целини:

Ваша Светости,
Преосвећена господо Архијереји,
Господине ректоре Београдског универзитета,
Господине претседниче Верске комисије Народне републике Србије,
Господине ректоре Богословије Светог Саве,
Драги пријатељи Богословског факултета,
Колеге и ученици!

Промислом Божјим додељена ми је особита част, да Вас на овај велики српски дан, дан празновања и слављења Светога Саве, у име колегијума, студената и осталог особља Богословског факултета Српске православне цркве, свесрдно поздравим:

Добро нам дошли!

Данашња прослава Светог Саве је Богословском факултету тридесет и трећа прослава. Али, она је донекле, и *прва* прослава! Јер, Православни богословски факултет Београдског универзитета је 30. јуна прошле године укинут и ликвидираан као државна установа и тиме издвојен из састава Универзитета. Сутрадан, 1. јула, Српска православна црква, по претходном одобрењу врховних државних власти, прихватила је и преузела Богословски факултет у своје руке, под своје старање и бригу. Он је, стога, морао да унеколико измени своје име. И добио је име, по одлуци Светог архијерејског сабора Српске православне цркве: Богословски факултет Српске православне цркве.

Богословском факултету Српске православне цркве је данас **прва** светосавска прослава.

Дан Светог Саве, највећег српског просветитеља и учитеља и првог поглавара независне Српске православне цркве прави је дан осврта на годишњицу прошлости, на прошавшу годину рада, на годишњицу успеха и неуспеха Богословског факултета. Тако се некад по свима школама, где је Свети Сава прослављан, чинило о овом његовом дану; тако ће се и ове светосавске годишњице на нашем факултету учинити.

Али, како је Богословски факултет 30. јуна и 1. јула прошле године доживео и преживео она два, малочас споменута, судбоносна догађаја, то ми се чини, да је данас време и прилика, да бацимо поглед мало даље, у дубљу прошлост Богословског факултета, да прикажемо, макар само неколико најважнијих момената из живота Богословског факултета од његовог постанка до данас.

Још 1905. године, законом Народне скупштине било је одређено, да се поред ондашња свега три факултета Београдског универзитета оснује још неколико нових факултета, међу којима и Богословски факултет. До остварења овог закона није могло одмах доћи. Србија је морала штедети и припремати се за велике догађаје, чији су се знаци ускоро на српском и европском хоризонту почели показивати. Анексија Босне и Херцеговине, царински рат, балкански ратови и Први светски рат одложили су отварање нових факултета Београдског универзитета за оно време, када се мислило да је политички задатак српског Пијемонта извршен. После завршеног Првог светског рата, када су се политичке и економске прилике у великој држави Срба Хрвата и Словенаца биле прилично средиле – 1920. године – Закон од 1905. године је остварен.

Септембра 6. године 1920. одржана је на Београдском универзитету, у канцеларији ондашњег ректора др Слободана Јовановића, прва седница Савета Православног богословског факултета. Било је свега четири члана факултетског Савета, редовни професори: прота Стева Димитријевић, бивши ректор Призренске богословије – за историју Српске цркве; др Александар Павлович Доброклонски, бивши професор универзитета у Одеси – за историју хришћанске цркве; др Миливоје Јовановић Буца,

бивши професор гимназије и министар вера – за филозофију; и викарни епископ Иларион Зеремски, бивши професор Карловачке богословије – за Свето писмо Новог завета.

Први, тада избрани, декан Богословског факултета, прота Стева Димитријевић, примио је на себе обавезу да нађе просторије за факултет и набави најнеопходнији намештај. Свега је било вотирано тридесет хиљада динара за трошкове око оснивања и уређења факултета. Тек, 14. децембра исте, 1920. године беху готови мали столови и клупице за слушаоницу, а сутрадан 15. децембра у Крсмановићевој згради, преко пута Саборне цркве, отпочела су предавања. До тога времена избрани су и потврђени нови редовни професори: митроносни протојереј др Теодор Титов, бивши професор Кијевске духовне академије – за библиску историју са библиском археологијом и др Драгутин Анастасијевић, дотадањи ванредни професор Филозофског факултета Београдског универзитета – за грчки језик и византологију. У том времену избрани су и хонорарни наставници др Веселин Чајкановић, професор универзитета – за историју религија; Михајло Алексијевич Георгијевски, бивши доцент Петроградског универзитета – за старојеврејски језик; Михаило Поповић, помоћни библиотекар Народне библиотеке – за општу историју света. Тиме је Богословски факултет довољно, иако не потпуно, оспособљен да на њему отпочне настава прве године.

У току даљих година егзистенције Богословског факултета бирани су и постављани нови стални и хонорарни наставници. Једни су одлазили са факултета било на друге положаје – у Цркву као епархијски архијереји; или су као настаници факултета смрћу кошени. Ова историја наставног особља Богословског факултета дуга је и није могуће овом приликом изнети је. Пред Други светски рат Богословски факултет је био потпуно комплетан у наставном особљу; број студената је варирао између 250–300; створен је скромни студентски интернат на Косанчићевом венцу, задужбини блаженопочившег епископа нишког Никанора Ружичића, интернат који је могао примити око сто студената и кога је Свети архијерејски синод Српске православне цркве издржавао. Пред сами Други светски рат Српска црква је подигла велику зграду, специјално изграђену за интернат Богословског факултета; али је рат омео да се набави намештај и изврши усељење студената. Нажалост, та зграда ни до данас није враћена Цркви, односно Богословском факултету.

Стварање опште факултетске библиотеке и семинарских библиотека почело је, такорећи, ни из чега. Специјалним кредитима за књиге, кредитима по буџету и поклонима у књигама и новцу брзо се створила угледна факултетска библиотека. Почетком 1922. године Богословски факултет је примио легат енглескиње г-ђе Џенкинс у износу од двеста фунти стерлинга у звечећем злату, које су по најповољнијем курсу промењене у динаре. Тако је створен значајан „Фонд г-ђе Џенкинс” за

куповину књига. Године 1923. ондашњи декан Богословског факултета прота Стева Димитријевић, као делегат Црвеног крста за помоћ гладнима у Русији, купио је делимично из овог Фонда делимично из накнадно добивеног специјалног кредита масу књига – међу којима и већи број ретких и скупоцених књига и допремио их у Београд на факултет. Пред Други светски рат општа библиотека и семинарске библиотеке бројале су око петнаест хиљада дела, а далеко већи број примерака или свезака. Блаженопочивши патријарх Димитрије, велики добротвор Богословског факултета, завештао је Богословском факултету још за живота извесну суму новаца за покретање и издавање једног стручног часописа Богословског факултета. Тестаментом, пак, завештао је милион динара за издавање часописа, који је, под називом *Богословље* 1926. године почео излазити из штампе и излазио у четири свеске годишње све до 1941.

Други светски рат, страховито је покосио Богословски факултет. Шест професора уклоњено је са Богословског факултета. Ни један други факултет Београдског универзитета није онда толики проценат професора изгубио као Богословски факултет. Факултетски интернат је од запаљивих бомби изгорео са целим намештајем. Дуго се, за време ове немачке окупације није дозволило Богословском факултету ни да испите студената одржава. Библиотеке су биле благовремено склоњене у Патријаршију; и, углавном, књиге су сачуване.

После ослобођења 1944. факултет је оживео. Уклоњени наставници враћени су на своју предратну дужност. Али, факултет су тукле друге недаће. Он је дуго само животарио и с тешком муком се опорављао. Смрт је одмах по ослобођењу почела немилосрдно да коси наставно особље. Умрли су, брзо један за другим, професори: протојереј др Димитрије Стефановић, протојереј др Атанасије Поповић, архимандрит др Филарет Гранић, др Драгутин Анастасијевић, др Јордан Илић; затим одлични хонорарни наставници протојереји: Милан Мратинковић и Бранко Цвејић. Један професор је пензионисан, а двојица су уклоњена са факултета од стране народних власти. Многи студенти су изгинули у току рата; многи су се изгубили незнано где; многи су се запослили и престали даље да студирају. Но факултет се ипак почео брзо опорављати. Благодарећи увиђавности народних власти, факултет се 1947. године зановио са пет нових наставника – доцената и неколико хонорарних. Број студената је из године у годину поступно растао, тако да је у доба ликвидације факултета на њему било око двеста студената. Асистената, административног и другог особља и послуге факултет је имао у нормалном броју. Године 1950. и 1951. Богословски факултет је успео да изда две књиге *Зборника* радова факултетских наставника са око осамсто страна велике осмине, благодарећи великом поклону хартије Екуменског савета цркава у Женеви. Факултетска библиотека је обogaћена двама завештањима сјајним библиотекама – почивших професора нашег факултета: др Драгутина

Анастасијевића и др Јордана П. Илића, које је Факултетски савет огласио својим великим добротворима. Свети архијерејски синод је почео давати стипендије за извешан део сиромашних студената; Епархијски управни одбори, српске православне црквене општине и многи други слали су факултету значајне поклоне у новцу. Било је збринуто доста сиромашних студената, али не сви.

Укидање Богословског факултета као државне установе нанело је факултету тежак удар и пометеност. Заслуга је врховне управе Српске православне цркве да је факултет убрзо стао на здраве ноге.

Нека је хвала Његовој Светости господину Патријарху Викентију, претседнику Светог архијерејског сабора и Светог архијерејског синода, као и његовим сарадницима, нарочито члановима Светог архијерејског синода, што су свесрдно прихватили Богословски факултет и напрегли све своје моћи да пољуљани Богословски факултет учврсте, иако Српска православна црква располаже са врло оскудним материјалним средствима.

Данас је настава на Богословском факултету комплетна. Свети архијерејски синод потврдио је избор двојице нових доцената и петорице хонорарних наставника; унапредио је пет доцената у ванредне професоре; издаје 66 стипендија од по три хиљаде динара месечно сиромашним студентима; вотирао је задовољавајући буџет за 1953. годину, обраћајући особиту пажњу на наставно особље, библиотеку, научни рад и студенте. Најтеже је питање интерната које још није могло бити решено и питање административног особља, које је сада замењено бившим асистентима факултета, но који су већином или на дугом одсуству или болесни или неоспособљени за канцеларијске послове. Бројно стање студената је врло утешно: данас Богословски факултет броји 245 студената, од којих је 132 у првој години.

Богословски факултет Српске православне цркве корача већ сада сигурним корацима у бољу будућност. Он је сачувао дух Светог Саве. Он верује у Промисао Божји, који му је дао Светог Саву за углед. Свети Сава је заштитник његов пред престолом Божјим. Свети Сава је велик за све Србе – и за српски Богословски факултет.

Он је творац прве високе богословске школе у Хиландару – задужбини његовој и његовог оца Стевана Немање – Светог Симеона. Стога му дугујемо вечну захвалност. Ми га молимо скрушено, да нам опрости, што ове године нисмо могли, што нисмо стигли да му достојније припремимо ову прославу.

Помози нам, Господе, да се у нашем разуму никако не умањи слава Светом Сави, да у нашим срцима никако не ослаби љубав према Светом Сави.

Ускликнимо с љубављу Светитељу Сави.”

(Прослава Светог Саве на Богословском факултету Српске православне цркве, у *Гласник Српске православне цркве*, уредник викарни епископ моравички, касније епископ будимски, па патријарх Герман Ђорић (1951–1955), 1953, бр. 2–3, стр. 37–40).

ПРОТА РАДИЧ ЈОСИЋ (1883–1944)

Прота Радич, у народу познат под именом поп Лала, био је прво дете свештеника Алексе Поповића и Драгиње, рођене Весић, унуке чувеног капетана Крушевачке нахије Веселина Ћирковића и рођене сестре знаменитог архимандрита Илариона Весића. Радич је био први члан и најстарији потомак познате свештеничке породице Поповић, који је дотадашње породично презиме Поповић променио у Јосић, у спомен на свог деду проту Јосифа Поповића, у народу званог поп Јоса.

Прота Радич је, по предању, био 53. по реду свештеник породице Поповић у којој се свештенички позив преносио с колена на колено, с оца на сина, још од времена Косовског боја. Он је у својој свештеничкој служби постигао највећи положај који једно свештено лице може да постигне; био је протојереј-ставрофор, архијерејски намесник крушевачки и старешина Цркве Свети Ђорђе у Крушевцу. Одликован је многим црквеним одликовањима: црвеним појасом, протојерејским чином, напрсним крстом, и правом ношења камилавке у лила тону.

Радич је рођен у селу Велика Врбница, 1883. године, где је завршио основну школу. Четири разреда гимназије завршио је у Крушевцу. Потом га ујак, архимандрит Иларион Весић, у 14. години, шаље у царску Русију у Кијев. Радич је у тамошњој Духовној академији завршио богословске науке.

Млади Радич је за време свог четворогодишњег школовања у Кијеву тако добро научио руски језик, да је њиме говорио као да му је матерњи. Био је велики пријатељ руског народа, па се целог живота дружио са руским емигрантима који су после Октобарске револуције 1917. године масовно пребегли у Краљевину Југославију. Руси су имали своја удружења, чак један хор у Крушевцу који је редовно певао сваке недеље и о празницима у Храму Светог Ђорђа, где је Радич био старешина цркве. По завршеном школовању, Радич се запослио као учитељ основне школе у селу Мајдеву крај Крушевца, где је тада при Цркви Свете Петке био на парохији његов кум, чувени прота Михаило Минић, познати народни првак у Крушевачком округу, припадник Радикалне странке Николе Пашића, народни посланик и дуго година сенатор. Млади Радич је прихватио идеје радикализма и приступио Радикалној странци у којој је био до краја живота. Касније је као радикал био одборник општине Крушевац. Цела породица Поповић-Јосић је припадала Радикалној странци, а Радичев отац, поп Алекса је чак због тога био осуђен и на смрт у чувеној Тимочкој буни.

Године 1902. у породици Поповић-Јосић догодила се велика породична трагедија. Наиме, поп Алексина попадија, а Радичева мајка Драгиња, на свом тринаестом порођају је преминула заједно са двоје новорођене деце у тридесет осмој години живота. Она је све до тада, у многобројној патријархалној породици, била главна породична домаћица. Радич је тада имао деветнаест година, његов млађи брат Стеван шеснаест, следећи брат Радивој био је дечак од тринаест година, брат Никола је имао десет, Богољуб шест, а најмлађи брат Јосиф је био дете од непуне две године. Поред наведене шесторице браће остала је и сестра Наталија, која је тада могла имати осам година. Било их је седморо. Уз њих, у кући су била браћа Петар и Душан као и сестра Ружица, који су доцније, још као деца, помрли. Поред њих, стари прота Јосиф је довео у кућу и две своје унукe Милану и Милену, децу његове кћерке Ане, удате Ваљаревић у Крушевцу, чија су оба родитеља рано помрла а њихово четворо деце остало сирочићи и без оца и без мајке.

Кад је умрла Драгиња, у породици Поповић-Јосић било је укупно десеторо деце, са попом Алексом и старим протом Јосифом и његовом попадијом Даницом укупно тринаест душа у кући. Тада се поставило питање како да се нађе домаћица која ће наставити дужност Драгиње. Решено је да млади Радич одмах поднесе оставку и напусти позив учитеља у Мајдеву, да се ожени и потом рукоположи и пређе у Велику Врбницу где би његова супруга одмах преузела дужност главне породичне домаћице уместо преминуле Драгиње. Тиме је живот младог Радича потпуно промењен, одлучено је да буде другачије него што је он, можда, желео.

Радичев теча, учитељ Крсто Божовић из Врбнице (који је био ожењен Лепосавом, кћерком проте Јосифа) добио је задатак да пронађе и испроси супругу младом Радичу. Учитељ Крста је од свог пријатеља, угледног домаћина Ђорђа Никетића из Кожегина (Александровца), који је такође имао много деце и чија је супруга рано умрла, испросио за Радича једну од његових кћерки. У то време стигла је за удају осамнаестогодишња Роксанда, рођена 1884. године. Млада Роксанда је рано остала без мајке, па је у многобројној породици Никетића морала много да ради, тако да је већ била вична домаћичким пословима. Још као дете, кажу, морала је да се пење на шамлицу (малу столицу) да би за ову многобројну породицу могла да умеси хлебове. И тако је на младу Роксанду пао избор да буде главна домаћица многобројне породице Поповића-Јосића. Роксанда је једва чекала да се уда и да се ослободи многобројне породице Никетића, надајући се лепшем и лакшем животу, али се у томе силно преварила. У новој породици чекао ју је још већи посао и још тежи живот.

Радич и Роксанда су се венчали 1903. године и настанили у Великој Врбници. По венчању, Радич се одмах рукоположио, а Роксанда преузела дужност главне домаћице. На венчању кум им је био прота Михаило Минић, народни трибун из Мајдева, и то кумство се одржало до данас.

Чим се оженио и запопио, млади Радич је преузео дужност капелана на парохији свога деде, проте Јосифа. То му је била прва парохија коју је опслуживао, док је његов отац, прота Алекса, опслуживао другу врбничку парохију. Тако су отац и син били супароси на служби у Цркви Светог Николе у Великој Врбници пуних 20 година.

Радичева баба Даница умрла је 1909, а прота Јосиф 1919. године; и малолетна браћа: Петар и Душан и сестра Ружица су помрли. Требало је сахрањивати и према верским и народним обичајима давати многобројне парастосе, подушја, и помене: сутрадан после сахране, па целе недеље сваки дан, па прва субота, четрдесет дана, пола године, година, и уочи сваког празника. Баба Даница је сахрањена у гроб свог рано преминулог петнаестогодишњег сина гимназијалца Матеје, а поп Алекса у гроб своје рано преминуле супруге Драгиње. На врбничком гробљу мирно и данас почивају свих седморо чланова породице, које је Радич сахранио.

Радич и Роксанда су изродили шесторо деце: најстарију Загорку 1904, Љубицу 1906, Драгињу 1909. (име су јој дали по баби), Петра 1913, Милорада 1915. и Радмилу 1917. године. Драгиња је умрла као девојчица.

Браћу је требало гајити, подизати, школовати и то је све на себе преузео Радич и његова Роксанда. Као мали птићи, стасала су Радичева браћа, завршила школе, дипломирала и свако је пошао својим путем. У то доба, дешавало се да Радивој затражи новац „под хитно”, а Радич га нема, онда у помоћ прискаче Роксанда, па је од девојачког мираза давала накит и дукате да би могао брату да пошаље новац. Може се рећи да је Радич Јосић, уз помоћ своје супруге Роксанде, на најбољи начин обавио старешинске послове у својој фамилији.

Када је сву своју браћу ишколовао, сестру удао, а старе посахрањивао, Радич у својој 39. години и Роксанда у 38. години живота, могли су да се окрену себи и да отпочну да куће своју кућу. Радичев отац, поп Алекса, је добро видео шта је он све учинио за своју фамилију па је, пре смрти, продао свом блиском рођаку Душану Поповићу њиву звану „попова” са бунаром киселе воде, па је тај новац дао сину Радичу као награду и захвалност. Са тим новцем Радич је купио један плац са старом кућом у Крушевцу у Косанчићевој улици, где је касније сазидао нову, лепшу кућу у којој је живела његова породица по пресељењу у Крушевац 1922. године. Његова прва парохија у Крушевцу је била при цркви Лазарици, задужбини кнеза Лазара. Док није подигао кућу становао је у оближњој Немањиној улици „под кирију”. Доцније је добио парохију при Цркви Светог Ђорђа. Ту је постављен за старешину, добио чин проте, касније протојереј-ставрофора и дужност архијерејског намесника крушевачког.

Прота Радич је умро 15. маја 1944. године, у својој шездесет другој години. Његова сахрана, иако у ратно време, била је достојанствена. Више од четрдесет свештеника у свечаним одеждама је чинодејствовало и ишло

кроз град, испред кола са покојником, уз мноштво Крушевљана, његових познаника, пријатеља, поштовалаца и целе родбине, који су дошли да испрате заслужног свештеника Српске православне цркве.

Прота Радич је сахрањен на Крушевачком гробљу, где му је син архитекта Милорад Јосић (по чијем пројекту су грађене цркве, припрате, парохијски дом у Врбници, зграда Комерцијалне банке у Крушевцу...) подигао, по свом пројекту, споменик у белом венчачком мермеру. Ту је, касније, сахрањена и његова верна супруга Роксанда која је умрла 1. јануара 1970. године у својој 87. години, а ту су положене и кости њиховог сина Петра, краљевског официра и команданта Летеће бригаде генерала Драже Михајловића, који је погинуо у борби са партизанском војском 27. октобра 1946. у Босни. Кости Петрове пренела је, тајно, мајка Роксанда.

Прота Радич Јосић **архијерејски намесник крушевачки**

+ Милан Нешић **протојереј и парох крушевачки**

Пала ми је у део тешка дужност да се данас у име свештенства града Крушевца и околине, у име Свете цркве православне и у име своје опростим са једним чланом нашег свештеничког реда, једним вредним трудбеником у винограду Господњем, протом Миланом Нешићем, парохом Прве крушевачке парохије, са којим сам сарађивао на једном узвишеном послу скоро четири деценије, а последњих дванаест година били смо и под једном куполом при Цркви Светог Ђорђа у Крушевцу, и да пружим утеху ожалосћеној породици (која је тако тешко погођена смрћу домаћина, главног породичног стуба, ослонца и заштитника свога), на испраћају његових помртних остатака, који ће се, ево, кроз који час предати заједничкој нади – мајци земљи (која ће их чувати до дана Општег васкрсења, до дана Судњега, када ће Господ разделили праведнике од грешника).

За све оне, који мењају овоземаљски привремени живот за небески, за оне који на земљи живе и делују у јеванђелском духу, црквени песник каже: „Нека је блажен твој пут душо којим си кренула, јер ти је тамо припремљено место покоја – мира”. Па и ми данас, испраћајући смртне остатке покојног проте Милана, предајући их општој мајци – земљи, од које су постали, и од које су телесно живели, испраћајући једновременно и дух његов, можемо мирне душе поновити предње речи црквеног песника.

Да, испраћајући смртне остатке покојника, ми испраћамо и оно што чини живот човечији, суштину човека, претежни део човечијег бића – душу његову, делић Божји који се налази у нама и који, док је телу, чини тело живим, покретним, смишљеним и чије одвајање од тела и проузрокује смрт, али не и духовну. Јер душа је бесмртна, она се враћа праизвору своме Господу Богу, коме има да полаже рачуне о делима својим на земљи и да прими „мзду по дјелом својим”. Телесном смрћу биће човечије се не уништава, јер оно чини суштину човека, не гине, оно само напушта тело – које има вредности док је дух у њему. Све особине човека – људског бића, као: доброта, милосрђе, љубав, мржња, правољубље и друге добре или

рђаве особине људске, по којима се цени човек, нису особине телесне, већ душевне.

Наша је дужност као хришћана да са сродницима, пријатељима и познаницима покојног проте Милана одамо врлом покојнику дужну пошту испраћајем његових телесних остатака до вечне куће; уз то да се на овом молитвеном састанку, као и у одређене дане по нашем верском обичају молимо Господу Богу за покој душе његове, да му Господ Бог буде милостив гресима његовим, јер према Светом писму нико није без греха, осим јединог Господа Бога.

Имајући све ово на уму, јасно је да је овај наш растанак привремен, јер ми Хришћани верујемо у загробни живот. Сваки прави Хришћанин верује да телесна смрт неког нама драгог лица не значи вечити, већ привремени растанак. Сваки прави Хришћанин у оваквим тренуцима не пада у очајање, ослањајући се на милост Божју лакше подноси овакве тужне и потресне растанке.

Ожалошћена породицо, плачи за твојим драгим покојником; јер он је био нежан супруг и родитељ, који се бринуо и старао за своју породицу у циљу да вас заштити од свих невоља и недаћа у овом животу пуном борбе и трвења. Али ваша жалост и туга мора бити у границама разума, у границама хришћанског сазнања да је овај растанак привремен, да ћемо и ми сви поћи тим путем и у загробном животу састати се са својима милима и драгим те да сви скупа будемо учесници царства Божјег, ако будемо својим делима на земљи заслужили. Живећи у друштву покојног проте Милана и као јавни радник сарађујући да њим тридесет и шест година, могао сам упознати његову племениту и пуну хришћанског милосрђа душу, и верујем да ће пред престолом Свевишњег Творца изаћи оправдан. Четрдесет година он је делао у винограду Господњем и као добри пастир полагао душу своју за овце своје, јер је творио вољу Божју и друге томе научио, а по речима Спаситељевим: велики ће се назвати у царству Божјем, који твори, извршује, закон Божји. То нек вам је утеха и подстрек, да и ви идете његовим трагом, да творите вољу Божју, да би се у загробном животу састали са драгим покојником у царству Божјем.

А ти, драги друже, одлазиш нам тако, може се рећи, изненада. Ти, који си, иако си превалио шездесет година живота, давао изглед човека још крепка, снажна и здрава, кога смо ми, по својим људским проценама, сматрали још тако удаљеног од смртног часа, збиља оде изненада из наше средине. Тако, драги друже, не могасмо честито ни да те обиђемо, да се поразговарамо, утешимо те у тешкој бољци, охрабримо и да тако твојој породици укажемо моралну помоћ. Не могасмо, јер нам оде далеко да бољци својој потражиш лека. Са зебњом си пошао на тај пут. Сећам се како си се при поласку вајкао говорећи: „Како да пођем, кад ето, ко год оде тамо не врати се жив?!” Као да си предосећао злу коб, која те је ево и снашла.

Нећемо више слушати твоју умилну песму, коју си свагда са осећањем певао, нити твој лепи, пун духа, хумор, којим си уносио расположење у наш, иначе, тешки и пун борбе и озбиљности живот. Твоја рука престала је да пише оним твојим тако дивним краснописом. Твоји другови дуго ће осећати једну велику празнину, а млађе свештенство изгуби једног свог доброг, мудрог саветодавца у свима пословима своје тешке службе. Твоји другови свагда ће те се сећати и са љубављу спомињати. А свима нам је много жао што те у болести нисмо могли чешће посећивати, јер смо до пре неки дан веровали да ће твој крепки организам бољки одолети. Али, авај! Божји промисао је друго определио.

Тело твоје предајемо мајци земљи, а дух твој нека се вине у небеске регионе пред престолом Свевишњег, јер по речима црквеног песника: „У вери и нади и љубави и крепости и чистоти и у свештеничком достојанству поживео си”. Зато нека вечни Бог, „је му же работал јеси”, усели дух твој, „в мјестје свјетље и красње, идјеже праведни упокојајусја и получиши на судје Христовје оставленије грехов и велију милост”. Амин.

Преглед цркве епархије нишке, год. XIX, 1938, бр. 12, стр. 420–423
Штампарија „Свети Цар Константин”, Ниш.

ПРОТОЋАКОН ПАВЛЕ ПУДЛО (1898–1964)

На Старом крушевачком гробљу, у хладу једног јасена, тихује гробно место протођакона Павла Пудла, богословског писца, полиглоте, катихете крушевачке Гимназије и професора Богословије Светога Саве у Београду.

Његов биограф, протојереј-ставрофор Бранко Цисарж, професор, писац, аутор знамените библиографије *Један век периодичне штампе Српске православне цркве*, на вест о његовој смрти пише:

„Премда је по својој нарави био тих и скроман кроз цео живот, својим радом и у гимназији и у богословији заорао је дубоку бразду и посејао добро семе, које је нашем народу дало велики број добрих и племенитих чланова, а Српској православној цркви младих и одушевљених свештеника” (*Весник, орган Свештенничког удружења СФРЈ, Београд, 1964, година 16, број 371–372, страна 16*).

Рођен је 3. јуна 1898. године у Лубну Бжозови (Галиција), где је завршио основну школу.

Галицију је у српску књижевност унео Милош Црњански. Он је ратовао у том делу света 1915. године, као аустријски војни обвезник, против Руса. О тим тешким данима ратовања записао је:

„Оно што је мени помогло да, душевно, поднесем све те гадости, била је природа терена на ком смо гинули.

Тај део Галиције личи, понегде, на Србију, са својим брдима, са својим шумама. Јесен је у њој топла.

Тек октобра све утоне у блато.” (*Лирика Итаке и коментари*)

Павле Пудло своје даље школовање наставља у Березову и Ростову, где завршава нижу гимназију. Теолошко образовање добија у три богословије: у Јекатеринославу, Симферопољу (Крим), Сремским Карловцима (матурирао је крајем маја 1922. године).

У Сремске Карловце стигао је, по речима проте Цисаржа: „Као руски избеглица после Првог светског рата, преко Цариграда и Грчке.”

Бекство од комунизма за професора Павла Пудла било је привремено, јер ће га он стићи 1944. године у Крушевцу.

Богословски факултет Српске православне цркве започео је рад 1920. године. Павле Пудло после завршетка богословије службује као нижи чиновник у Патријашији у Београду, да би могао да студира теологију. И не само да са успехом завршава факултет 1928. године, већ се, још као студент, јавља као плодан богословски писац. Његово име, 1927. године, налази се у списку сарадника угледног часописа *Преглед цркве епархије*

нишке, кога је 1920. године основао свети исповедник Доситеј Загребачки (1877–1945): Сергије Тројицки, Стева Димитријевић, Лазар Мирковић, Теодор Титов, Радивој Јосић, Бруно Ловрић, Сретен Динић и међу њима двојица студената теологије: Викентије Фрадински и Павле Пудло. Те, 1927. године објављује и рад *Мишљење Владимира Соловјова о догматском развоју Цркве са примедбама на њега у часопису Хришћански живот* који уређује ава Јустин Поповић. Школске распусте 1929. и 1930. године Павле Пудло проводи у Манастиру Свети Роман у Ђунису (како извештава *Светоромански весник – верско-морални лист*, издање Манастира Светог Романа, година 2, бр. 1, јануар 1931, стр. 6).

По завршетку факултета, започиње свој дугогодишњи плодни рад у просвети. У Крушевачкој гимназији је вероучитељ, где 1935. године полаже професорски испит и предаје са супругом Радмилом. После обнављања рада Богословије Светог Саве у Београду 1951. године, у њој држи наставу из: апологетике, моралног богословља и психологије са логиком све до пензионисања 1959. године.

Бити професор Апологетике у Богословији, у доба када вас је антитеизам из Совјетије сустигао и у Србији, јесте *Апологија Христа* равна оним из прве или ране Цркве. Његови ученици су: митрополит Амфилохије Радовић, епископ Атанасије Јевтић...

Морално богословље показује на делу ратне 1942. године, као вероучитељ у крушевачкој Гимназији. Министарство просвете је својим расписом тражило од школских власти да се изврши провера *националне исправности ученика*. Под овим се подразумевало пријављивање и санкционисање свих ученика за које се сумња да су комунисти.

Наставнички савет је заседао 16. фебруара 1942. године:

„Пошто је директор прочитао распис отворила се дискусија.

Г. Пудло Павле пита г. директора да ли се овај распис односи на све школе или само на Гимназију крушевачку. На објашњење г. директора да се тај распис односи на све школе, он примећује немогућност поступка по том распису и тражи објашњење, како и на који начин да се поступи у овом случају. Он је мишљења да дела ученика треба судити, али се пита како је могуће дати суд о ученицима када немамо никакав оптужни материјал. Психолошки аргуменат не можемо да употребимо. Не можемо да пратимо њихов духовни развој нити њихово држање и кретање и могло би се десити да се донесе погрешан суд и да се огрешимо о савест.” (*Крушевачка Гимназија 1865–1995, Крушевац, 1995. године, страна 131*)

После рата, 1945. године, комунистичка власт га кажњава принудним радом у Борском руднику. Ослобођен је након годину дана, јер није било никаквих доказа да је у Крушевцу *окупљао реакционарну омладину*, како је био оптужен. По доласку из рудника, запослио се у крушевачкој фабрици „Жупа” као физички радник на утовару. Потом добија посао у грађевинском предузећу „Партизански пут” као евидентичар, а нешто

касније, у истој фирми, постаје административни манипулант и помоћник статистичара манипуланта.

Протођакон Павле Пудло био је хуманиста, који не престаје да се ангажује у хуманитарним акцијама. Сачувано је сведочанство о његовим предавањима у добротворне сврхе у Крушевцу између два светска рата. Коло српских сестара организовало је његова четири предавања:

1. Критички преглед етичких принципа, 18. априла 1929. године у хотелу Париз.

2. У сутону времена или на раскрсници живота, известила *Југославија*, од 30. марта 1930.

3. О великом руском и словенском књижевнику Достојевском, 3. марта 1931, хотел Париз.

4. Цивилизација и религија, 11. фебруар 1932. године, сала Женске основне школе.

Предавања су била изванредно посећена.

(*Славица Давидовић, Један век кола српских сестара, Четири предавања професора господина Павла Пудла, Расински анали, Крушевац, 2004. године, година 2, број 2, страна 85–87*).

Последње године живота провео је у породичном кругу у Крушевцу „у непосредној близини цркве Лазарице, у којој је сваке недеље и празника служио” (*прота Цисарж*).

На његовом опелу, 29. октобра 1964. године, у цркви Лазарици учествовало је више од десет свештеника, међу којима и ректор Богословије Светог Саве др Душан Кашић и протођакон Стеван Степанов, наставник Богословије. Ученици Богословије су изнели тело покојног професора из цркве. Погребно слово изговорили су, у име Богословије ректор др Душан Кашић, а на дане из крушевачке Гимназије подсетио је његов негдашњи колега и сапатник у послератном насилном одузимању катедре вероучитеља од стране комунистичких власти, протојереј Живан Савић.

Митрополит Николај (Мрђа) у својој књизи *Господ Исус Христос као цар у Старом и Новом завету*, објављеној 2002. године у Сарајеву, о протођакону Павлу Пудлу каже: „Био је цењен као човек који је много знао...служио је врло често и надахнуто проповедао... предавао је врло успешно, јер је био човек који је поседовао велико теолошко знање, као и познавање других научних дисциплина... водио је врло тежак и одговоран живот... у професорском колегијуму уживао је веома велико поштовање... а ученике је саветовао:

– Негујте, децо, страх Божји у себи, па ће вам Бог подарити благодатну снагу да му верно служите и тешкоће у животу лако савлађујете.”

Прота Цисарж у некрологу протођакону Павлу Пудлу пише: „Сви они који су сазнали за његову смрт моле се за покој његове племените душе и

тако гори воштаница над свежом хумком племенитог и доброг оца породице, дугогодишњег наставника многих генерација и доброг и верног сарадника у васпитачком колегијуму Богословије Светог Саве. Господ нека подари души његовој рајско насеље и нека му буде лака, крвљу мученика натопљена земља, којој је посветио целокупну своју делатност.”

И на крају, Милош Црњански о ратовању у Галицији вели: „Ја ћу о томе рећи само неколико куриозитета. *Широка река људског заборав*, која протиче болно, непрестано, у историји човечанства, однела је све друго.”

Књижевник Иван Пудло, син протођакона Павла Пудла, своме сину дао је име Павле.

Библиографија радова протођакона Павла Пудла

1. Адијафоре, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1927, година 8, број 4–5, страна 135–140; број 8–9, стр. 267–270.
2. Анатемисање као литургијски чин у Недељу православља, *Весник српске цркве*, Београд, 1930, година 35, број 2–3, стр. 143–148.
3. Арондација парохија, *Весник*, орган Свештеничког удружења СФРЈ, Београд, 1960, година 12, број 259, стр. 3.
4. Богочовек у Гестиманској ноћи, *Весник српске цркве*, Београд, 1928, година 23, број 4, стр. 307–310.
5. Богочовек у Гестиманској ноћи, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1928, година 9, број 6–7, стр. 244–248.
6. Да ли је тако? (Поновљене рефлексije), Ср. „Мишљења и веровања” од Густава Ле Бона, *Venturi*, омладински часопис, Крушевац, 1930, година 3, број 3, стр. 21–25.
7. Данашња парола, *Просветни покрет*, (часопис за народно просвећивање), Крушевац, 1931, година 1, број 1, стр. 9–10.
8. Духовни проблем самоубиства, *Гласник српске патријаршије*, Београд, 1935, година 16, број 29, стр. 539–543; број 31, стр. 577–579; број 32, стр. 591–593; број 34–35, стр. 631–633; 1936, година 17, број 1–2, стр. 27–32.
9. Дух савременог човека и рационална етика са њеним последицама, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1935, година 16, број 8, стр. 237–243; број 9, стр. 283–290; број 10, стр. 306–313.
10. Дух савременог човека и питање духовне културе, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1933, година 14, број 11–12, стр. 252–259; 1941,

година 22, број 1–2, стр. 35–48; *Весник српске цркве*, Београд, 1932, број 4–6, стр. 221–231; *Просветни покрет*, Крушевац, 1932, година 2, број 1, стр. 8–9; број 2–3, стр. 41–42.

11. Етичко просвећивање, *Просветни покрет*, Крушевац, 1931, год. 1, број 3, стр. 33–34.

12. Још једна грозна опомена или путеви у решењу данашње кризе, *Просветни покрет*, Крушевац, 1931, година 1, број 7, стр. 100–102.

13. Какав је Живановић (портрет), *Круг*, Крушевац, 1930, књига 1, свеска 1, стр. 24–30.

14. Култ према Светом Сави и његово оправдање, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1935, година 16, број 11–12, стр. 382–391.

15. Мишљење Владимира Соловјова о догматском развоју цркве са примедбама на њега, *Хришћански живот*, Сремски Карловци, 1927, година 6, број 1, стр. 39–47.

16. Моја садања вера..., *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1928, година 9, број 6–7, стр. 259–262.

17. Молим те реци ми!, *Venturi*, Крушевац, 1929, година 2, број 7.

18. Наш век и рођење Спаситељево, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1936, година 17, број 1, стр. 29–32.

19. О нашим богословијама, *Весник српске цркве*, Београд, 1925, година 35, број 11–12, стр. 680–688.

20. Патарени у Босни и Херцеговини, *Весник српске цркве*, Београд, 1927, година 32, број 1, стр. 34–41.

21. Поводом вишег образовања свршених богослова, *Весник*, орган Свештеничког удружења СФРЈ, Београд, 1959, година 11, број 249, стр. 1.

22. Позадица у идеологији критеријума, *Светосавље*, 1932, св. 5, стр. 219–225.

23. Потребна измирења науке и религије и стварање више духовне културе, *Весник српске цркве*, Београд, 1933, број 5, стр. 229–241.

24. Путем етичких разматрања, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1936, година 17, број 6–7, стр. 184–189; број 8, стр. 256–258; број 9–10, стр. 296–306; број 11–12, стр. 378–384.

25. Радост јутарње новине, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1930, година 11, број 4, стр. 119–120.

26. Размишљања о вери и разуму, *Весник српске цркве*, Београд, 1926, година 31, број 7–8, стр. 566–569.

27. Размишљање у самоћи, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1928, година 9, број 8, стр. 294–297; број 10, стр. 407–409.

28. Религија, наука и живот, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1925, година 6, број 1, стр. 18–27; број 2, стр. 19–28; 1926, година 7, број 1, стр. 35–41; број 3–4, стр. 128–135.

29. Религија и цивилизација, *Просветни покрет*, Крушевац, 1932, година 2, број 2–3, стр. 27–29; број 4, стр. 54–55; број 5, стр. 62–64.

30. Самоубиство као морални злочин, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1933, година 14, број 5, стр. 72–77; *Просветни покрет*, Крушевац, 1931, година 1, број 9, стр. 140–142.

31. Усамљене мисли, *Преглед цркве епархије нишке*, 1928, година 9, број 11–12, стр. 444–446.

32. Ускршње рефлексије, *Просветни покрет*, Крушевац, 1932, година 2, број 7, стр. 73–74.

33. У хаос или из хаоса (Поглед у питању савремених криза), *Просветни покрет*, Крушевац, 1931, година 1, број 6, стр. 88–90.

34. Хришћанско гледиште на социјалне проблеме, *Весник*, орган Свештеничког удружења СФРЈ, Београд, 1962, год. 14, бр. 323, стр. 3; број 324, страна 3; 1963, година 15, број 325, страна 3; број 326, страна 3; број 328, стр. 4.

35. Шта је то бунило?, *Весник српске цркве*, Београд, 1927, број 4, стр. 228–232.

36. Шта знамо и видимо—говоримо (Поводом питања: „О средствима и начинима за ширење и јачање наше источно-православне вере у нашем народу”), *Весник српске цркве*, Београд, 1925, година 30, број 7–8, стр. 460–481.

Рукописи који се чувају у Историјском архиву Крушевац

1. Патријарх Арсеније IV Шакабенда, страна 5.

2. Дух савременог човека и рационална етика са њеним последицама, страна 21.

3. Путем етичких разматрања (завршни део рада), страна 20–37.

4. О самоубиству, страна 89.

Расправа подељена у три поглавља:

- 1) Узроци самоубиства;
- 2) Одређивање степена кривице и верскоморална осуда самоубиства;
- 3) Употреба средстава и метода којима се спречава и лечи појава самоубиства.

ТУГА ЗА САВРШЕНОСТЮ

Изабрана места из дела Павла Пудла

„Има људи који осећају *тугу за савршенством*, за бољим животом, за идеалом. Ова туга не убраја се у болећиву сентименталност, већ је она семе правог живота, које у пролазности овога света сазрева за бољи, вечни живот. Ови људи су спремни за последњи дан, они мирно чекају дан смрти, која је за њих жељена и очекивана, као и од стране апостола Павла (он је сматрао смрт као добитак, пошто би се тако пре могао сјединити са Христом, али *остати у телу, вели, потребније је вас ради*, Филиппљанима 1, 24)“.

Самоубиство као морални злочин, *Просветни покрет (часопис за народно просвећивање)*, Крушевац, 1932, година 2, број 9, страна 142.

„Аномалија зла је општа појава свих слободних бића, као саможивост и губљење смисла за заједничко. Значи ли ово да је зло условљено, оправдано и неизбежно? – Нимало! Слобода зла остаје у истој мери слободом и фактом или диспозицијом добра, мада је пут ка њему напоран и тежак. Остварење добра намеће врховна правда која остаје *осветник* за учињено зло“.

Етичко просвећивање, *Просветни покрет*, Крушевац, 1932, година 2, број 3, страна 33.

„Ново време све више броји присталица који проповедају враћање духовном идеализму, истакнутом код Шпенглера, чувеног Берксона, Булгакова, Берђајева, Гистава Ле Бона. Шпенглер прориче пропаст целокупне западне цивилизације зато што је свет одступио од Бога. „Јер веровања имају ту особину да се обнављају, но не пропадају никад“, вели Гистав Ле Бон“.

Дух савременог човека и питање духовне културе, *Просветни покрет*, Крушевац, 1932, година 2, број 2–3, страна 41.

„Век човека и пут његов је пут борбе са непрекидним развитком и усавршавањем. Бог Творац, коме је човек налик и са киме је род, дао је човеку привилегију стваралаштва према величини талента, способностима и дару”.

Религија и цивилизација, *Просветни покрет*, Крушевац, 1932, година 2, број 2–3, страна 27.

„Данас пољопривредник изјављује да нема рачуна да се бави пољопривредом, јер му се то не исплати: приход се не поклапа са расходом. Јефтина је стока, жито, живина и сви земљораднички артикли у понудама које су несразмерне према потрошњи. Исто изјављује индустријалац-фабрикант, чија роба спакована у магацинима чека на купца који не долази јер он стару робу још није распродао и зато за новом не хита. Муштерије су му осиромашиле и, ако узимају нешто, у крајним потребама узимају ово на кредит. Банкар нема поверења да даје зајмове, јер гаранције под којима то чини пале су ниско и падају и даље у својој старој вредности .

Зашто на нас удара море криза?

Одговор гласи: пијаце, пијаце, треба наћи нове пијаце и оживети стари промет и ојачати потрошњу. Треба открити нови континент, нову Америку. На Западу је тесно. Запад је у свим гранама кулминирао; треба поћи на Исток и научити Кинезе, Аустралијанце или Африканце да живе европским или америчким животом. Треба их обући или оденути споља и изнутра у европску ношњу и дати да једу са нама брашно, маст и месо... Тамо на Исток и са најбољим што имамо треба поћи, ако не желимо пропаст наше културе. Европи, као најтежи проблем наметнут је нов колонизаторски рад и неопходност расељавања. Иначе наша ће нас техника и индустрија скрхати, ако не ове године онда кроз двадесет или сто година. Зато са Цицероновим узвиком морамо рећи да садања Русија мора бити уништена, ради спаса културе и човечанства. Ово је потребно и зато да би се добила богата пијаца и да не би више постојала опасност, кад не би биле откривене друге пијаце”.

Још једна грозна опомена или путеви ка решењу данашње кризе, *Просветни покрет*, Крушевац, 1932, година 2, број 7, страна 101.

„Са заразним и отровним клицама и инспирацијама за револуцију треба свршити. Треба успоставити поверење и сагласност међу народима који су постављени између чекића уског националног шовинизма и наковња крвавог интернационализма. Треба дати сваком право да живи, а онда може настати не *Унија, већ Федерација народа Европе*. Онда ће се и за

беспослене пролетере наћи посла кад буде Европа пошла на Исток, пре него што Исток пође на Запад.

Ми и даље форсирано производимо ону робу коју немамо где и коме да продамо. Но, ја смело могу рећи да камен спотицања у *садашњој политичко-економској ситуацији јесте Русија, Русија и још једанпут Русија*. Она је задњи и највећи узрок свих наших криза.

Заборављено је да у Европи један народ који броји сто педесет милиона становника својим мучним стањем, већ тринаест година је изолован од иностранства. То је раније богати, а сада кроз большевичку експлоатацију осиромашени руски народ. За напредну индустријску Европу Русија је некада била најбогатији и најбољи потрошач”.

У хаос или из хаоса (Поглед на савремене кризе), *Просветни покрет, Крушевац*, 1932, година 2, број 6, страна 88–90.

„Данас на свим позицијама одјекује једна парола: Све напоре употребити у крчењу путева за бољу и срећнију будућност. У знаку превирања, у знаку ломљења и са прикупљеном екстазом *рушења ради зидања* стоји јадни свет. Па шта? Зар зажмурених очију и скрштених руку можемо да угледамо срећу сутрашњице? Људска повесница не памти оне дане кад је живот текао импулзивније и са више напора и стрепње него данас. Зато је данас преступ са кобном словенском резигнацијом дремати и не увиђати своју културну мисију.

У нама влада културна раздробљеност, удаљеност и затвореност у себе. Сматрам, да је ово дремање зло и, зато, вичем сад: *Краљевићу Марко, не одмарај се данас, већ кушај и даље своју бујну снагу. Не физичку више, већ ону другу духовну и вишу*. Ето, то је наша парола: *културно буђење и кретање напред*”.

Данашња парола, *Просветни покрет, Крушевац*, 1931, година 1, број 1, страна 9–10.

„Наука носи страшну одговорност пред историјским догађајима откад је почела да се меша у туђу област и не познајући суштину вечних закона, себе прогласила за Бога и Законодавца. Но чини ми се да ће нам „зли удес” опет спремити изненађење, слично испаштању Раскољникова”.

Дух савременог човека и рационална етика са њеним последицама, *рукопис, Историјски архив Крушевац*, страна 21.

„Свети Сава с правом заслужује име оца отаџбине. Он је исту створио и оживотворио; дао јој даха и полета; дао је своме народу срце и душу. Светогорска усамљеност и ћелијска затвореност српског инока, но царског порекла, није за њега имала значај исихастичке медитације. Она је означавала свесно и дубоко понирање у најтамније лавиринте људског *ја*, у ону бескрајност у којој налази одраза сав свемир, сажет као у сочиву у

једном бићу микрокосмоса. Најдубље и најтеже самопознање млади Растко Немањић, а у калуђерству Сава, проналази са успехом. Ово самопознање води га ка истинском богопознању, мудрости и власти. То је стари и познати пут за скидање покроба вечности и овековечење себе и својих дела – пут интуиције и божанских инспирација. Тим путем иду: Буда, Конфучије, Лаолације, Мухамед и Лутер. Њега освећује и божански Син Спаситељ Христос. Тај пут садржи овај програм: вођи народа, државници и реформатори, творци нових ера и епоха, генијални руководитељи и спаситељи човечанства морају проћи кроз унутарње чистилиште, кроз подвиг самоодрицања и жртве; морају проћи кроз школу усамљености и ћутања и издржати титанску борбу са *оним* телесним и чулним које је у човеку. Они морају познати себе, јер је то, рекох, извор богопознања, мудрости и власти”.

Култ према Светом Сави и његово оправдање (Предавање одржано на јубиларној прослави Светог Саве у Крушевцу, 24. маја 1935. године), *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1935, година 15, број 11–12, страна 383.

„А зар може бити већа трагедија од поругане љубави?

И она је достигла врхунац, дошла је до највеће силе у унутрашњој борби Христовој у Гестиманској ноћи... У њој је Христос размишљао о Себи и о човечанству... И о Своме позиву... И обузе га туга и бол – неутешни бол пред стварношћу, која се открила пред Њим... Размишљао је и ужасавао се...

Он, који је од Оца Небеског сишао у овај свет, пали и грешни свет да узвиси правду, да јави истину, да заблуделом човечанству покаже пут, да охрабри очајне, плачне да утеши, сироте да загрли, да нам да Своје наследство, Своје царство, Њега имају да исмевају, да шибају... Њега имају да разапну, много, много пута и онда и данас...

И жалост је набујала и разривала Му срце, срце које је волело а чија је љубав била поругана и одбачена...”

Богочовек у Гестиманској ноћи, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1928, година 9, број 6–7, страна 244–245.

„Највећи научници као што су Њутн, Галилеј... били су поред своје дубоке научености и дубоко религиозни људи, јер с правом примећује Бекон: *наука нас не удаљава, него напротив приближава нас Богу*.

Отуда видимо да је извор религије не у незнању, него у разумности, којом се човек истинито приближава Богу”.

Религија, наука и живот (Научне теорије о пореклу и суштини религије), *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1926, година 7, број 1, страна 37.

„Према мишљењу неких православних богослова догматско развиће Цркве треба сматрати као развиће религиозне свести, којим се једна вечна и неизменљива истина Христове вере усваја. Божанском Откровењу приписујемо вечни и непроменљиви карактер. Све што у њему подлеже промени и усавршавању припада човечанској страни. Прогрес овде лежи у човеку, а не у Божанству и са ове тачке треба да посматрамо и догматско развиће Цркве, али га не смемо изједначавати са прогресом богословске мисли и школе”.

Мишљење Владимира Соловјова о догматском развићу Цркве са примедбама на њега, *Хришћански живот*, Сремски Карловци, 1927 , година 6 , број 1–2 , страна 39–40.

„Дух наш тражи живот, тражи савршенство и вечност. Он тражи вечну правду, истину и лепоту. А на сва ова тражења Христос је рекао: „Ја сам пут, истина и живот” (Јн.14,6), „Ја сам дошао да имате живот и да га имате у изобиљу” (Јн.10,10). Он је једанпут и за свагда решио проблем истине и живота. Ми треба да будемо Богу слични, јер Богочовештво је централна мисао хришћанства. Бог љубави кроз слободу делује у нама и сједињује се са нама”.

Путем етичких расматрања, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1936, година 17, број 11–12 , страна 381–382.

„Живети само ради живота да га пошто-пото очувамо не одредивши му смисао ни суштину – значи живети без циља.

Рационалисти хоће да начине срећу господарицом живота! Али њу засађују на тако каменито земљиште, где она никада неће да израсте. Ко још не зна да је срећа најнежнија биљка, коју руши и најслабији замах ветра? Ко није на њу гледао и није у њој познао слабог пролетњег лептира од једног јединог тренутка? И од овог лептира зида се данас темељ нашег бића и нашег понашања?!

Крајњи циљ јединке је света служба човечанству, ово је нова теза најмодерније етике коју широм целог света, као нови апостол, најубедљивије проповеда Енглез Спенсер. Овај принцип *користи* унаказио је етичко биће човека који је личност пре свега и изнад свега, који се боји личне казне и очекује увек личну награду, који хоће лично да живи. *Никада се човек неће претопити у заједницу и човечанство*. У томе је срж трагике у коју нас уводи Спенсер”.

Дух савременог човека и рационална етика са њеним последицама, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1935, година 16, број 9, страна 283–289.

„И јутарње сунце устало је на небу и подигло се високо, док се на земљи ширила радосна вест: *о васкрслом Христу*.

Вест је та преко анђела прво јављена жени. Зар то није значајно?”

Радост јутарње молитве, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1930, година 11, број 4, страна 119–120.

„Човек је уметник, јер је Бог највећи уметник и дао је нама ту дивну привилегију међу другим земаљским створењима да га подражавамо и да га на тај начин целим својим духом прослављамо: било молитвом или песмом, било радом или говором – једном речи целим својим животом у који је Он сам надахнуо прве принципе и диспозиције његовог развитка.

Морално зло је проширено по целом свету и ми никада нисмо у стању да се од њега изолујемо. Ми не морамо кукавички само да бежимо од зла, већ у случају потребе треба да се покажемо храбри и одлучни и да ступимо у борбу са њим.

Светлост Божја сија и разлама се у хиљаде боја и у свакој од њих је химна и слава Његове величине”.

Адиафоре, *Преглед цркве епархије нишке*, Ниш, 1927, година 8, број 4–5, страна 140 и број 8–9, страна 267–270.

Прота Слободан Живадиновић и његов брат свештеномученик протођакон Лазар

„На источним странама великог и благословеног Северноамеричког континента, на путу који спаја многе градове истока са богатом и плодном Флоридом, на једном малом брежуљку изнад Северног Кентона, у велелепном Охају, уздиже се, обасјано златним сунчевим зрацима, дивно Божије здање, које се својим витким кубетима виноло ка небеским висинама, те се чини као да ће сваког трену да се одвоји од земље и полети ка плавом небу. То је нова света српска Лазарица у Сједињеним Државама Америке, посвећена Божијем угоднику Светом великомученику и победоносцу Георгију, заштитнику благочестивих кентонских и масијонских Срба, које је овај светитељ надахнуо најдивнијим задужбинарством. Овај свети храм један је од најлепших изван граница српских земаља”, писао је Бора М. Карапанџић, у *Американском Србобрану* (Питсбург, 1981. године).

Црква Светог Ђорђа у Кентону подигнута је трудом проте Слободана Живадиновића који је, после свог руколожења, 1959. године дошао на новоосновану парохију кентонску и на њој остао четрдесет година – до краја своје службе. Колико је прота био уважаван од средине у којој је живео, довољно говоре признања која су са његовим радом стигла не само од Срба, већ и од Американаца. Кентонска штампа, а нарочито велики кентонски дневник *Кентон репоситори*, у броју од 8. маја 1976. године, доноси опширан приказ са прославе додељивања *Награде најбољем грађанину округа Старк* – проти Слободану Живадиновићу.

У овој цркви, 11. јануара 2000. године, служено је опело проти Слободану Живадиновићу. Владика др Митрофан беседио је: „Драги оче прото, хвала ти за све што си учинио српској цркви, парохији Светога Ђорђа у Кентону и своме српском народу. Твојим и радом поверене ти пастве саграђен је овај предивни храм и овај српски дом”. Тројица епископа, више од тридесет свештеника – Срба, Руса, Румуна, Грка, Сиријаца, неколико стотина верника помолило се Богу на сахрани у цркви Лазарици за душу покојног прате. Опраштајући се од прате Слободана Живадиновића, његов кум Властимир Ђорђевић је рекао: „Драги мој друже из детињства, ево се опраштам од тебе овде у Кентону у држави Охајо, у црквеној дворани, коју си са својом верном протиницом Аном и парохијанима подигао. Божијом помоћи сазидали сте, потом велелепну задужбину – Цркву Светог Ђорђа, која по грађевинском стилу и облику

подсећа на цркву Лазарицу у Крушевцу у којој смо као ђаци нижих разреда гимназије посећивали богослужења и од професора: протођакона Павла Пудла, проте Живана Савића, Митра Трипковића стицали основна знања, најпре о верским истинама, а доцније и о учењу цркве, о пуноћи и смислу живота” (*Протојереј-ставрофор Слободан Ч. Живадиновић – Живот дарован Српској православној цркви и народу*, Београд, 2003. године, стр. 98, 108, 131).

На вест о смрти свога брата проте Слободана, његове сестре Вера и Нада послале су телеграм саучешћа, који је прочитан на сахрани: „Драги брате, Бескрајну и неописиву радост смо доживели пре две године, када је сан сниван годинама постао јава, када си после пет деценија, крочио на тле земље коју си оставио и вечито чезнуо за њом и за твојим најрођенијима. Жеља ти се испунила, ниси могао да нас се нагледаш, да сваког запамтиш по имену и лику. Дошао си да обиђеш твој Крушевац и Споменик косовским јунацима, да видиш твоју Пакашницу, кућу и бунар где си рођен и где си провео младост. Да сузама залијеш гробове родитеља и браће, да пољубиш земљу коју си увек у срцу и души носио” (н. д., стр. 102).

Прота Слободан Живадиновић после педесет и четири године, у пролеће 1998, посетио је Крушевац. Путовао је са протом Матејом Матејићем, а случај је хтео да у авиону од Амстердама до Београда лете са патријархом Павлом и епископом нишким Иринејом, будућим патријархом, који су се враћали са црквеног сабора одржаног у Чикагу. Када су стигли надомак Београда и када је прота Слободан кроз прозор авиона видео куће и оранице, није могао да се уздржи већ је гласно узвикнуо: „Србијо, Србијо моја”, и заплакао се (н. д., стр. 51).

Прота Слободан Живадиновић рођен је 14. фебруара 1921. године у Горњој Пакашници код Крушевца. Богословију је учио у Сремским Карловцима. Рат је прекинуо његово редовно школовање. Матурирао је на Духовној академији у прихватном центру за расељена лица у Еболиу 1946. године. У Еболиу су избегли свештеници, професори и учитељи основали основну школу, гимназију „Краљ Петар Други” и богословију „Манасија”. Из Италије, преко Немачке, Слободан долази у Америку, у мају 1950. године, где се оженио учитељицом Аном Милановић, која је рођена у Америци и завршила магистарске студије из психологије на Универзитету у Питсбургу. Њих двоје су основали Задужбинарски фонд, јер је по речима Боре М. Карапанџића: „Отац Слободан био дружељубив човек и заједно са својом протиницом издашне руке. Помагали су где год је требало помоћи”, (исто, стр. 163). Они су били први кумови српског мушког хора „Косово” (стр. 122). Њихова имена уписана су на мермерној плочи задужбинара манастира Марче, која се налази у манастирској цркви у Ричфилду, Охајо (стр. 158). Слободан Милеуснић је забележио: „Блаженопочивши

протојереј-ставрофор Слободан Живадиновић напустио је овај свет почетком 2000. године, али његова добра дела живе. Од његове скромне оставине основан је Задужбинарски фонд проте Слободана и протинице Ане Живадиновић са намером да се помогне српској сирочади од Книнске крајине, Лике, Баније, Кордуна, Славоније, Барање, Србије, Републике Српске, па до страдалника са Косова и Метохије”. Новчана помоћ из овог фонда стигла је до: Јелене и Ивана Репића којима је отац погинуо 1999. године приликом НАТО бомбардовања; Николе и Петра Дедића (њихов отац Ранко је погинуо у близини Савине Воде код Пећи); Вука Милеуснића, ученика четвртог разреда гимназије, за лечење од церебралне парализе; Михајла Минића, ученика другог разреда богословије, коме је мајка умрла 1996. године, па је живео са оцем у великој сиротињи; Емилије Дедић, којој је отац киднапован од албанских екстремиста (води се као нестао од 1999. године); Исидоре, Роксанде и Стефана Дракуловића којима је отац погинуо у Призрену 1999. Године; Санде Вучић, студента прве године Фармацеутског факултета, која је остала без оца 1992. године – погинуо је у Поповом пољу код Требиња; Сане, Игора и Вање Алибабић којима је отац Изет, муслиман, погинуо као српски војник у Книну 1991. Године; Смиље (14), Јагоде (15) и Младена (16) Врцел, деце без оба родитеља – отац Љубомир погинуо је 1999. године, а мајка Младенка 2000. (исто, стр. 151–152). Песник, протојереј-ставрофор Матеја Матејић био је повереник овог фонда. Он је, на вест о смрти свога дугогодишњег пријатеља, у *Гласнику службеном листу Српске православне цркве*, бр. 1, јануар 2000. године, објавио некролог: *Упокојио се у Господу протојереј-ставрофор Слободан Живадиновић*. Прота Матеја Матејић на опелу свога брата у Христу испевао је песму:

+ Прота Слободан Живадиновић

Када га гледаш издалека

А он

За главу вишљи

Од свих других.

Када му приђеш ближе

А он

Топлином зрачи

Необичном.

А када приђеш сасвим близу

А ти видиш

Бескрајну љубав
За Бога,
Цркву
И за народ.

Шта ћемо са празнином
Рођеном
Када је он умро?!

прота Матеја Матејић

Бора М. Карапанџић у књизи *Протојереј-ставрофор Слободан Ч. Живадиновић – Живот дарован Српској православној цркви и народу*, Београд, 2003. године, (за издавача: др Ратибор Ђорђевић, уредник: Боривоје М. Карапанџић, књига има 167 страница) записао је: „Пуних педесет година откако сам у Сједињеним Државама Америке писао сам у српској штампи о многим *Споменицама* које су објављивале разне установе: Црквено-школске општине, Кола српских сестара, друштва Српског народног савеза, Српска братска помоћ..., али ниједна се није толико уздигла као најновија *Споменица Српске православне црквено-школске општине Светог Ђорђа у Кентону, Охајо!* Како је отворите, срце вам заигра од лепоте којом је ова књига штампана! Не зна се шта је лепше: посланице патријарха Павла, епископа источно-америчког др Митрофана, митрополита средње-западно-америчког Христифора, четрдесетогодишњег кентонског пароха протојереја-ставрофора Слободана Живадиновића, сажети историјат српске цркве у Америци, црквене општине у Кентону, друштва при Цркви Светог Ђорђа” (н. д., стр. 57).

Сам прота Слободан је на прослави двадесет пете годишњице своје свештеничке службе, 29. априла 1984. године, у Цркви Светог Ђорђа у Кентону, како је пренео *Американски србобран* за мај 1984, рекао: „Наша црква Лазарица засијала је као светла звезда на источним странама велике и благословене Америке, она наша срца обасјава најлепшом светлошћу, те нам осветљава пут којим ми и млађи српски нараштаји треба да идемо у будућности”.

Тако је прота Слободан Живадиновић у далекој Америци засадио два крушевачка храма – по стилу градње цркву Лазарицу, а храмовном посветом Цркву Светог Ђорђа – које је понео у свом срцу, када је отишао из отаџбине.

+++

Прота Слободан Живадиновић уписао је богословију по узору на свог старијег брата Лазара, који је био ђакон епископа нишког Доситеја Васића. Када је епископ Доситеј постао 1933. године први српски митрополит загребачки, Лазар је, како сведочи један од савременика: „У знак посебног признања пошао са митрополитом из Ниша у Загреб” (*Протојереј-ставрофор Слободан Ч. Живадиновић – Живот дарован Српској православној цркви и народу*, стр. 108).

На почетку рата, усташе су протођакона Лазара свирепо мучиле и убиле. Митрополит Доситеј успео је да преживи усташко мучење у Загребу и вегетира до краја рата у београдском Манастиру Ваведење, где је сахрањен јануара 1945. године.

Породица је сачувала једну фотографију насталу у Загребу, пре 1941. године – Деда у посети унучићима, снаји и сину. Он има једно ратно одликовање на грудима и два унучета на рамену. Син му је положио руку на десно раме. Испод фотографије је утиснут државни грб и запис: Zagreb.

Протођакон Лазар Живадиновић са супругом, сином и кћерком,
приликом очеве посете,
Загреб, пре 1941. године

МУЧЕНИКОСЛОВ

ПРОЛОГ

Светлана Ненадовић у књизи *Дете је отац човека* (V књига, Београд, 2010), пише:

„Један од оснивача београдске телевизије, човек који је увео у наш свакодневни говор појам – телевизијска серија, а он лично их је написао преко тридесет, Новак Новак био је непревазиђени аутор чистог хумора, оног водвиљског, веселог, што зове на смех. А младост која га је у живот увела, није му била весела. Као дечак од петнаестак година бринуо је о породици, мајци и брату, радећи као шегрт у фабрици салама, као спроводник камиона, и уједно ванредно полагао разреде гимназије, јер му је било забрањено да се редовно школује.

„Присећам се свих догађаја који су потресали моје детињство и младост, затрпаних негде дубоко у мени”, рекао је у једном интервјуу, али без горчине, без мржње, без жеље за осветом. Није злопамтило. Догађај који га је коштао тешке младости није га огорчио, нити убио потребу да другима живот чини веселијим. Иако је много штошта друго и много урадио, памтићемо га највише по најдужој и најгледанијој домаћој серији у историји ТВ Београд *Позориште у кући*, која је почела да се емитује уживо октобра 1972. (касније снимана) и трајала годинама, а народ је гледао и волео. За живота никада није добио ниједну награду. Умро је 6. априла 1995. године.”

– Кажу да детињство може дуго да траје, да је човек понекад дете до своје педесете године – казивао је Новак Новак гостујући у емисији *Детињство*, на Радио Београду, новинарки Светлани Ненадовић, која се посветила дванаестогодишњем записивању на магнетофонску траку прича из детињства познатих људи – рад на овом пројекту преточила је у петокњижје *Дете је отац човека*.

– У ствари, до неког преломног тренутка. Тај тренутак у моме животу означила је смрт мога оца после рата и све последице које су из његове насилне трагичне смрти произашле по моју породицу. Несрећни политички обрачуни уништили су тада многе животе. Ја сам изгубио оца и у исто време ону приврженост граду у коме сам одрастао и у коме сам доживео најлепше дане детињства. Из Крушевца смо моја мајка, мој брат и ја протерани са нешто неопходних ствари, у фургону који нас је носио у неизвесност. Као неко ко загађује град и ко нема право да у њему борави.

Мој деда је са седам година из Санџака дошао у Крушевац. Побеглао је од Турака са родитељима. Скоро одмах по доласку, у размаку од недељу дана, помрли су му и отац и мајка и он је остао потпуно сам, без игде икога у непознатом месту. Усвојио га је Крста Новаковић, свештеник. Стари, заслужни свештеник кога се моја мајка сећала као високог човека са огромном брадом. Полуслеп, седео је сваког дана у време кад ђаци иду у школу на некој столочици пред вратима, деца пролазе, „Љубим руку” кажу, а он сваког пита „Чији си ти?” Колико га је мој деда поштовао, сведочи најбоље то што је своје име Новак Петровић променио у Новак Новаковић и узео славу поочима. Тако је кренула лоза Новаковића.

Мој отац био је свештеник у Цркви Светог Ђорђа у Крушевцу. Септембра 1941. године устаници су, међу којима Кесеровић са четницима, мобилисали сељаке из околних села, па кренули да ослободе Крушевац. Слабо наоружани, нису, наравно, успели у томе, али су изазвали Немце на одмазду. Одлучено буде да казну спроведу над Циганима и целу циганску малу, са женама, децом и старцима, истерају из њихових кућа и сад се чека шта ће даље бити. Крушевац блокиран, нигде живе душе на улицама. Руља Цигана улети у наше двориште. И шта мој отац уради? Обуче мантију, узме крст у једну руку, личну карту у другу и са обе дигнуте руке крене средином улице предводећи Цигане. Немци свуда по крововима са напереним оружјем пропуштају целу процесију. Вероватно збуњени, јер је сцена просто невероватна. Филмска. Величанствена. Тако стигну у среско начелство, где отац нађе неког пријатеља, предратног полицајца, мало је то место, сви се знају, и он склони све Цигане у салу неког биоскопа који није радио, и ту их закључа. Немци добију наредбу да побију све Цигане, међутим, не могу да их нађу. И тако су тада Цигани из Крушевца остали живи.

Негде 1943. године бануо је из Ивањице очев школски друг инжењер Мућа. Са њим је био један сасвим млад човек, много млађи од њега и они су затворени у соби, дуго нешто са оцем причали. Никаквог коментара касније није било. Али сам ја, једног дана, преврћући породичне фотографије, угледао слику младог краља Петра II у посети цркви Лазарици. Он је у кабриолету са три своја друга. У једном од њих препознао сам оног нашег посетиоца. Ту је, наравно, и мој отац и народ који се за ту прилику код цркве окупио. (н. д., стр. 126–133.)

Миливоје Мића Марковић, доајен Радио телевизије Србије, гостовао је 26. децембра 2010. године на Студију Б у ТВ емисији *Мој Београд*. Тада је испричао како је пре тридесет година, гостујући на једној од три највеће америчке телевизије, сазнао да они имају седам сценариста који пишу текстове за њихову популарну ТВ серију, а када им опадне гледаност, на располагању су им и двојица холивудских сценариста.

– Ми имамо једног – рекао је тада Мића Американцима, који су се чудили.

– Ми немамо таквог човека – рекли су Мићи и замолили га да пренесе њихов позив Новаку Новаку, јер би га богато платили ако би прешао да ради за њих.

По доласку у Београд Мића је све испричао Новаку.

– Ма, каква Америка! – био је категоричан Новак Новак(овић) и остао је да живи и ради у Србији.

Одбио да иде у Америку – није хтео да буде Новаковић Фиби. На Форбсовој листи *Сто најмоћнијих жена света*, она се и ове године нашла испред британске краљице. Ова милионерка, према писању *Вашингтон поста* „једна је од најутицајнијих, али најмање видљивих лидера америчке војне индустрије”. Фиби је за ове новине изјавила:

– Мислим да је кључ успешног живота одлучност: неумољива одлучност. Никада, никада, не одустати!

1. Прота Јефрем Јеша Новаковић, парох крушевачки при цркви Светог Ђорђа (син Новака Новаковића, председника Одбора за подизање Спомен плоче у Цркви Светог Ђорђа и писање књиге *Споменица Грађанима града Крушевца палим за уједињене Српства 1912–1920*, брат председника општине Крушевац мр Крсте Новаковића и отац сценаристе Новака Новака), убијен је на Багдали, у јесен, 1944. године.

Целати су, пред погубљење, стали да му цепају мантију.

– Немојте! – завапио је мученик. – Са чим ћу пред Господа!

2. Свештеник Љубисав Н. Ђулаковић, парох милутовачки, рођен је 1900. у Великој Дренови, а убијен на Багдали октобра 1944. године, заједно са сином Светиславом, студентом. Добрица Ћосић, Великодреновац, није спречио њихово погубљење! Видео сам фотографију: Светислав Љ. Ђулаковић, студент права, држи говор протестантима (Крушевац 27. марта, године 1941). Еlegantно је одевен, носи качкет, а десна рука му је подигнута ка југу – као и рука на фигури девојке са Споменика косовским јунацима (крај које стоји). Она представља Србију и позива на ослобођење поробљење браће, још од

године 1904, када је овде свечано откри краљ Петар I Ослободилац, у спомен на један век од Првог српског устанка.

3. Свештеник Божидар Јовановић (1892–1944), парох великошиљеговачки, син је чувеног проте Аврама (1843–1917), народног посланика пре Српско-турског рата, који је страдао од Бугара.

Рибарска Бања и слив Рибарске реке били су под њиховом окупацијом. Сачувана је Књига крштених Цркве Светог пророка Илије у Рибару коју је водио парох Иван Недев до 15. јуна 1917, па његов наследик Стојан Николов. Презименима нису писали -ић, на крају, него побугарено -ов! Младен Поповић, парох рибарски (који је опевао мог курђела Мијајла), према сведочењу проте Стеве Димитријевића: „свирепо је мучен од војника у селу Рибару – скидана му брада с кожом заједно па закивана по дувару; обамрлог га држали да то гледа и тек после много мрцварења убили”. Три дана је остављен да лежи мртав, па кад је затражено његово тело због опела, бачен је у врбак на обали Рибарске реке. Исто вече ту је покривен грањем од стране родбине да му животиње не би прилазиле. А тек четири дана касније, потпоручник Петар Добрев дозволио је да буде сахрањен. Покопан је кришом, ноћу, у Рибарском гробљу (*Изјава* Јованке, супруге покојног Младена Поповића, бившег свештеника из Рибарске Бање).

У *Изјави* Алексије, старе 75 година, удове покојног Аврама Јовановића, бившег проте из Великог Шиљеговца о страдању свога мужа, рађена у истом месту 17. децембра 1918. године, пише: „Страховито је мучен, па је молио да га не муче, него да је боље да га убију, али су га и даље мучили заједно са попом Петром Маринковићем из Трњана. После су их везали конопцима и са моста на Морави код Житковца бацили у реку. Пре но што ће их бацити у реку, кажу да су им камење привезали за ноге како би се што пре удавили и потонули. Ја сам се распитивала пошто је одведен, шта је било са њим и од неких људи сам чула да је овако завршио свој живот, али нисам била сигурна. Зато сам молила једног бугарског доктора из 25. пука њиховог, који је једне ноћи свратио у моју кућу и преноћио, да ми каже, је ли убијен или није, како бих могла по обичају давати подушје и наше обреде вршити. Он ми је рекао да је од пристава Ивана Ангелова из Самокова, који је проту и убио, сазнао да је везан бачен у Мораву са моста у Житковцу. А пре него што ће убити мога доброга проту, Бугари су

тражили да им призна, да ли је био 1912. године у Македонији, али нису могли ништа сазнати – то знам и на то ћу се заклетити”.

Свештеномученици Јовановићи, Аврам и његов син Божидар, по породичном предању, пореклом су из исте куће у Поповом пољу у Херцеговини из које је и свети Василије Острошки Чудотворац.

Отац Божидар Јовановић убијен је крајем октобра 1944. године на Багдали. Плакат са именима стрељаних Крушевљана појавио се у граду 7. новембра 1944. године – на њему се нашло и име свештеника Божидара Јовановића. Имовина му је конфискована као народном непријатељу, а лепа библиотека и архива наслеђена од оца, са свим фотографијама, спаљена је у центру Великог Шиљеговца пред породичном кућом. Данас је у дворишту свештеномученичке породице Јовановић у Великом Шиљеговцу смештена сеоска амбуланта.

4. Свештеник Животије Поповић, парох беловодски, погубљен је уз велико мучење на Багдали у ноћи 13/14. новембра 1944. године.

На Багдали данас ничу три цркве – на свештеномучилишту: прва тамо где паде Љубисав, друга на Божидаровом месту, трећа је Јефремова, а Животије удари темељ за манастирски конак који ће се овде зидати. А њихови парохијани својим костима засејаше порту, од преко два хектара, где сад изникосе Српски манастири у минијатури (Студеница, Жича, Грачаница, Дечани, Пећка патријаршија...)! У почетку, после 5. октобра године 2000, беше овде засађен запис (храст лужњак)! Посадише га крушевачки отпораши!

+++

Багдала је брдо изнад Крушевца. Мустафа хоџа-Калфа, познат и као Ћатип Челебија, турски географ, историчар и библиограф из XVII века, кад је стигао у Крушевац, попео се овде и био одушевљен погледом који се пружа на град у подножију, и Мојсињску Свету Гору у даљини. Зато је у карту уписао овом месту назив *Багдалах* (*божански поглед* или како стоји у једној гусларској песми *божански изглед*). На персијском, ова реч значи *врт* или *виноград*, а Турци су је преузели кад су покорили Персијанце.

На Багдали су и били виногради, све до после рата. Прве жртве комунистичког терора пале су крај њих. Порташи знају човека који је, као дете, скривен међу чокотима, гледао прво погубљење. Био је Покров Пресвете Богородице, леп дан, није било кише, 14. октобар године 1944. Две девојке и момак враћали су се кући са сабора у Ђунису. Били су обучени у саборско одело – данас га зовемо народна ношња. Девојчице су имале плетенице. Људи под оружјем, са петокраком на капама, овде су чекали да Кесеровић, пошто је ослободио Крушевац, одржи свој последњи говор у граду са савезничким официрима: генерал-мајором Леонидом Михаиловичем Миљајевим и поручником Елсфордом Крамером.

Американац је био официр за везу при Кесеровићевом штабу. Он је после рата написао извештај својој војној команди како је ослобођен Крушевац. Немци су одбили да положе оружје пред Црвеном армијом. Совјетски официр је разматрао употребу свих расположивих ратних средстава за улазак у град. Американац се успротивио, јер би то значило страдање жена и деце, а варош би била савњена са земљом. Предложио је да Кесеровићеви герилци, који су се нудили, први уђу у Крушевац и истерају Швабе. Тако је и било! Жртве су имали само Кесеровићеви саборци (17 мртвих и 23 рањена), а град је поштеђен. После су били ослободилачки говори на тераси хотела *Париз*, у центру града, код Споменика косовским јунацима, пред пуним тргом срећних људи (постоје фотографије свега, а Порташи кажу да је био снимљен и филм, па је загубљен у УДБ-ином архиву). Кад се село за сто да се руча, партизани су добили знак да уђу у варош и уз помоћ Црвеноармејаца разоружају четнике. Кесеровићу је пришао његов обавештајац и дошапнуо му шта се из потаје ради у граду под Багдалом. Устао је од стола, да оде до тоалета и побегао из хотела. Поручник Крамер је стављен у затвор са заробљеним Немцима! Совјети су га ослободили, тек у Софији.

Разоружане борце Другог топличког устанка црвеноармејци су, углавном, спровели у Параћински логор. *Снавај, снавај мили сине, овако Србин за слободу гине*, писао је кћеркици из логора Вукадин Вуја Петровић из Петине. Имао је двадесет и пет година, гроб му се и данас не зна! У овом логору се губи сваки траг још једном песнику из Петине: Светолику Толи Милосављевићу. Имао је двадесет и три године. У току окупације у народу је певана његова песма: *Бежи Швабо, милу ли ти нану, шта ти тражиши на српском Балкану*. А Радомир Рака Михајловић, из истог села, имао је двадесет и једну годину, интерниран је из Параћина на Крим – претпоставља се да је тамо и умро.

Убијен је и Душан Миљковић, који је знао све Толине песме напамет и радо их певао. Рођен је у Петини 3. августа 1925. године, од оца Витомира и мајке Јеле. Није припадао ниједној војсци. Био је чобанин. Једна овца му се загубила. Упорно је тражио по Јастрепцу, па наишао на партизана. Ислеђиван, свирепо мучен, издахнуо је крај Цркве Огњене Марије на месту званом Лесковица. Према сведочењу воденичара Тиодора Обрадовића и поткивача Светолика Василијевића (све су сазнали од родбине која је облачила покојника пред сахрану), чупани су му нокти, сечене уши, засецана кожа по бутинама, кастриран је... Сахрањен је на петинском гробљу.

Истог дана, на Покров Пресвете Богородице, ослобођен је и Ниш. Имам књигу *Нишки инцидент*, која подробно говори о свему. Два дана касније, рањена су четири партизана, а један бугарски војник је погинуо због плачкања градске имовине! Споменик краљу Александру је порушен! Организована је велика прослава Октобарске револуције. „Наједанпут амерички авиони нашли су се изнад нас и почели да митраљају”, рекао је о овом догађају, у сред Ниша, један од учесника. „Настала је таква паника да то нико није могао да заустави! Зачас се трг испразнио!” А нападнута је и дуга колона једног корпуса Црвене армије код Чамурлије и Катуне. Узалудно је било махање војника црвеним заставама и белим пешкирима! Тридесет америчких авиона, из 95. ловачког ескадрона са седиштем у Фођи, послало је у смрт генерала Котова (имао је четрдесет две године), и његове војнике! Стаљин је хитно проследио писмо заповеднику савезничких ваздухопловних снага на Медитерану: „Ја сам се спремао да честитам америчком председнику нови избор, а Ви сте нам честитали двадесет седми рођендан Великог октобра тако што сте нам убили тридесет четири војника, тридесет девет ранили и уништили двадесет камиона”. Американци су се правдали да је то била грешка! Више од пола века касније, писмо потпредседника Скупштине ОЕБС-а, Вили Вимера, немачком канцелару Герхарду Шредеру, није никаква грешка: „Рат против Савезне Републике Југославије вођен је да би се исправила погрешна одлука генерала Ајзенхауера из доба Другог светског рата. Због тога се из стратешких разлога тамо морају стационаирати амерички војници, те да се тако надокнади оно што је пропуштено године 1945.” А Руски хуманитарни центар у Нишу, пре седам година, ударио је камен темељац за споменик погинулим војницима из *Нишког инцидента* – на истом месту

где је пре захлађена односа Стаљин–Тито и био (тела Црвеноармејаца су ексхумирана одатле и измештена у Јагодину)!

+ + +

Према сведочењу Жарка Бркића, ветеринара, партизани су на Багдали, крај винограда, све се лепо чуло испод гице, питали децу:

- Куда, тако упарађени?
- Кући.
- Одакле идете?
- Са сабора.
- Где сте још успут свраћали?
- Слушали говоре! – рекао је младић.
- Да нисте и Кесеровића слушали?
- Јесмо!
- А што њега?
- Зато што је ослободио Крушевац! – младић није умео да ћути.
- Е, сад ћемо ти ми показати, да упамтиш за сва времена, ко су ослободиоци!

Пришли су му, а девојке га нису дале – држале су га под руке.

- Море, мајку вам вашу, ону издајничку, четничку! – подвикнуо је Маца, репетирао оружје и стрељао их на лицу места.

Ове девојке са кикама и младић у народној ношњи данас се могу видети на иконостасу, у храму на Багдали!

5. Игуман Игњатије, старешина Манастира Лепенца, убијен је с краја јесени 1944. године у селу Ђерекаре. Према сведочењу свештеника, убио га је неки Максимовић из Лајковаца.

6. Свештеник Душан Поповић, парох велушки, убијен је на Светог Николу, 19. децембра, 1944. године у Пакашници. Целати су га натерали

да чита опело пред погубљење, а затим га свирепо мучили. Његова имовина је узапћена, а попадија и кћерка остављене без игде ичега.

Знаш ли селе да се растајемо, певао је један сужањ Пећком улицом, кад су стражарно спроводили оца Душана, крај гробља, на мучилиште. Био је то Никола Михајловић. Сестра му је живела у тој улици! А имао је школован и леп глас. Пред рат је био учитељ у селу преко Мораве, и водио црквени хор. Његови су преци, у старо доба, били кнезови. Отац му је држао прву еснафску школу у Србији, а мајка била прва жена учитељ код нас. Имали су десеторо деце. Шесторо су били професори, један син био је судија, завршили факултете, а троје деце више школе. Отац је тражио да свако дете изучи и неки занат. Тако је Боривоје Михајловић (предавао немачки и латински у Гимназији, основао Крушевачко позориште и био учитељ: Миодрага Петровића Чкаље, Ђузе Стојиљковића, Ташка Начића, Михајла Паскаљевића, Раде Савић...) постао кувар.

Порташи су ми показали Николино последње писмо из подрума куће, крај Гимназије, где је био утамничен. Ова кућа још стоји на своме месту, отмена и витка, са мансардом у коси на крову. Њено приземље има високе прозоре над подрумом са отворима крај тротоара који гледају на улицу кроз металне решетке као пушкарнице!

„16. X 1944, Драга Нато и дечице, Не знам шта да вам пишем, и чиме да вас обрадујем... Ја ти овиме много чиним нажао. Али те молим опрости ми. Децу љуби и моли да опросте оцу. Натраг не могу, а напред идем са надом у Бога!

Веран ћу бити и даље теби и својој дечици. Ти ме најбоље познајеш. Продужи и даље да ме разумеш...”

7. Јеромонах Севастијан, сабрат Манастира Свети Роман, одведен је 10. новембра 1944. године у крушевачку ОЗНУ и више се никада никоме није јавио.

8. Крајем 1944. године, комунисти су убили у једном дану, у порти Манастира Свети Роман, осамнаест богословаца и студената Богословског факултета.

9. Свештеник Риста Антоновић, парох мачковачки, убијен је новембра 1945. године. Комунисти су га извели из куће и на очиглед породице погубили недалеко од црквене порте. На Ристином опелу, његов

брат држао је говор – због кога је после неколико дана избачен из воза да погине!

10. Отац Митрофан, старешина Манастира Наупаре, родом из села Житковца, убијен је почетком марта 1946. године. А манастиру (први пут се помиње у једној повељи седам година пре Косовског боја, а обновио га је архимандрит светоромански Сава Петровић), су отети забрани – највећи шумски метох у Србији, од преко хиљаду и петсто хектара.

11. Јеромонах Ксенофонт (Врацјаков) из Манастира Наупаре (Рус, који се после Октобарске револуције нашао у Србији), ухапшен је 1946. године и утамничен у Крушевцу. Најсвирепије је злостављан, а онда пуштен из затвора – са великим ранама по телу. Издахнуо је у трећи дан по изласку из апсане.

12. У селу Горњем Адровцу служио је свештеник Божидар Димитријевић. Он је усмрћен 1947. године на мистериозан начин и његово убиство никада није расветљено.

Шест деценија касније, у Горњем Адровцу била је права драма. Један човек, на самрти, никако није могао да испусти душу. На крају су позвали свештеника да га исповеди. Тако се сазнало ко је, у младости, као комуниста, по задатку партије, убио оца Божидача Димитријевића.

13. Свештеник Стојан Цветковић, од оца Чедомира и мајке Драге, рођен је 1915. године у селу Бајчинци код Прокупља. Био је парох дворански. По налогу Комунистичке партије, убијен је док је светио водицу за Велику Госпојину, 24. августа 1948. године, у атару села Ловци. Пола века касније, сељаци су му подигли споменик, у дворанској порти, на коме пише: „Не бојте се оних који убијају тело, а душу не могу убити; него се бојте онога који може и душу и тело погубити у паклу (Мт. 10, 28).”

14. Методије Петров, парох дубачки, изведен је са женом и три сина на погубљење у Дрењачки поток (на путу Дупци – Лепенац). Два сина су успела да побегну са губилишта: Тодор (рањен у бекству) и Милош. Хранислав, трећи син, остао је мртав крај оца и мајке. Сељаци су их сахранили у Дрењачком потоку, кад су целати отишли да пљачкају попову кућу. Попадија је била добра ткаља и везиља, па се и данас могу наћи њени

ручни радови у кућама злочинаца (потомцима их оставише у наслеђе, углавном, за девојачку спрему)!

Тодор је био дете. Онако рањен, успео је пред потером да се домогне кумовске куће. Овде је превијен, нахрањен, утопљен (био је хладан дан) и стављен у кревет. Чим је заспао, кумови су га пријавили комунистима. Пао је мрак, кад су они дошли по њега. Пробудили су га и батинајући извели на Милановицко брдо. Дувао је јак ветар. На овом обрешку са гробљем и лети пирка. Дечак је силован пре него што је издахнуо! Остављен је мртав да лежи на ледини! Према сведочењу свештеника који је наследио његовог оца на парохији, овде су га растргли гладни пси и дивљач! Три деценије касније, у исти дан, на овом месту сахрањена је Милица Костић.

Монахиња Ксенија из Манастира Свете Богородице у Мрзеници, Мојсињска Света Гора, осуђена је на петогодишњу робију.

Четири године затвора добили су свештеници: Драгомир Никетић из Крушевца и Драгослав Вељковић из Макрешана.

Вероучитељ крушевачке Гимназије, Павле Пудло, послат је на принудни рад у Борски рудник под оптужбом да је *окупљао реакционарну омладину*.

+ + +

Владика нишки, др Јован Илић, известио је Свети синод и Комисију за верске послове шта се чини после рата у његовој епархији. Синодалци су све проследили државним органима. Штапамо три таква писана споменика (први и тећи су из Цркве Светог Ђорђа), да се не забораве:

Аудиција за дечији црквени хор

„Његово Преосвештенство Епископ нишки Господин Јован, својим актом од 26/13. марта 1946. године, доставио је Светом Архијерејском Синоду следећи извештај Архијерејског намесника у Крушевцу:

„Као што Вам је познато, црква је имала намеру, ради велељепија, да образује црквени хор. Због тога је хтела да окупи омладину школску и ваншколску, која би драговољно из чисте љубави према цркви и црквеном појању певала у том хору.

Заказан је састанак омладине у црквеној канцеларији за 19. март 1946. године у 16 сати, да би се одабрали гласови и видео број певача. Око 17 сати у канцеларију је упала Градска милиција са упереним револверима и сву децу (око десеторо) са Драгомиром Никетићем, свештеником, Богосавом Цимбаљевићем и Миладином Обрадовићем, вероучитељима, отерала у затвор.

Ишао сам са свештеником Боривојем Лапчевићем, на дан 20. марта т. г., код Јавног тужиоца и протествовао на поступак милиције. Одговорио ми је, да је то ваљда што скуп није био пријављен. Молио сам да се саслушање изврши што пре, јер ничега скривеног, прљавог или антидржавног у овом делу није било. Обећао ми је да ће чим добије предмет саслушати све. На дан 20. марта саслушани су Голуб Цимбаљевић и Миладин Обрадовић и пуштени на дан 21. марта. Поново сам ишао код Јавног тужиоца и ургирао да се саслушање осталих ухапшених што хитније изврши. Као последица тога пуштене су четири девојчице после саслушања, док су остали задржани у притвору.

Ваше преосвештенство, сви ми можемо нехотице да превидимо неку законску форму, као што је у овом случају учињено, али сматрамо да то није кривица која би оправдала овакав поступак милиције и хапшење невинне дечице и свештеника. Сматрам Преосвећени, да се хтело осујећење образовања црквеног хора у заметку јер никаква позадинска улога ни код нас ни код деце није постојала.

Шаљући Вам овај извештај, молим Вас, Преосвећени владико, да код меродавних у Београду предузмете потребне кораке, да се невина дечица пусте из затвора, а ако је потребно да неко понесе жртву, поднеће је колективно сви свештеници Цркве Светог Ђорђа са дубоким убеђењем да је подносимо невино, мирне душе и чисте савести за добробит Српске православне цркве”.

(Писмо Светог архијерејског синода Комисији за верске послове, број 818/зап. 57 од 27/14. марта 1946, у Архив Србије).

Руска црква у Адровцу

„У селу Горњем Адровцу, Среза алексиначког, налази се врло лепа црква подигнута у спомен руског пуковника Рајевског, који је погинуо као добровољац у борби за ослобођење ових крајева од Турака 1877. године, па је његова породица из Русије подигла на овом месту цркву која је увек била сведок његове погибје.

До цркве се налази гроб нашег познатог просветног радника проте Стевана Веселиновића, бившег ректора Богословије и првог декана Богословског факултета у Београду.

У црквеној порти, породица Рајевског подигла је и једну солидно озидану зграду за црквене потребе и стан пароха. Иначе, црква има пространу порту засађену благородним воћем, те је овај храм примерном чистотом, уређењем дворишта и црквених зграда служио за пример у целој овој крају.

По свршетку последњег Светског рата и ослобођења наше земље од немачког окупатора 1944. године, месне народне власти у селу Горњем Адровцу самовласно су заузеле црквени дом и црквену порту и на тај начин постале су потпуни господари не само црквене имовине, дома и црквене порте, већ и саме цркве, те је у погледу црквеног живота створен потпуни хаос при овој знаменитој задужбини. У дому се и данас налазе канцеларије Месног народног одбора, а уселина је и Сељачка радна задруга.

С обзиром на овакво стање, свештенику је био онемогућен приступ цркви и последњи свештеник на овој парохији Божићар Димитријевић морао је да станује у приватној кући, где је 1947. године на мистериозан начин погинуо и до данас његово убиство није расветљено. После његове погибије, парохија горњоадровачка предата је на опслуживање суседним свештеницима Првом и Другом житковачком, али они имајући у виду стање при овој задужбини нису могли да долазе у цркву ради службе Божје и тако је ова величанствена црква сасвим запуштена.

Поводом оваквог стања епархијске власти су одредиле комисију, која је на дан 5. децембра 1949. године извршила увиђај на лицу места и поднела епархијским властима свој извештај. Из извештаја се види, између осталог, да је црква отворена и да тамо улазе лица која скрнавље све што за религиозне људе представља светињу. Комисија је дознала да су неодговорна лица, чак приредила и прославу Првог маја у цркви, при том се у храму пушило и облачиле одежде (о чему сведочи чињеница да су одежде поцепане и упропашћене).

Овакво самовлашће, неред и непоштовање народних светиња није у интересу државних и народних власти, па и целог нашег народа, те је ради угледа самих власти и међусобне слоге у нашем народу потребно да се оваквом хаотичном стању једном учини крај и исто нормализује по постојећим законским прописима. Због тога се умољавате за дејство, да се овој знаменитој задужбини од стране народних власти обрати већа пажња, да Месни народни одбор и Сељачка радна задруга ослободе црквену имовину, црквени дом и порту коју су самовласно заузели и цркву и њену имовину респектују и ставе надлежној црквеној управи на располагање и да се убудуће у црквене послове не мешају и свештеника у вршењу његових дужности не ометају”.

(Писмо Епархијског управног одбора Епархије нишке Комисији за верске послове, број 100 – Г/1, 30. јануар 1950, у Архив Србије).

Славска водица

„Његово Преосвештенство Епископ нишки Господин Јован, актом број 357/1952. године доставља извештај Архиепископског намесника у Крушевцу, број 48/1952, који гласи:

„На дан 17. децембра 1952. године позват сам од стране Ратка Милачића, раденика који станује у Радничкој колонији – 14. октобар у Крушевцу, ради освећења славске водице за Светог Николу.

Пред зградом где станује овај радник сачекала ме је Милосија Петковић, која станује у истој згради, речима:

— Где ћеш ти попе? Ово је мој улаз и ти не смеш да уђеш у зграду!

Ратко, који је са мном ишао, одговорио је да је улаз заједнички и *ја сам позвао свештеника у свој стан*. Милосија је и даље стајала на улазу зграде, то јест на улазним вратима. Ратко је Милосију одстранио и ја сам ушао у зграду. Милосија ме је ухватила за рукав од капута и повикала, на што сам се ја истргао и пошао у стан Ратков. Милосија је потрчала за мном, дохватила нанулу која је била пред вратима с намером да ме удари. Раткова жена Милева, која је била у ходнику зграде, ухватила је Милосију и осујетила је у њеној намери, у том је притрчао и њен муж Ратко и отели су јој нанулу.

По овом случају саслушаван је у УДБ-и Ратко, његова жена Милева и други станари зграде, а такође сам саслушаван и ја, и ова саслушања (без мог саслушања) достављена су Среском суду у Крушевцу. Одређено је рочиште за 13. фебруар 1953. године и осуђен сам на десет месеци затвора, као и да платим нешто око три хиљаде динара. Радник Ратко, који ме је позвао да му осветим водицу, кажњен је са четири месеца затвора, а његова жена Милева са два месеца. На суду је саслушана и Милосија Петковић, која је истакла да сам је ја ударио ташном по носу, док сведок кога она наводи сведочи да сам је ударио по глави, а у лекарском налазу стоји да на носу нема никаквих озледа. Насупрот томе, сведочили су Ратко Милачић, његова жена Милева, Предраг Ђорђевић, његова жена Милица и Јања Настић, сви из Радничке колоније, станари зграде где се десио описани случај, да ја нисам поменути Милосију ни руком дохватио, већ да је она мени забрањивала улаз у зграду ради обављања верског обреда, ухватила ме за капут и вукла, као и да је покушала да ме удари нанулом.

Преко свега тога и оваквог доказа, суд је више поклонио вере Милосији и њеном сведоку, иако су неистину говорили па чак шта више и у исказима се нису слагали и одмерио свима напред наведене казе.

Обавештавајући Вас о предњем ради знања, а у вези са поднетим примедбама на пројекат Закона о правном положају верских заједница Светом архијерејском синоду, част ми је умолити Вас и за потребну интервенцију по овом случају”.

(Писмо Светог архијерејског синода Комисији за верска питања, број 831/зап. 230, 21. март 1953, у Архив Југославије).

МАРТИРСКИ АЗБУЧНИК

Аврам Јовановић, прота
 Богосав Цимбаљевић, вероучитељ
 Божидар Димитријевић, парох горњоадровачки
 Божидар Јовановић, парох великошиљеговачки
 Вукадин Вуја Петровић, земљорадник
 Драгомир Никетић, архијерејски намесник крушевачки
 Драгослав Вељковић, парох макрешански
 Драгослав Љутић, кафеција
 Драгутин Кесеровић, вожд Другог топличког устанка
 Дунда, браћа, предратни власници ХИ „Жупа”
 Душан Поповић, парох велућки
 Животије Поповић, парох беловодски
 Игњатије, игуман манастира Лепенац
 Јефрем Јеша Новаковић, парох крушевачки
 Јован Антић, парох грејачки
 Јован др Илић, епископ нишки; морао је беспомоћно све да гледа и бележи о страдању епархије, а наследио је у Нишу, 1933. године, првог српског митрополита загребачког Доситеја Васића – умро од последица усташког мучења (проглашен за свеца).
 Крста мр Новаковић, председник општине Крушевац
 Ксенија, монахиња Мојсињске Свете Горе
 Ксенофонт Врацјаков, јеромонах наупарски
 Лазар Живадиновић, протођакон, загребачки исповедник (рођен у Пакашници – под Багдалом); мучен од усташа заједно са митрополитом Доситејем (који га је и повео са собом из Ниша у Загреб, 1933).
 Љубисав Ђулаковић, парох милутовачки
 Методије Петров, парох дубачки
 Миладин Обрадовић, вероучитељ
 Милева Милачић, домаћица
 Милош Петров, ученик
 Митрофан, игуман манастира Наупаре
 Михајло Љутић, ученик
 Ната Михајловић, учитељица
 Никола Михајловић, учитељ
 Николај Рајевски, пуковник, добровољац у Српско-турском рату, погинуо у Горњем Адровцу; породица је на том месту подигла цркву и конак, које су комунисти оскрнављивали.
 Новак Новак, сценариста

Осамнаест богословаца, светороманских

Павле Пудло, вероучитељ

Предраг Љутић, учитељ

Радомир Рака Михајловић, земљорадник

Ратко Милачић, радник

Риста Антоновић, парох мачковачки

Светислав Ђулаковић, студент

Светолик Тола Милосављевић, народни песник

Севастијан, јеромонах светоромански

Стева Веселиновић, прота; умро са непуних педесет година старости у бежанији пред Аустроугарима 1915. године и сахрањен у порти Руске цркве у Горњем Адровцу. Због обесвећивања ове светиње и његовог гробног места, пренет је у родно село и положен у раку крај брата – Јанка Веселиновића (писца *Хајдук Станка*). На споменику му пише: „Прота Стеван Веселиновић (1866–1915), ректор Богословије Светог Саве, пренели га из Адровца у Глоговац, 10. јула 1956. године, захвални ученици”.

Стојан Цветковић, парох дворански

Тодор Петров, ученик

Хранислав Петров, ученик

ЦРКВЕ СВЕТОГ АГАТОНИКА

При Цркви Светог Ђорђа увек је било више парохија. На једној од њих била је Црква Светог Агатоника.

Новине *Југославија*, бр. 36, од 28. августа 1930. године, стр. 2, овако најављују освећење Цркве Светог Агатоника:

„На месту на коме се сада налази завод ‚Обилићево‘ Турци су вешали и убијали наш народ и на истом месту сахрањивали. На овом месту неко је успео да постави на једном гробу најпростију спомен-плочу. У околини код народа постоји предање да се једној мајци чији је син јединац био на самрти јавио свети Агатон и рекао јој: ‚Отиди са сином на гроб, помоли се Богу и Светом Агатону и син ће ти оздравити.‘ Мајка је то учинила и син јој је оздравио. Од тада народ сматра овај гроб за светињу. Овде је прво направљена једна проста капелица 1892. године, да би у њој поклоници могли палити свеће. Године 1914, пуковник Божа Крстић, управник барутане, са својим особљем из захвалности Богу и Светом Агатону решио је да подигне на том светом месту цркву. План за цркву израдио је архитекта Јанко Шафарик. Краљ Александар положио је камен темељац 1914. године. Прилозима и добром вољом особља барутане ‚Обилићево‘ црква је и сазидана. Повлачење српске војске из отаџбине 1915. године онемогућило је да се црква и освешта. По ослобођењу брига свих управника и особља ‚Обилићева‘ била је да се ослобођена барутана из које је непријатељ однео и последњи клинац реновира и прилагоди новим потребама наше увеличане отаџбине. Особље није заборавило ни Цркву Светог Агатоника. Она је постепено дозидана, изграђен је иконостас, иконе и све што је потребно за освећење цркве. Сада особље увеличане барутане, Завода ‚Обилићево‘ и верни поклоници из захвалности Свевишњем и Светом Агатонику, као и Њ. В. краљу Александру за успешну обнову барутане и стварање Завода ‚Обилићево‘, освећује Цркву Светог Агатоника на дан 4. септембра – овај дан црква и слави. На освећење је позван већи број гостију.”

У књизи *Топле сузе на путу за Јерусалим*, 2002. године, објављена је повест о трагедији Александра Миладиновића (1911–1947) из Дворана. Његов син Милосав (69), мештани Хранислав Радовановић (81), Радоје (74) и Драгица (75) Тодоровић посведочили су тада да је Александар Миладиновић сахрањен крај Цркве Светог Агатоника у кругу барутане „Обилићево” у Паруновцу. „Убијен је од снага КНОЈ-а у атару села Дворане, месту званом Равница. С њим су заједно погубљени Драгић

Панић из истог села и Жика из Степоша. Од места погибије до школе у Модрици њихова тела, по наређењу власти, превезао је својим запрежним колима Душан Стојановић из Дворана. Одатле до барутане „Обилићево” у Паруновцу превози их жена Боже фијакеристе из Модрице. У кругу барутане свучени су до гола и усправљени уз кестенова стабла, а онда повезани жицом. Сахрањени су крај Цркве Светог Агатона у кругу фабрике. Гроб им се не зна.”

У селу Доњи Степош, године 2010. патријарх Иринеј освештао је Цркву Светог Агатоника. И она парохijski има своје седиште у Цркви Светог Ђорђа.

Грађевински одбора ове цркве чува једну *Потврду*:

„Potvrda, kojom radnici SM. Kruševac potvrđuju da su dana 10. 4. 1980. godine, privremeno oduzeli jednu knjigu za prikupljanje dobrovoljnog priloga za izgradnju crkve u selu Donjem Stepošu. Knjiga dobrovoljnih priloga je oduzeta od Vasiljević Milana iz Donjeg Stepoša. Knjiga je od imenovanog oduzeta iz razloga što je ista predmet prekršaja koji je počinio Vasiljević Milan, Spasojević Bogdan i Smiljković Živadin svi iz sela Donjeg Stepoša. Navedena knjiga biće uz prijavu dostavljena sudiji za prekršaje. Knjigu predao: Васиљевић Милан. Ovlašćena službena lica: Milinko Mihajlović i Milivoje Milanović.”

Кад је, 17. јула 2010. године, у манастиру Наупаре, позиван патријарх да освешта новоподигнуту Цркву Светог Агатоника у Доњем Степошу показана му је *Потврда*.

– С. М. – рекао је. – Станица милиције!

А онда испричао како је милиција је, у то доба, одузела *Књигу добровољних прилога* једне цркве, код Пирота, па кад је видела списак приложника петнаест дана их је, по реду, позивала на информативне разговоре у С. М.

ЦРКВЕНИ ЛЕТОПИСИ И ПРОТОКОЛИ

Епископ нишки Никанор Ружичић је 1900. године покренуо први епархијски часопис у Србији *Глас епархије нишке службени црквено-књижевни лист за поуку и црквену књижевност*. Он је установио и вођење црквених *Летописа*: „Обраћа се пажња свештенству да је духовни суд издао распис о вођењу *Летописа* 28. децембра 1899. године, СБр. 3738 и да је исти штампан у службеном листу *Глас*, у броју 3 за 1900. годину. Свештеници се имају по њему тачно управљати. Из седнице дух. суда, СБр. 4514, 27. маја 1908. године у Нишу (*Глас епархије нишке*, година 4, број 14, Ниш, 15. августа 1908. године, страна 431). *Летописи* су, углавном, страдали су за време Првог светског рата у доба бугаризације нишке епархије.

Свештеници Цркве Светог Ђорђа савесно су водили протоколе, који су онда служили и за државну управу. Прота Алекса Поповић пише у *Гласу епархије нишке* (бр. 11, Ниш, 1907. године, стр. 313) чланак о вођењу *Књига умрлих*. А *Глас* (бр. 19, 1908, стр. 575–6), извештава о увођењу *Регистара протокола*. Две овакве књиге: *Регистар умрлих цркве мајдевске 1936–21. новембра 1949. године*, и *Регистар рођених 1935–* чувају се данас у Цркви Свете Петке у Мајдеву.

О вођењу протокола крштених, венчаних и умрлих, Сабор архијерејски одлучио је 7. маја 1884. године: „Да свештеници, или боље рећи дотичне цркве, буду дужне на крају сваког месеца поднашати својим надлежним конзисторијама, преко својих протојереја, тачан списак крштених, венчаних и умрлих у томе месецу. На основу ових спискова и копија из црквених протокола конзисторије ће подносити сумарни извод Министарству унутрашњих дела за санитарско одељење и општинским судовима поименични списак венчаних и умрлих” (*Зборник правила Архијерејског сабора, Београд, 1900, стр. 34*).

Према једном сачуваном документу: „Суд општ. купачке, бр. 2990, 29. септ. 1911. године у Купцима”, пише „Свештенику парохије мајдевске, пошаљите овом суду одмах списак младића рођених 1894. године.” Решењем Сабора архијерејског од 24. септембра 1864. године, „наређено је да се протоколи црквени вазда хране у цркви у за то спремљеном орману под кључем најстаријег свештеника ове цркве.” (Наведени *Зборник, стр. 31*). Решењем Сабора архијерејског из 1858. године, било је прописано и

правило „о опевању и завођењу у *Књигу умрлих* смрћу кажњених сужника”, којим се наређује свештенику како има „спремити погубљеника исповешћу и причешћем и кад је дужан осуђеника допратити до места погубљења.” У члану трећем овог закона пише: „Свештеник је дужан погубљеног у протокол умирајућих по рубрикама завести ставивши на надлежном месту у примјечанију да је по пресудама земаљских судова погубљен” (н. д., стр. 173). Ревизију протокола вршили су протојереји „приликом обилажења цркава њиховог округа”. Они су имали обавезу да „прегледају црквене књиге и том приликом да запишу у књизи кад су их прегледали, у каквом су их стању нашли и да конзисторију о нађеном стању књига извести” (н.д., стр. 35). Казненим законом било је предвиђено за свештеника који се не придржава правила „која су прописана у смотрењу протокола, да се казни у новцу до педесет талира, или затвором до годину дана” (н. д., 32). А ако би писмене исправе „лажно или неисправно начинио”, запређена је била казна од „десет година заточења” (исто, 33).

Нажалост, ове веома важне књиге давно су отете цркви. Њих су комунисти, после рата, насилно одузели Српској православној цркви и до данас их нису вратили. Историјски архив Крушевац преузео је на чување део ових књига из скупштина општина и месних канцеларија са подручја Расинског округа, 1986. и 1987. године (Одузети протоколи, *Послушања*, Крушевац, 1997, стр. 121–129) Све до 9. маја 1946. године, свештеници су водили матичне књиге. Од тада, Месни народни одбори преузимају овај посао. Старе црквене протоколе требало је преписати, али уместо тога власт их је једноставно отимала. Српска црква је протествовала. Масовна одузимања протокола и кажњавања непослушних свештеника нису престајала. Поједине месне власти отимале су чак и нове црквене протоколе устројене после маја 1946. године. Петар Стамболић је, тих дана, изјавио да се матице не могу вратити, јер држава нема могућности да их преписује (*Радмила Радић, Вером против вере*, Београд, 1995, стр. 168). Тако је дата могућност непријатељима српског народа да могу да уништавају црквене протоколе. (У Ђаковици је Српска црква водила матичне књиге од 1912. до 1952. године. Данас нема ових књига јер су их уништили Албанци).

Колика је мржња комуниста била према Српској цркви види се и по томе што су ове књиге и прекрштаване. Наиме, протоколи *крешчених* тј. крштених, у *Водичу Историјског архива Крушевац* су искључиво насловљени као протоколи *рођених*, иако се зна да су: „деца која су рођена, а нису крштена па умрла” завођена у „протокол умирајућих у рубрици под *приметбом*, казавши дан рођења и смрти, име отца и матере, место одакле су и да је напоследку дете умрло некрштено” (наведени *Зборник*, с. 32). Према истом *Водичу*, ова установа је преузела 299 старих црквених књига, у укупној дужини од преко шест метара. Комунистичким властима

иде на душу што нису сачували, бар, све отете црквене књиге. (нпр. Протокол умрлих Цркве Свете Петке у Мајдеву 1873–1877).

Повраћај ових књига започео је у Србији 11. маја 2011. године у Владимирцима. Тог дана, патријарх Иринеј и министар Милан Марковић потписали су *Споразум о враћању матичних књига Српској Православној Цркви*. Владимирци су прва српска општина која је вратила црквене књиге из периода од 1887. до 1949. године. Министар Милан Марковић је након потписивања споразума рекао да је евидентирано око 20.000 Матичних књига које треба да буду враћене Српској православној цркви и изразио наду да ће тај процес бити завршен, у најкраћем могућем року, за годину дана. Он је подсетио да је држава пре више од 60 година позајмила књиге од цркве како би их преписала са обавезом да их врати, што, међутим, није учинила (*Вечерње новости*, 11. мај 2011. године).

Цркви Светог Ђорђа још нису враћени њени протоколи!

ПРОТА ВЕЛИМИР П. САВИЋ

ГРЕШНИЦА

Било је то пре два месеца. У први сумрачак, враћаш се из суднице (у којој дадох општинским служитељима овај наш лист *Хришћанин*, да га раздаду мојим претплатницима) – кад стадоше кола пред моју кућу. Човек журно сиђе са њих и право к мени. Скиде капу, пољуби ме у руку и рече:

– Попо, молим те, да одмах пођеш са мном Митровој кући и да његовој Љубици, која је опасно болесна, читаш молитву и причестиш је!

На те његове речи, одмах одох цркви, узех Свето причешће и књиге, седох у кола, па кући Митровој. У кући, где је болесница, било је и људи и жена. Сви бејаху и брижни и невесели, а неки од фамилије и плакаху. Болесницу држаше њен муж и сестра. Болови је сатираху и она се ужасно мучаше и превијаше. Ни сести, ни лећи, ни ’ ’ одати, ни стајати не могаше.

Наредих да сви изађу, да би болесницу могао прво исповедити. Кад она чу те моје речи, одмах дршћући проговори:

– Не, попо, нека не излазе! Ја знам да је исповест тајна, али мене нешто страшно и у души и у савести мучи и тера ме да ја моје грехе јавно, свима и свакоме исповедим, те да се види да без узрока овако и оволико не страдам; па с тога молим дозволи да и они чују моју исповест!

Учиних по њеној жељи. А затим јој проговорих неколико речи о важности и значају тајне исповести и покајања, као и о њеним дужностима при вршењу тих тајна. Док јој говорих, она трзајући се од болова само махаше главом. А кад заврших, она неколико тренутака силно и са напрезањем дишаше, као да прибира снагу и памет да би све своје грехе могла исповедити. Потом, оним својим болним и измученим очима погледа све присутне, а затим јој се поглед, пун очајања и наде, заустави на мени, па отпоче:

– Опрости, попо! Дошло је време, ја не могу даље! Морам све казати! – заћута мало, па настави: – Нема овде оних мојих опаких саветодаваца и лажних пријатељица, које ме учаху како ћу децу, плод утробе моје и мога човека, упропашћивати! Нема овде оних црних и проклетих душа: Иконије

и Степаније, које су и многе моје друге на ово зло наводиле и многе, пре времена, у црну земљу отпратиле, а њихову децу и родбину у црно завиле. Нема их сада, када се ја овако ужасно мучим и патим. Нема их, јер би' ја за њих и пред тобом и пред свима овима била највеће страшило њихове покварене и ђаволске душе! Да, нема их и зато што се боје и других својих жртава, које ако већ не страдају овако као ја, оне опет са зебњом страхују за своју будућност, гледајући мене овако како се мучим! Да попо, нема овде сада тих ужасних и грозних жена, које ни од каквог зла не презају, а којима се по несрећи придружују и неке жалосне мајке и свекрве које своје ' 'ћери и снахе на ове и овакве паклене послове навраћају, због којих, наравно, постиже их праведна Божја казна: или се отрују и пре времена у гроб оду или навуку на себе какву страшну болест коју целога свога живота вуку, због чега их мужеви омрзну – јер не ваљају ни Богу ни људима! Али нашто ова моја тужбалица на њих? Бог ће им зато, уверена сам, добро платити! Тешко и претешко њима! Оне су криве, али и ја сам; јер бејох малоумна и лаковерна, те их послушах, па себе, своју душу и овог мог човека са нашом милом дечицом упропастих! Сви они због мене страдају, муче се и пропадају!

Затим ућута, мало одану, па превијајући се од силних болова и мука, опет проговори:

– Попо, велика сам и тешка *грешница*, па стога се овако и мучим. Страшим се и изрећи, али напред се мора, па како ми Бог да! По савету тих проклетница, а да бих што више задржала младост и лепоту и да се не би мучила и здравље своје упропашћивала, ја упропастих, убих и отровах четворо деце у утроби мојој, која већ бејашу и оживела! Децу побацивах, и тамо у воћу, иза куће, закопавах! Јао, Боже мој, опрости ми, ако се ово може опростити!? Док се мој муж мучаше и трчаше за послом, (радујући се у себи да ћу га ја обрадовати чедом, и мојим и његовим, те да зна зашто живи, трчи и ради, и да у старе дане дочека одмену), дотле ја, црна несретница, упропашћивах плод наше љубави на најбездушнији начин! Јесте, попо, ја упропастих, убих и побацих *три сина и једну кћер*! И Бог ми не даде да одма' платим главом! Не он ме натера да децу рађам, од којих као што знаш имам двоје живих. Али и ту сам кажњена, јер су ми ова деца непрестано болесна! Бог ме остави у животу, да дочекам ово што сам дочекала, иако су моје друге већ, због оваких наопаких послова, одавно иструнуле, остављајући децу сирочад, да их маћија, за грехе њихове мајке, туче и пребија! Бог ме, као што видиш попо, остави да као страшило послужим за пример и опомену свима, да не треба убијати децу своју, нити пристајати на ове ђаволске савете разних Степанија и Иконија, којих по несрећи нашој има у сваком селу! Али није то само мој грех. Ја сам

саблажњиво дејствовала и на друге моје коне. Ја сам их упућивала оним проклетницама на савет и помоћ, да не рађају више деце! Ја сам виновница и за многе несреће и невоље, у овом крају!

То су, попо, моји греси и због њих ево патим и мучим и себе и своје! Бог ме је праведно казнио! До сада сам све ово тајила, али даље не могадох. Сада све исповедих, и искрено се кајем и молим Бога за опроштај! Оће ли ми Бог опростити или не, то је Његово, а ти, попо, цени да ли сам за причешће или не!? Молим Бога да ме смрћу ослободи ових мука, јер ми је овај црни и несретни живот загорчао због мојим грехова и ових патњи!

Заћута, грцајући од плача, па заврши исповест:

— Боже, молим Ти се, опрости грехе мени, великој *грешници*! А и тебе, мој Митре, молим, опрости ми! Јер се и ти због мојих грехова мучиш и злопатиш са децом!

После тих покајничких речи и суза, које су биле мелем њеновој ојађеној души, она се мало примири. Од присутних, жене су плакале, а људи оборили главе и ћуте. Њена исповест учинила је већи упечаток на присутне, него сва моја умешност коју би могао показати у овом погледу, да сам говорио и учио.

Очитах молитву и причестих је, а затим се опростих са свима њима и отидох, јер бејаше већ увелико ноћ.

За овим су после звали лекара, и он је чинио своје и констатовао је, поред осталих болести, да ју је још ударио и шлог у десну руку и ногу.

Боловала је од тога више од месец дана. Било јој је, како ми рекоше, мало боље, све до пре петнаест дана, када једне вечери опет дође с колима њихов Живан и замоли ме да идем да јој читам молитву. Кад сам стигао, имао сам пред собом далеко већу и ужаснију слику и приказ. Љубица је се сва тресла, бацала се и ногама и рукама, очима превртала, зубима шкрипала, из уста пену бацала, а из себе избацивала страшне и ужасне гласове: час скичи као свинче, час вречи као коза, а час чујеш лавез псета. Страшно је било и слушати и гледати! Муж и синовац, држали су је док сам читао молитву! После молитве, мало се смири, па потом и дође к себи. Прве су јој речи биле:

— Попо, опрости ме и у цркви, и моли Бога, да ме смрћу ослободи ових мука!

Сви су на то плакали! А и мени је било никад теже вршити своју свештеничку дужност, него тада, гледајући и слушајући муке ове јадне жене, коју су црне и паклене душе, оне покварене жентурине и подводице, упропастиле!

Тешко њима, јер су оне највећи помагачи ђавола и наших народних непријатеља, а најцрњи непријатељи свога народа, коме је потребно што више синова и кћери.

Идућег празника, по жељи ове јадне и мучене жене, ја је опростих и у цркви!

Изнесох пред народом историју ове грешнице, ради опомене свима српским матерама и женама – да им она буде наук, те да не греше у овом погледу. Нека добро запамте српске матере и у селима и у варошима, да је Бог спор али праведан и достижан; па ће и њима по заслужи платити, ако буду и оне овако грешиле, као и овој ојађеној мученици и *грешници*, коју муке још не остављају, која „нити живи, нити мре” и која не ваља „ни Богу ни људима”.

– И Бог ће свети знати докле ће се она још овако мучити и патити!

Хришћанин – лист за народ, Београд, 1. август 1911, год. I, број 15, стр. 132–135.

Да Љубица није имала четири абортуса, данас би од њена три сина и кћери, ако би и они и њихови потомци имали по четворо деце, имали, најмање, један Ћићевац! Више је Срба, и то крајње беспомоћних, овако страдало и страда него у свим ратовима, логорима и ропствима које смо имали кроз историју!

ПРОТА ЉУБИША ЈОВАНОВИЋ

(1944–2011)

Према *Малој енциклопедији крушевачког краја*, прота Љубиша Јовановић рођен је у Риђевштици 29. новембра 1944. године. Био је парох у Мајдеву и Крушевцу (при Цркви Светог Ђорђа). Сахрањен је на Света Три јерарха, године 2011.

Поред парохијске службе, прота Љубиша се од младости бавио сликарством. У Манастиру Крка усавршавао се код проте Војислава Билбије, који га је усмеравао ка српско-византијској икони. Осликавао је фреске у црквама: Света Марина у Риђевштици, Света Петка у Дворану, Света Тројица у Белој Води и Манастиру Свети Роман. Његова највреднија икона *Господ Исус Христос* (111x82cm) чува се у припрати Цркве Лазарице.

У *Православном мисионару* (Београд, 1970, бр. 3, страна 136–139), објављена је његова прича *Код оца Павла у Светом Роману*.

„Ишао сам пољем вијугавим путићем. Мајски поветарац миловао ми је косу и осећао се мирис још зелене пшенице, која се таласала попут морских таласа. Ишао сам према шумовитој долини чије врхове надвишује манастирска кула. Убрзо се нађох у порти манастира и седох на клупу у хладу велике липе. Кула се налазила на једном крају порте испод које жубори планински поточић. Манастир је окружен храстовом шумом са пуно липа, које само што беху процветале.

Све је било тихо, само би ту тишину пореметио крик понеке птице која је хитала да нахрани младунчад. Седео сам на клупи и радознало посматрао фреске изнад црквених врата, које су се још јасно виделе иако је већ падало вече.

Прошло је неколико година откако сам последњи пут долазио, а ништа се није изменило. Овде, у овој древној светињи, као да се и време зауставило.

Одједном, звона огласише вечерње. Реска шкрипа врата иза моје клупе скрену ми пажњу и ја угледах испред себе повијеног старог монаха са

дугом белом брадом. Био је то стари отац Павле кога одавно нисам видео. Пришао сам му и једва успео да му пољубим руку, коју очигледно није дао.

– Мило ми је, брате што си дошао да се видимо – рече он старачким гласом, гледајући ме у очи.

„Брате!” Тако је он обично називао свакога и то је звучало као нешто из милоште.

Поведосмо разговор о ономе што се десило откако сам последњи пут долазио. Док је причао пажљиво сам га слушао и гледао његове дубоке боре у којима беше урезано читаво столеће. Доста је крепак премда је закорачио у сто седму годину живота и увек је вољан да поведе разговор, који често траје и више часова. Многи су долазили у манастир да их отац Павле поучи и понешто исприча из живота. Ретко ко да није чуо за Манастир свети Роман и за стогодишњег оца Павла. Читав крај радо говори о њему, па и они који ретко или никако у манастир не долазе. Он живи аскетски, иако вредне монахиње желе да свега има у изобиљу.

Отац Павле ме поведе пут своје келије. У келији пажњу ми привукоше два предмета који се назираху у полутами. То беху: мртвачки сандук и надгробни споменик на коме је крупним словима писало: „Бог да прости монаха Павла.” Видећи ме збуњеног, домаћин ми објасни да не жели да се неко мучи око њега ни када умре. Желео је да има „вечну кућу” и да је својим рукама изгради.

– Сандук, већ двадесет година чека дан када ће да прими свога мајстора – рече ми отац Павле. Док је ово говорио, зачуше се кораци и убрзо се испред келије указа нечија прилика. Био је то неки млађи човек, висок и грађански обучен.

– Помаже Бог! – рече снебљиво придошлица и погледа у мене.

– Бог ти помогао! – у један глас одговорисмо.

Новајлија, убрзо, поведе разговор и очигледно задовољан што га пажљиво слушамо стаде причати:

– Једне године на сам дан Благовести мајка ми беше отишла у цркву, јер је то чинила редовно када је неки празник. Црква је иначе близу наше куће,

на једној узвишици. И ја сам повремено одлазио у храм, обично на веће празнике. Тако сам једном био на Ускрс у цркви, али, иако се богослужење беше завршило у освит зоре, ипак су ме видели неки моји другови где сам био и исмевали су ми се. Тих Благовести мајка ме позва да идем у цркву, но ја нисам био расположен да пођем. Жао ми је било мајке, јер је била добра и побожна. Остао сам код куће. Убрзо, неко лупи на врата и она се отворише. У кућу уђе стара жена са торбом на кукљама.

– Где ти је мајка? – упита ме. – Има ли шта за јело?

Мене увреди та њена слобода и, као да неки зли дух уђе у мене, повиках:

– Напоље одавде!

Она се збуну и изађе.

Кад се мајка вратила, чим је крочила у кућу, упита:

– Јели долазила она сиротица?

– Долазила и отишла без збогом – рекох са иронијом.

– Како, сине, зашто?

И ја испричах све шта се догодило, а мајка се окрену од мене и промуца:

– Ах, црни сине, зар Десу да истераш! Велики си грех учинио!

Она хукну, како је чинила увек када је била љута и када се нешто непријатно деси, а мени би чудно, јер нисам ништа схватао.

Седајући на треножац, она ме погледа и поче да прича:

– Еј, сине, па та жена је твоја друга мајка.

– Немогуће, како?! – рекох и приђох јој ближе. Мајка настави скоро кроз плач да прича:

– Кад си се родио, нисам имала довољно млека. Ти си био слабуњав. По сву ноћ си плакао. Увиђали смо да ћеш пропасти, али били смо немоћни да ма шта учинимо. Неко се, онда, сети сироте Десе, која је имала мало дете. Убрзо смо је пронашли и она је долазила редовно да те подоји. Престао си да плачеш. Деса је тада била снажна, млада жена и имала је довољно млека и за тебе и за свога сина. Ускоро се са породицом иселила

из нашега села. Њено дете је умрло у трећој години. Кад је била овде последњи пут, обећала сам јој да ћеш доћи из школе за празник и да ће те видети и она се сирота радовала.

– Нано, то није могуће! Реци да није!

Мајка рубом мараме брисаше сузе са набораног лица.

Од тада прође читава година дана, а Деса се више не појави. Причало се да је болесна. Када сам идуће године за Ускрс дошао кући, сазнадох да је Деса зимус умрла. Нешто ме стеже у грлу, па истрчах у двориште. Ветар је дувао и тресао хладне капљице са лишћа.

– Умрла! А опроштај? Ох, Боже, зар сам могао тако нешто да учиним?

Плачући сам трчао пољем кроз блато. Ветар је одговарао на мој плач.

После више година почео сам да сањам помајку Десу. Нисам имао мира. Јесенас ме мајка овде доведе на дан Светога Романа да ми духовник чита молитве. У манастиру сам се исповедио и први пут причестио. По повратку кући осетио сам велико олакшање.

Под утицајем Миланове тужне приче ћутали смо неко време, али касније нам се расположење вратило и продужили смо разговор до касно у ноћ.

Сутрадан смо Милан и ја отишли из манастира. Договорили смо се на растанку да и идуће године дођемо у манастир код оца Павла.

Следеће године, на Благовести, пођох у Манастир Свети Роман. Тог пролећа се беше излила Морава, те сам морао ићи заобилазним путем до манастира. Иако је пешачење било дуго, учинило ми се сасвим кратко. И ја се обретох испод манастирских зидина. Моја размишљања о поновном сусрету са старим монахом прекиде мелодична песма монахиња:

– Вјечнаја памјат! – чуло се јасно, помешано са жагором.

Крочио сам кроз манастирску капију и пошао ка порти одакле су се чуле речи свештеника Рајка:

– Во блаженом успенији и вјечни покој подажд Господи.

Угледах људе који се тискаху пред конаком. Међу њима препознах Милана који својим растом надвишаваше све. Потрчах и прозборих:

– Милане, шта је то?

– Умро је отац Павле – прослови.

Сваке године одем до манастира, на Благовести. Поседим крај гроба оца Павла Чугаља, где ме дочека познати епитаф.

– Бог да прости монаха Павла – читам шапћући, све док не угасне воштаница, коју сам упалио на гробном месту.”

ПРОТА ЂОРЂЕ МИЛОЈКОВИЋ
ДОБРОТВОРИ ОБНОВЕ ЦРКВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА

РЕЧ НА КРАЈУ

Кад сам био у Херцеговини, слушао сам од једног старог проте да се некада, у његовом родном селу, на помен Крушевца устајало на ноге!

А владика Давид је пре пола века бележио локални говор Метохијског Подгора, па је тако остало записано:

*Имадо игбал
да ме кај дете
доведу у Крушевац.*

игбâl – срећа, судбина, лепа прилика: *Имадосмо игбал сас њом.*

Епископ Давид (Перовић), *Зборења на Метохијском Подгору*, Слово љубве, Крушевац, 2011, стр. 121 и 180.

САДРЖАЈ

РЕЧ УНАПРЕД.....	
ОБНОВА КРУШЕВАЧКЕ ЕПАРХИЈЕ.....	
ОБНОВА ЦРКВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА.....	
ПАТРИЈАРХ СРПСКИ ДР ПОРФИРИЈЕ (ПЕРИЋ), <i>ИЗ ВИДОВДАНСКЕ БЕСЕДЕ (ЦРКВА ЛАЗАРИЦА, 2021)</i>	
ЕПИСКОП ДР ДАВИД (ПЕРОВИЋ), <i>ИЗ ДОКТОРАТА</i>	
ЕПИСКОП НИКАНОР РУЖИЧИЋ.....	
ЈЕДНА ЗАБОРАВЉЕНА ЛИТИЈА.....	
АРХИМАНДРИТ САВА ПЕТРОВИЋ (1893–1861).....	
АРХИМАНДРИТ ИЛАРИОН ВЕСИЋ (1852–1906).....	
Узроци религиозне равнодушности код Срба и њене штетне последице за народ.....	
ДОБА ОСВЕЋЕЊА ЦРКВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА У СРПСКОЈ ЕПАРХИЈСКОЈ ШТАМПИ.....	
СВЕТИ ДОСИТЕЈ ЗАГРЕБАЧКИ	
СПОМЕНИЦА Грађанима града Крушевца палим за уједињене Српства 1912–1920	
ПРОТА АВРАМ ЈОВАНОВИЋ (1843–1917).....	
ПРОТА ЉУБОДРАГ ЈОВАНОВИЋ.....	
ПРОТА БОЖИДАР ЈОВАНОВИЋ (1892–1944).....	
ПРОТА ЈОВАН ПОПОВИЋ (1858–1923).....	
ПРОТА МИЛУН Ј. СТОЈАДИНОВИЋ (1864–1941).....	
СРПСКА ГОЛГОТА.....	
РАТНИ ДНЕВНИЦИ.....	
СРЕТЕН ДИНИЋ (1875–1949).....	
ДВЕ ПРОПОВЕДИ ПРОТЕ ДУШАНА ВЕСИЋА.....	
ПРОТА МИХАИЛО МИНИЋ (1864–1925).....	
ФИЛИП ЕРА (1821–1911).....	
ЦРКВА СВЕТОГ ЂОРЂА, 1936, ЈЕДНО ПОВЕРЉИВО НАРЕЂЕЊЕ СВЕТИ НИКОЛАЈ ЖИЧКИ.....	
ПИСМО СРБИНУ РОДОЉУБУ.....	
ШКОЛА ВЕРОНАУКЕ.....	
БОЖИДАР РАДОВАНОВИЋ.....	

ПРОТА АЛЕКСА ПОПОВИЋ, Језиди, поклоници ђавола.....	
ПРОТА др РАДИВОЈ ЈОСИЋ (1889–1960).....	
РЕЛИГИЈА УМА И РЕЛИГИЈА ОТКРОВЕЊА.....	
СВЕТОСАВСКА БЕСЕДА.....	
ПРОТА РАДИЧ ЈОСИЋ (1883–1944).....	
+ МИЛАН НЕШИЋ, ПРОТА И ПАРОХ КРУШЕВАЧКИ	
ПРОТОЋАКОН ПАВЛЕ ПУДЛО (1898–1964).....	
<i>ТУГА ЗА САВРШЕНОСТУ</i> Изабрана места из дела Павла Пудла.....	
ПРОТА СЛОБОДАН ЖИВАДИНОВИЋ И ЊЕГОВ БРАТ	
СВЕШТЕНОМУЧЕНИК ПРОТОЋАКОН ЛАЗАР	
МУЧЕНИКОСЛОВ.....	
КРУШЕВАЦ – ГРАД ПОБЕДОНОСАЦ.....	
ЦРКВЕНИ ПРОТОКОЛИ.....	
ПРОТА ВЕЛИМИР П. САВИЋ, ГРЕШНИЦА.....	
ПРОТА ЉУБИША ЈОВАНОВИЋ, КОД ОЦА ПАВЛА У СВЕТОМ	
РОМАНУ.....	
ПРОТА ЂОРЂЕ МИЛОЈКОВИЋ, ДОБРОТВОРИ ОБНОВЕ ЦРКВЕ	
СВЕТОГ ЂОРЂА.....	
РЕЧ НА КРАЈУ.....	

НЕДОСТАЈЕ: 3-4 странице

**ЕПИСКОП КРУШЕВАЧКИ
ДР ДАВИД (ПЕРОВИЋ)**

ИЗ ДОКТОРАТА
Сажетак и неколико страница

И

10 страница

ПРОТА ЂОРЂЕ МИЛОЈКОВИЋ

ДОБРОТВОРИ ОБНОВЕ ЦРКВЕ СВЕТОГ ЂОРЂА

РЕГИСТАР ИМЕНА

КАТАЛОГИЗАЦИЈА

РАЗНО

КРУШЕВЉАНИН,
Пажња свештенству нишке епархије,
у Пастирска реч
Недељни религиозно-морални и поучни лист за
свештенство и народ,
 Београд, 1909, бр. 33, стр. 262-263. ?

Из Споменице грађанима града Крушевца палим
за уједињење српства 1912–1920. Године

(фотографије)

(17 фотографија и предње корице; стр. 339-341, Седница од 25. јуна 1921, 400 плаката; стр. 344-346, Седница од 15. јула 1921, последња; најмлађи страдалници...; Азбучник места где су погинули)

Студенти, ђаци...

АЗБУЧНИК ИМЕНА ПОГИНУЛИХ КРУШЕВЉАНА
ИЗ СПОМЕНИЦЕ

АЗБУЧНИК МЕСТА ГДЕ ОСТАВИШЕ СВОЈЕ КОСТИ
КРУШЕВЉАНИ ПАЛИ У РАТОВИМА ЗА УЈЕДИЊЕЊЕ СРПСТВА

ИДЕЈА:

Старе фотографије цркве и личности које су биле
на освећењу (уз тектове о њима)

Из СПОМЕНИЦЕ факсимили, имена...

Нове фотографије.....

НАСЛОВНА: УЛАЗАК У ХРАМ

Свештеници, браћа Јосићи, са попадијама

Мој никад непрежољени супруг

† Филип Јовановић звани — Ера

пентијер олд. бив. народна посланик

после кратког боловања преминуо је 27. пр. месеца у 90 тој години старости, а оставио мене и родбину да ушчељени до века за њиме живимо.

Благодаримо на изјављеном саучешћу Н. Величанству Краљу.

Његовом пр:освештенству Епископу Жичком господину Сави.

Г. г. министрима у пензији, и осталим пријатељима који нам путем телеграма, писмом и лично изјавише своје саучешће.

Г. г. лекарима града Крушевца и оператору г. Петровићу из Ниша, који се трудише да нашег драгог покојника спасу од тешке болести.

Свештенству града Крушевца, и из околних места као и г. Анти Поповићу свештенику олд., на држаном говору у цркви, гди је оцртао његов труд, и рад на остварењу разних хуманих установа, и тиме нам у неколико тугу ублажио.

Грађанима града Крушевца који покојника из куће изише, и на сироводна кола метуше.

Грађанима града Крушевца који из почасти, за покојником, за време спровода затворише своје радње.

Професорима и учитељима који са ђацима учествоваше своје добротвору и члану гди је био уписан.

Крушевачким певачким дружинама.

Пријатељима покојниковим који венце на одар положише.

Благодаримо пријатељима из околних места који присуствоваше сарани.

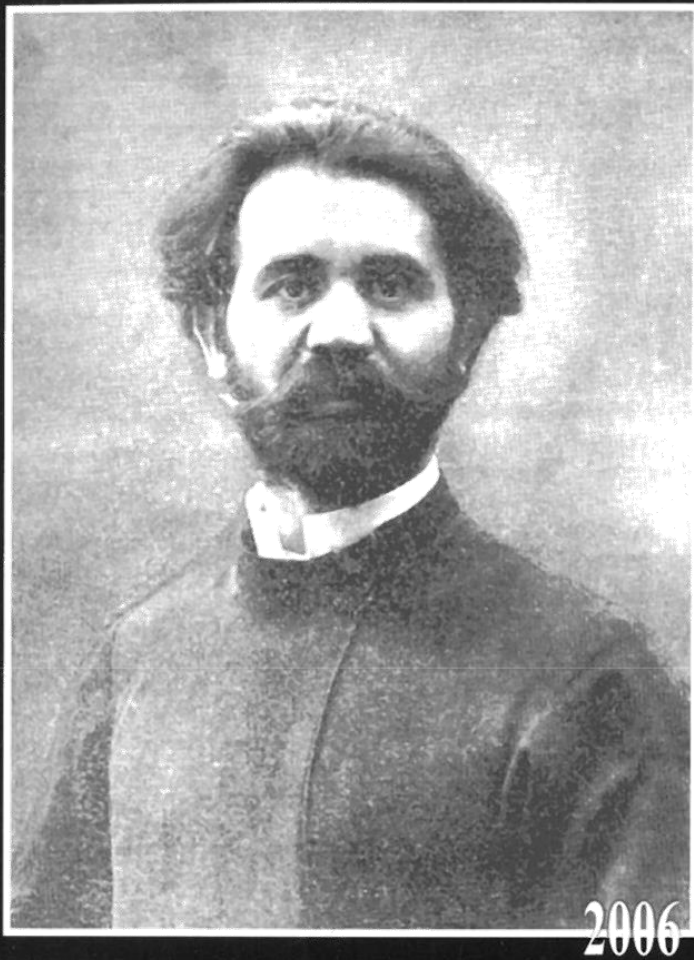
Благодаримо свима покојниковим и нашим пријатељима из места и са стране који се при болести и сарани нађоше и тугу нам блажише, за изгубљеним нашим добрим покојником.

Крушевац, 5. октобра 1911. год.

Васито ожалостњени: супруга: Мара са осталим родбином.

4201,1-2

Политика, 10. октобар 1911.

ПОСЛУШАЊА

у Ћуп
VI 191
борби
бровој
служи

ФИЛИП ЕРА

АС

СВИМА МЕСТИ

Крушевац и Краљево.

Побуњеничке
ски разарале пут и желез-
нице, и тамо вршиле кукаву,
немачку оружану силу, дели
посредно поред друма.

Земе системат-
ички рушевац — Кра-
љево на васаде, на
села лежећих не-

Све ово извршено је в аким делом уз активну по-
моћ становништва.

Ово подручје је услед а постало — борбеним
подручјем.

Задржавање у овом од сада је ва сваког
становника скопичко са опасношћу.

Но да би се сачувало добродушно становништво,
нарочито жене и деца, од ове опасности, мораће се ово
борбено подручје У СОПСТВЕНОМ ИНТЕРЕСУ ТАМО-
ШЊЕГ СТАНОВНИШТВА евакуисати и то с обе стране
пута и пруге у ширини од по 3 км.

Ко ће се после евакуације и то од 24-X-41 год.
вадржати у овом крају, биће стрељан.

Евакуисано становништво сместиће се по местима
која ће се председницима ги до знања.

Крушевац, 21-X-1941 год.

Крајскокомандант,
КЛЕФЕЛ с. р.
коњички капетан

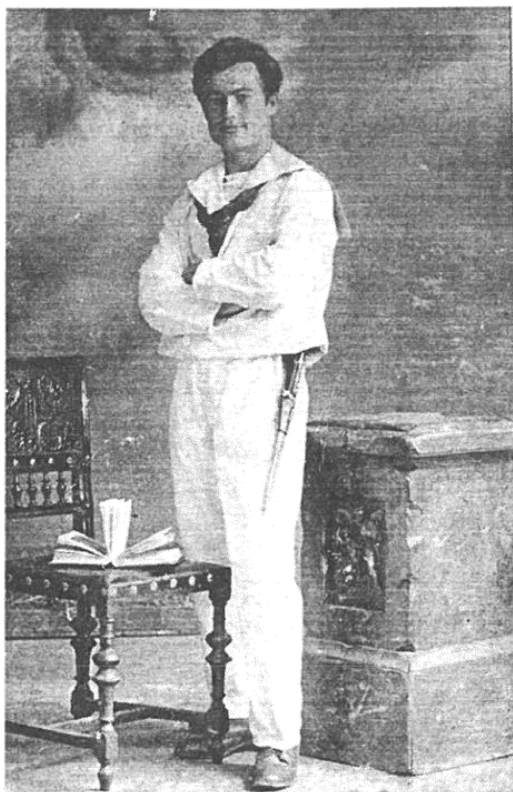
Летак — Проглас крајскокоманданта Клефела о евакуацији становништва
дуж пута и пруге Крушевац — Краљево, 21. октобар 1941. године.
(Историјски архив Крушевац)

ДУШАН Д. ЛЉУБИЧАНОВИЋ

морнар, војник

Рођен 23. X 1896.
у Ћуприји. Погинуо 11.
VI 1919. године у Баји, у
борби са Маџарима.

Душан је син До-
бривоја Љубичановића,
служитеља из Крушевца.

ПРОТА АЛЕКСА ПОПОВИЋ (СТОЈИ)